

EL

EL

EL

**ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟ ΕΓΓΡΑΦΟ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΩΝ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

των Roger Liddle και Frédéric Lerais

Με την αρωγή των: Τάσου Μπελεσιώτη, Marcel Canoy, Maria da Graca Carvalho, Jonas Condomines, Vitor Gaspar, Agnes Hubert, Anna Melich και Peter Smith, τους οποίους ευχαριστώ για τις παρατηρήσεις τους.

Ρήτρα αποποίησης ευθύνης

Οι αναλύσεις που περιλαμβάνονται σε αυτή την έκθεση είναι προσωπικές αναλύσεις των συντακτών της και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις απόψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Παρατήρηση σχετικά με τις πηγές και τη χρησιμοποίηση των δεδομένων

Λόγω της φύσης του, το παρόν έγγραφο καλύπτει κατ' ανάγκη ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών θεμάτων. Τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν προέρχονται, ως επί το πλείστον, από τυποποιημένες αναλύσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του ΟΟΣΑ: ετήσιες δημοσιεύσεις της ΓΔ Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων, όπως: η έκθεση σχετικά με την κοινωνική κατάσταση στην Ευρώπη, η έκθεση σχετικά με την απασχόληση στην Ευρώπη, η έκθεση σχετικά με τις εργασιακές σχέσεις στην Ευρώπη και οι από κοινού εκθέσεις του Συμβουλίου και της Επιτροπής σχετικά με την κοινωνική ενσωμάτωση· αναλύσεις κοινωνικών θεμάτων από την ΓΔ ECFIN, όπως οι επιπτώσεις της γήρανσης στις δημόσιες δαπάνες· εκθέσεις της ΓΔ Εκπαίδευσης και Πολιτισμού σχετικά με τα συγκριτικά εκπαιδευτικά αποτελέσματα· μελέτες της ΓΔ SANCO για θέματα υγείας· μελέτες του Ευρωβαρομέτρου και μελέτες του ΟΟΣΑ, όπως: το πανόραμα της κοινωνίας, το πανόραμα της υγείας και το πανόραμα των συντάξεων. Προσπαθήσαμε, όπου αυτό ήταν εφικτό, να επαληθεύσουμε τη χρησιμοποίηση αυτών των τυποποιημένων πηγών εντός της Επιτροπής. Αναφέρονται παραπομπές μόνο στις περιπτώσεις που το έγγραφο παραπέμπει σε μελέτες συγκεκριμένων πανεπιστημιακών, ομάδων προβληματισμού ή ινστιτούτων εγκατεστημένων σε κράτη μέλη.

Δεδομένου του εύρους του θέματος – και του στόχου της προώθησης της δημόσιας συζήτησης και του διαλόγου – οι αναλύσεις αυτού του εγγράφου δεν μπορούσαν να είναι πλήρως διεξοδικές. Οι γενικεύσεις ήταν αναπόφευκτες. Αφενός, ο περιορισμός του χώρου δεν επιτρέπει την επακριβή περιγραφή της κατάστασης που επικρατεί σε κάθε κράτος μέλος και, αφετέρου, οι μέσοι όροι της ΕΕ συγκαλύπτουν την κοινωνική πραγματικότητα της ποικιλομορφίας της Ευρώπης: κατά συνέπεια, το έγγραφο επιλέγει ορισμένα κράτη μέλη, όχι επειδή η θέση τους είναι κατ' ανάγκη εξαιρετική ή ακόμα επειδή δίνουν σε μικρότερο βαθμό λαβή σε επικρίσεις, αλλά για να τονίσει τα γεγονότα τα οποία το Σώμα των Συμβούλων Ευρωπαϊκής Πολιτικής (ΣΣΕΠ) πιστεύει ότι θα κινήσουν το ενδιαφέρον του αναγνώστη.

Το Σώμα των Συμβούλων Ευρωπαϊκής Πολιτικής (ΣΣΕΠ) είναι μια Γενική Διεύθυνση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, αποστολή της οποίας είναι να παρέχει εγκαίρως ενημερωμένες συμβουλευτικές γνώμες όσον αφορά την τακτική και την πολιτική στον Πρόεδρο και στις υπηρεσίες της Επιτροπής για θέματα σχετικά με τη δράση του Προέδρου και το μέλλον των πολιτικών μέτρων στην Ένωση. Σκοπός του ΣΣΕΠ είναι η παραγωγή ερευνητικών και πολιτικών αναλύσεων υψηλού επαγγελματικού επιπέδου, συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στην αποτελεσματική επικοινωνία, όχι μόνο εντός της Επιτροπής και των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, αλλά επίσης και με τον πανεπιστημιακό κόσμο, τις αγορές και την κοινή γνώμη εν γένει. Το έργο του επικεντρώνεται στο πρώιμο (στρατηγικό) στάδιο του κύκλου της πολιτικής, συμβάλλοντας κατά συνέπεια στη διαμόρφωση των πολιτικών επιλογών μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
1. ΟΙ ΤΑΣΕΙΣ: ΠΩΣ ΕΞΕΛΙΣΣΟΝΤΑΙ ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	7
1.1. Η μετάβαση στη μεταβιομηχανική οικονομία της γνώσης και των υπηρεσιών	9
1.2. Οι επιπτώσεις του κράτους πρόνοιας.....	13
1.3. Οι συνέπειες του μαζικού πλούτου	15
1.4. Ο πολίτης ως καταναλωτής.....	16
1.5. Ισότητα των φύλων και δημογραφικές εξελίξεις.....	17
1.6. Η τάση προς τον ατομικισμό.....	18
2. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑ-ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ.....	21
3. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ.....	25
3.1. Οι ευκαιρίες απασχόλησης.....	25
3.2. Είναι οι άνθρωποι ικανοποιημένοι από τη θέση απασχόλησης που έχουν;.....	26
3.3. Η πρόσβαση στις ευκαιρίες εκπαίδευσης	29
3.4. Η κοινωνική κινητικότητα: η μεταβίβαση των ευκαιριών για τη ζωή στις επόμενες γενεές.....	31
3.5. Η δημογραφία και η 'γηράσκουσα κοινωνία'.....	33
3.6. Οικογενειακή ζωή και ευημερία	34
3.7. Η φτώχεια και οι επιπτώσεις της στην πρόσβαση στις ευκαιρίες ζωής.....	35
3.8. Έχει σημασία η ανισότητα;.....	37
3.9. Η πρόσβαση στην καλή υγεία.....	40
3.10. Η ποιότητα της ζωής	42
3.11. Η επιδείνωση της εγκληματικότητας και της ανασφάλειας.....	46
3.12. Μετανάστευση, ποικιλομορφία διαφόρων εθνοτήτων και κοινωνική ενσωμάτωση.....	48
4. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ	53
4.1. Οι τάσεις.....	53
4.2. Η ευημερία	53
4.3. Ευκαιρίες και πρόσβαση	53
Βιβλιογραφία και παραπομπές	56
Παράρτημα : γραφήματα και πίνακες.....	62

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ :

Γράφημα 1: Συγκριτική δομή της απασχόλησης (ανά κύριο τομέα απασχόλησης) των κρατών μελών της ΕΕ (2005).

Γράφημα 2: Βαθμός ικανοποίησης των ανθρώπων από τη ζωή τους στην ΕΕ.

Γράφημα 3: Πληθυσμός που έχει φθάσει στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (2003).

Γράφημα 4: Πληθυσμός που έχει φθάσει στο επίπεδο του Λυκείου (2003).

Γράφημα 5: Ποσοστό συμμετοχής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση των νέων σε σύγκριση με το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων τους (1994-1995).

Γράφημα 6: Ποσοστά συμμετοχής σε άτυπες δια βίου εκπαίδευση και κατάρτιση συνδεδεμένες με την απασχόληση του εργατικού δυναμικού ηλικίας 25 έως 64 ετών, ανά επίπεδο εκπαίδευσης (2003).

Πίνακας 1: Εξελίξεις της απασχόλησης (1995-2005).

Πίνακας 2: Προβλεπόμενα ποσοστά εξάρτησης (σε %).

Πίνακας 3: Διεθνώς συγκρίσιμες προβλέψεις σχετικά με την κινητικότητα μεταξύ γενεών.

Πίνακας 4: Ποσοστά των κινδύνων φτώχειας ανά κατηγορία νοικοκυριού (2003).

_____

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος προώθησης της κοινωνικής ευημερίας όλων των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε έναν κόσμο ο οποίος διέρχεται τη μετεξέλιξη της παγκοσμιοποίησης;

Το ερώτημα αυτό θα πρέπει να βρίσκεται στην καρδιά όλων των δράσεων της ΕΕ και των κρατών μελών της. Οι επιταγές της πολιτικής δράσης, όπως η 'Ανάπτυξη και απασχόληση', η στρατηγική της Λισαβόνας και η προσπάθεια βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας δεν αποτελούν αυτοσκοπούς – αλλά μέσα προς έναν σκοπό – την ευημερία των ευρωπαϊκών πολιτών. Είναι πιθανό ότι οι πολίτες δεν μπορούν να καθορίσουν επακριβώς τι εννοούν όταν γίνεται λόγος για ευημερία, όμως κατανοούν αναμφισβήτητα την ευρύτερη έννοια σύμφωνα με την οποία η ευημερία αφορά κάτι περισσότερο από τα υλικά πρότυπα ζωής τα οποία επιτυγχάνουν οι κοινωνίες μας στο σύνολό τους.

Σύμφωνα με την καθιερωμένη άποψη, η διεύρυνση του οικονομικού ανοίγματος κινητοποιεί την καινοτομία και τη μεγέθυνση της παραγωγικότητας οι οποίες, εν συνεχεία, δημιουργούν τις θέσεις απασχόλησης και την ευμάρεια από τις οποίες εξαρτώνται σε τελευταία ανάλυση η ευημερία και η βελτίωση της ποιότητας της ζωής. Όμως, τα τελευταία χρόνια έχει καταστεί σαφές ότι ένας σημαντικός αριθμός ευρωπαϊκών πολιτών βλέπουν την παγκοσμιοποίηση, την οικονομική απελευθέρωση και την τάση προς μεγαλύτερη ανταγωνιστικότητα τόσο ως απειλή για την ευημερία τους όσο και για παράγοντα που την ευνοεί. Για ποιον λόγο; Τι βρίσκεται στη ρίζα του αισθήματος ανασφάλειας που αισθάνονται οι άνθρωποι και που τους κάνει να αντιστέκονται στο άνοιγμα και να διστάζουν να αντιμετωπίσουν με εμπιστοσύνη τις οικονομικές εξελίξεις;

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διαμόρφωσε, κατά τη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 2006, την άποψη ότι η περίπλοκη δυναμική των κοινωνικών εξελίξεων στις κοινωνίες μας χρειάζεται να αναλυθεί για να ενδυναμωθεί η απάντηση της Ευρώπης στην παγκοσμιοποίηση. Τον Μάιο 2006, με την **ανακοίνωση 'Ένα πρόγραμμα δράσης για τους ευρωπαίους πολίτες', η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε** να πραγματοποιηθεί 'απολογισμός σχετικά με την κοινωνική πραγματικότητα', με σκοπό να προετοιμάσει το έδαφος ενός προγράμματος δράσης στραμμένου προς το μέλλον, για την προώθηση των δυνατοτήτων πρόσβασης και της αλληλεγγύης. Τον Ιούνιο 2006, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο υποστήριξε αυτή την προσέγγιση, καλώντας την Επιτροπή να **πραγματοποιήσει απολογισμό της κοινωνικής κατάστασης στην Ένωση, με ιδιαίτερη έμφαση στα ζητήματα των 'δυνατοτήτων πρόσβασης και των ευκαιριών'**. Αυτό αντικατοπτρίζει την όλο και περισσότερο διαδεδομένη άποψη σύμφωνα με την οποία, δεδομένου ότι η κοινωνία δεν μπορεί να εγγηθεί στους πολίτες της την ισότητα των αποτελεσμάτων, η ισότητα των ευκαιριών δεν είναι στόχος αξιόπιστος παρά μόνον εφόσον συνοδεύεται από σοβαρές προσπάθειες για να εξασφαλίζεται ότι όλοι οι πολίτες έχουν πρόσβαση στους πόρους, στις συνθήκες και στις ικανότητες που μετατρέπουν σε πραγματικότητα και δίνουν νόημα στη θεωρητική ισότητα.

Το παρόν συμβουλευτικό έγγραφο του ΣΣΕΠ αποτελεί το πρώτο βήμα της Επιτροπής για να απαντήσει στο αίτημα του Συμβουλίου να εγκαινιάσει δημόσια συζήτηση σχετικά με την κοινωνική πραγματικότητα της Ευρώπης. Δεν πρόκειται για μια συνηθισμένη διαβούλευση με τα ενδιαφερόμενα μέρη, ούτε επιδιώκεται η συγκέντρωση απόψεων σχετικά με μια συγκεκριμένη πολιτική ή κανονιστική πρωτοβουλία. Δεν πρόκειται για συζήτηση σχετικά με το 'κοινωνικό κεκτημένο', δηλαδή με το σύνολο της νομοθεσίας στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής. Ούτε πρόκειται για επίσημο έγγραφο της Επιτροπής που αντιπροσωπεύει μια

παγιωμένη άποψη του Σώματος: στόχος είναι μάλλον να δοθεί έναυσμα για συζήτηση και να εγκαινιαστεί ένας εκτεταμένος διάλογος σχετικά με ένα ευρύ φάσμα θεμάτων.

Δεν θεωρούμε ως δεδομένο ότι η συζήτηση αυτή θα καταλήξει σε κανονιστικά πολιτικά συμπεράσματα. Η μόνη πεποίθηση στην οποία βασίζεται αυτό το εγχείρημα είναι ότι, παρά την ποικιλομορφία της Ευρώπης, οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι κοινωνίες μας έχουν κοινό χαρακτήρα σε επαρκή βαθμό, έτσι ώστε να αξίζει τον κόπο να εγκαινιάσουμε μια πανευρωπαϊκή συζήτηση σχετικά με αυτές, λαμβάνοντας ως αφετηρία τη σύγκριση μεταξύ των εμπειριών των διαφόρων κρατών μελών.

Το παρόν έγγραφο εξετάζει κατά πρώτον λόγο τους κυριότερους μοχλούς που οδήγησαν στις κοινωνικές εξελίξεις των ευρωπαϊκών κοινωνιών κατά τη διάρκεια της προηγούμενης γενιάς. Για τα ιδρυτικά κράτη μέλη, πρόκειται για την περίοδο που χρονολογείται από το τέλος της μεταπολεμικής 'ένδοξης τριακονταετίας'¹, όταν επιβραδύνθηκε η ανάπτυξη και, σε πολλά από αυτά τα ιδρυτικά κράτη μέλη, η ανεργία αναδείχθηκε σε σημαντικό πρόβλημα. Για τα δέκα νέα κράτη μέλη που προσχώρησαν στην ΕΕ το 2004, πρόκειται για τη συνταρακτική και, ενίοτε, τραυματική περίοδο της μετάβασης και της διεύρυνσης. Για την επονομαζόμενη 'Τετράδα του Ταμείου Συνοχής' (Ιρλανδία, Ισπανία, Πορτογαλία και Ελλάδα), πρόκειται για την περίοδο της μετάβασης από μια κατάσταση σχετικής καθυστέρησης σε έναν ταχύρρυθμο εκσυγχρονισμό. Για το ΗΒ, καλύπτει την περίοδο που άρχισε με την απότομη ρήξη της μεταπολεμικής συναίνεσης στην αρχή της δεκαετίας του '80, με την οποία σταμάτησε η βρετανική οικονομική παρακμή, παρόλο που κάποιο κοινωνικό κόστος της εξακολουθεί να υφίσταται. Για τους ευρωπαίους του βορρά, η οικονομική κρίση του τέλους της δεκαετίας του '80 οδήγησε σε εξαιρετικές αναπτυξιακές επιδόσεις και στην αναβίωση του ενδιαφέροντος για το κοινωνικό πρότυπο των σκανδιναβικών και βόρειων κρατών.

Στο παρόν έγγραφο εξετάζονται τα κοινά πρότυπα αυτών των ανόμοιων εμπειριών, καθώς επίσης και ο τρόπος με τον οποίο οι κοινωνικές αλλαγές μπορούν να αξιολογούνται βάσει κριτηρίων αναφοράς σχετικά με την ευημερία. Εν συνεχεία, επιχειρείται η έναρξη διαλόγου σχετικά με ορισμένους από τους καθοριστικούς παράγοντες που συμβάλλουν στην ευημερία – όπως οι οικονομικές ευκαιρίες, η ποιότητα της εργασιακής ζωής, οι προκλήσεις της γηράσκουσας κοινωνίας, οι δημογραφικές εξελίξεις και τα νέα πρότυπα οικογενειακής ζωής, η φτώχεια και η ανισότητα, οι φραγμοί στην υγεία και στην κοινωνική κινητικότητα, η εγκληματικότητα και η αντικοινωνική συμπεριφορά, καθώς επίσης και η ποικιλομορφία και η πολυπολιτισμικότητα.

Σκοπός αυτής της προσπάθειας διερεύνησης της κοινωνικής πραγματικότητας στην Ευρώπη είναι η οικοδόμηση νέας συναίνεσης για τις κοινωνικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι ευρωπαίοι. Είναι η ενίσχυση της εταιρικής σχέσης μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών της για την υλοποίηση της στρατηγικής της Λισσαβόνας για την ανάπτυξη και την απασχόληση. Σκόπιμα δίνεται έμφαση στην κοινωνική και όχι στην κοινωνικοοικονομική προσέγγιση. Αρμόδια και υπεύθυνα για τις δράσεις που αφορούν τους περισσότερους από τους τομείς οι οποίοι εξετάζονται στο παρόν έγγραφο, είναι τα κράτη μέλη και όχι η ΕΕ. Είναι, βεβαίως, πιθανό ότι η ανάλυση των κοινωνικών τάσεων και ο απολογισμός των κοινωνικών 'προβλημάτων' κατά τρόπο μη εξαντλητικό, θα οδηγήσουν σε προσδοκίες για εκτεταμένη δράση. Επομένως, δεν είναι δυνατόν να αγνοηθούν ζητήματα όπως το τίμημα που οι πολίτες είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν, οι απαιτήσεις της ανταγωνιστικότητας και της

1

Jean Fourastié "Les trente glorieuses: ou La Revolution invisible de 1946 à 1975". Paris, Fayard. (1979)

φορολογικής πειθαρχίας, καθώς επίσης και τα όρια των εφικτών επιτευγμάτων των δημόσιων πολιτικών.

Εντούτοις, η Επιτροπή διαπνέεται από πνεύμα πραγματικού ανοίγματος, όταν επιδιώκει, μέσω της εγκαινίασης αυτού του εγγράφου του ΣΣΕΠ, να συγκεντρώσει διάφορες απόψεις όσον αφορά τις συνέπειες των κοινωνικών τάσεων, καθώς επίσης και να εντοπίσει και να αξιολογήσει τους παράγοντες που συμβάλλουν στην ευημερία στην Ευρώπη.

1. ΟΙ ΤΑΣΕΙΣ: ΠΩΣ ΕΞΕΛΙΣΣΟΝΤΑΙ ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Μπορούμε να εντοπίσουμε κοινές τάσεις στον τρόπο με τον οποίο εξελίσσονται οι ευρωπαϊκές κοινωνίες; Εξαγγέλλει η παγκοσμιοποίηση αλλαγή ρυθμού ή κατεύθυνσης; Θα βελτιώσουν ή θα επιδεινώσουν οι εξελίξεις αυτές την πρόσβαση των πολιτών στις ευκαιρίες που τους επιτρέπουν να εκπληρώνουν τις ατομικές τους δυνατότητες - και με ποιους τρόπους;

Υπάρχει, βεβαίως, μεγάλη ποικιλομορφία – συχνά, τόσο εντός όσο και μεταξύ των κρατών μελών. Εντούτοις, όλα τα κράτη μέλη αντιμετωπίζουν κοινές προκλήσεις, όπως οι δημογραφικές εξελίξεις, η μεγέθυνση των εθνικών και πολιτισμικών διαφορών, καθώς επίσης και η εξατομίκευση των αξιών. Όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ είναι κοινωνίες σχετικά ανοικτές, διαμορφωμένες από τις παγκόσμιες δυνάμεις του σύγχρονου καπιταλισμού και τις διεθνείς πολιτισμικές τάσεις. Όλες οι κοινωνίες της ΕΕ 15, των οποίων η ανάπτυξη είναι σχετικά ικανοποιητική, είναι υποχρεωμένες να αντιμετωπίζουν ένα πολύμορφο φάσμα προκλήσεων που είναι συνέπεια του πλούτου τους, όμως, για τα νέα μετα-κομμουνιστικά κράτη μέλη, οι τρέχουσες οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις είναι ακόμα σημαντικότερες λόγω της συνταρακτικής πραγματικότητας αυτής της μετάβασης. Σε όλες τις κοινωνίες μας, συμπεριλαμβανομένων των μετα-κομμουνιστικών, διευρύνεται συνεχώς το πολιτισμικό χάσμα μεταξύ των 'κοσμοπολιτών', που μπορούν να χαρακτηριστούν ως οι 'κερδισμένοι' από τις τρέχουσες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές τάσεις, αφενός και, αφετέρου, αυτών οι οποίοι έχουν μείνει πίσω εξαιτίας των οικονομικών εξελίξεων και της βιομηχανικής αναδιάρθρωσης και οι οποίοι συχνά βλέπουν να απειλούνται οι παραδοσιακές κοινότητες, οι αξίες και οι τρόποι ζωής τους.

Η παγκοσμιοποίηση είναι το πλαίσιο αναφοράς που καθορίζει τον σύγχρονο στόχο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εφιστά την προσοχή σε θέματα κρίσιμης σημασίας, όπως είναι η εμπορική πολιτική, η αφύπνιση της Ασίας και η μεταβολή του κλίματος, καθώς επίσης και στον τρόπο με τον οποίο, σε έναν κόσμο μαζικής μετανάστευσης, διασυνοριακής εγκληματικότητας και τρομοκρατίας, η Ευρώπη μπορεί να συνδυάσει το άνοιγμα με την ασφάλεια. Σ' αυτά τα ζητήματα, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει να διαδραματίσει ρόλο καθοριστικό, αν θέλουμε η απάντηση της Ευρώπης να είναι αποτελεσματική.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει μακρά πείρα όσον αφορά την απάντηση σ' αυτό το είδος προκλήσεων. Από την κοινή αγορά ως το ενιαίο νόμισμα, μέσω της ενιαίας αγοράς, η ΕΕ έχει ενισχύσει τις κινητήριες δυνάμεις των οικονομικών εξελίξεων και των αναδιարθρώσεων. Αλλά επίσης η ΕΕ έχει συμβάλει ουσιαστικά στη βελτίωση της ευρωπαϊκής 'ποιότητας ζωής' μέσω ενός ολόκληρου φάσματος εξελίξεων. Οι κοινωνικές δεσμεύσεις της ΕΕ σχετικά με τα δικαιώματα στην απασχόληση, τον κοινωνικό διάλογο, την ισότητα των φύλων και τη δράση για την εξάλειψη κάθε μορφής διακριτικής μεταχείρισης, σε συνδυασμό με τον ηγετικό ρόλο που έχει διαδραματίσει για τα περιβαλλοντικά ζητήματα και την προστασία των καταναλωτών, αποτελούν ταυτοχρόνως συνέπεια και αιτία των κοινωνικών εξελίξεων στην Ευρώπη. Η ΕΕ σταθεροποίησε τη δημοκρατία σε όλη την Ευρώπη χάρη στη διεύρυνση, η

ποία ήταν για την εποχή μας μια εξέλιξη το ίδιο σημαντική όσο ήταν για την προηγούμενη γενιά η γαλλο-γερμανική συμφιλίωση. Επέκτεινε σημαντικά το πεδίο των ατομικών ελευθεριών ζωής, εργασίας και μετακινήσεων. Για παράδειγμα, εκτιμάται ότι είναι μεγαλύτερος ο αριθμός των γάλλων υπηκόων που ζούν σήμερα στο ΗΒ - μεταξύ 300.000 και 400.000 - από τον αριθμό των βρετανών υπηκόων που ζούν στη Γαλλία (χωρίς να υπολογίζονται οι ιδιοκτήτες δεύτερων κατοικιών). Πολλοί επιθυμούν να εργάζονται στο Λονδίνο, το οποίο είναι το σημαντικότερο χρηματοοικονομικό κέντρο της ΕΕ και, ως εκ τούτου, έχει εξελιχθεί σε μια μεγαλούπολη της οποίας ο ευρωπαϊκός χαρακτήρας συναγωνίζεται με τον κοσμοπολιτισμό της. Μια μελέτη του Ευρωβαρομέτρου του 2005 σχετικά με την κινητικότητα εντός της ΕΕ έδειξε ότι το 15% σχεδόν των ευρωπαίων υπηκόων, ιδίως των βορείων, σκέφτονται να εγκατασταθούν μετά τη συνταξιοδότησή τους σε ένα κράτος μέλος διαφορετικό από το δικό τους.²

Όμως, θα ήταν ανακριβές αν έλεγε κανείς ότι οι σημερινές ευρωπαϊκές κοινωνίες έχουν διαμορφωθεί κυρίως από την παγκοσμιοποίηση. Η κοινωνική πραγματικότητα της Ευρώπης είναι πιο πολύπλοκη. Είναι μεν γεγονός ότι η προηγούμενη γενιά αντιμετώπισε ταχύρρυθμες εξελίξεις, είναι όμως μύθευμα η έννοια ενός διαχρονικού 'ευρωπαϊκού κοινωνικού προτύπου' το οποίο τώρα υφίσταται τον 'κλονισμό της παγκοσμιοποίησης'. Η παγκοσμιοποίηση μπορεί βεβαίως να ενισχύει ορισμένες τάσεις καθοριστικής σημασίας: την εξαφάνιση των παραδοσιακών βιομηχανικών θέσεων απασχόλησης (σε συνδυασμό με τις επιπτώσεις των νέων τεχνολογιών και την εμφάνιση νέων καταναλωτικών αιτημάτων καθώς αυξάνεται ο πλούτος των κοινωνιών μας)³, την ανάγκη για μια κοινωνία εκπαιδευμένη σε υψηλό βαθμό, ικανή να εξασφαλίζει την πλήρη ανάπτυξη των ικανοτήτων όλων των πολιτών της· την εμφάνιση εντυπωσιακών νέων ανισοτήτων από γεωγραφική και εισοδηματική άποψη όσον αφορά τις διαφορές της οικονομικής κατάστασης μεταξύ των 'κερδισμένων' και των 'χαμένων'· την επιτακτική ανάγκη σχεδιασμού μιας περιβαλλοντικά βιώσιμης οικονομίας για να εξασφαλιστεί η ικανοποίηση των μακροπρόθεσμων ενεργειακών αναγκών της Ευρώπης και για να αντιμετωπιστούν οι απειλές που διαγράφονται σχετικά με τη μεταβολή του κλίματος· και τις προκλήσεις όσον αφορά τα οφέλη της 'ανοιχτής' στάσης, εξαιτίας των προβλημάτων που οφείλονται στην κακοδιαχείριση της μετανάστευσης και στην αποτυχία της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Καθώς οι παραδοσιακές κοινότητες καταρρέουν και αυξάνεται ο βαθμός της ποικιλομορφίας των κοινωνιών μας, επιδεινώνονται τα αισθήματα της ανασφάλειας και του φόβου της εγκληματικότητας και εμφανίζονται ζητήματα ταυτότητας και δικαιωμάτων/ καθηκόντων του πολίτη.

Εντούτοις, οι κοινωνικές αλλαγές οφείλονται ως επί το πλείστον σε εσωτερικούς μοχλούς. Η ταχύρρυθμη μετάβαση της Ευρώπης στη **μεταβιομηχανική οικονομία της γνώσης και των υπηρεσιών** μετατρέπει τη φύση των εργασιακών και ταξικών διαφορών, καθώς επίσης και τους όρους της πρόσβασης στις οικονομικές ευκαιρίες, τον βαθμό της κοινωνικής κινητικότητας και τη συχνότητα εμφάνισης της φτώχειας και της ανισότητας. Η **επίτευξη του μαζικού πλούτου και η διαδικασία του οικονομικού εκσυγχρονισμού** έχουν μεταβάλει σε βάθος τη μορφή των αξιών, όπως φαίνεται από την τάση προς τον ατομικισμό, τα νέα σχήματα οικογενειακής ζωής και την εξέλιξη της κοινωνικής θέσης των γυναικών. Αυτός, όμως, ο ατομικισμός συχνά συμπορεύεται με μια αύξηση της επιθυμίας για μια κοινωνία πιο συνεκτική και υπεύθυνη από κοινωνική άποψη, καθώς επίσης και από τη μεγάλη αξία την

2 Barbara Gerstenberger, «Οι αναπτυξιακές δυνατότητες της 'αργής' οικονομίας». Ευρωπαϊκό ίδρυμα για τη βελτίωση των όρων διαβίωσης και εργασίας, (2005).

3 Τάσου Μπελεσιώτη, Mattias Levin, Reinhilde Veugelers: «Ανταγωνισμός και τόπος βιομηχανικής εγκατάστασης» ΣΣΕΠ (Σεπτέμβριος 2005). Η μελέτη αυτή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο εξορισμός φαίνεται ότι έχει περιορισμένες συνέπειες, ιδίως σε σύγκριση με άλλους κλονισμούς που υφίσταται η ευρωπαϊκή οικονομία, όπως είναι οι τεχνολογικές αλλαγές.

οποία οι άνθρωποι αποδίδουν σε ζητήματα ποιότητας ζωής όπως ο καθαρός αέρας, το καθαρό νερό και η περιβαλλοντική ασφάλεια, που θεωρούνται ως ζητήματα θεμελιώδους σημασίας για τα οποία οι άνθρωποι ενδιαφέρονται το ίδιο με, αν όχι περισσότερο από, τον υλικό πλούτο. Οι ριζικές **δημογραφικές εξελίξεις** που παρατηρούνται με την πτώση της γονιμότητας και την επιμήκυνση του προσδόκιμου επιβίωσης αποτελούν νέα δεδομένα από την άποψη της κοινωνικής και οικονομικής βιωσιμότητας, των νέων και διαφορετικών απαιτήσεων στέγασης, της ισορροπίας της επαγγελματικής ζωής στα νοικοκυριά στα οποία εργάζονται και οι δύο σύζυγοι, καθώς επίσης και από την άποψη της ισότητας των φύλων σχετικά με το ποιος αναλαμβάνει τις οικογενειακές φροντίδες και από την άποψη της δικαιοσύνης μεταξύ των γενεών. Η **μετεξέλιξη του πολίτη σε καταναλωτή** τροποποιεί τον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε σχετικά με ζητήματα όπως η στέγαση, η υγεία και οι δημόσιες υπηρεσίες, ενώ εμφανίζονται νέες επιταγές, όπως η δεοντολογική κατανάλωση και η ανάθεση αρμοδιοτήτων στις τοπικές κοινότητες. Δεν φαίνεται να μειώνεται το ενδιαφέρον των πολιτών για τα δημόσια ζητήματα, αλλά παρατηρείται κατά γενικό κανόνα μείωση της συμμετοχής, της εμπιστοσύνης και της υποστήριξης εκ μέρους των πολιτών των παραδοσιακών μορφών της πολιτικής. Με τη σειρά της, η **ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας**, η οποία αποτελεί κοινωνική και πολιτική απάντηση στη βιομηχανική εποχή, αναδιαμόρφωσε τις ευκαιρίες της ζωής δεκάδων εκατομμυρίων ανθρώπων στις κοινωνίες μας, έχοντας όμως επίσης αναμφισβήτητα δημιουργήσει νέες εξαρτήσεις από τις οποίες οι άνθρωποι ενδέχεται να έχουν δυσκολίες να ξεφύγουν. Έχει αποδειχθεί ότι τα κράτη πρόνοιας χαρακτηρίζονται από μια δική τους περίπλοκη δυναμική η οποία διαμορφώνει με βραδύ ρυθμό τις κοινωνίες μας και δύσκολα αλλάζει.

Ως εκ τούτου, οι Ευρωπαίοι δεν μπορούν να 'καταλογίσουν' στην παγκοσμιοποίηση τις κοινωνικές προκλήσεις της σύγχρονης εποχής. Εντούτοις, ορισμένοι φοβούνται ότι η ικανότητα των κρατών μελών να απαντήσουν μεμονωμένα σ' αυτές τις προκλήσεις μπορεί να είναι περιορισμένη ως αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης, παραδείγματος χάριν εξαιτίας του φορολογικού ανταγωνισμού και άλλων παραγόντων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια 'ισοπέδωση προς τα κάτω'. Είναι σαφές ότι τα ζητήματα αυτά αφορούν τη νομοθεσία και τον κοινωνικό διάλογο σε ευρωπαϊκό επίπεδο και γι' αυτό, αναπόφευκτα, θα αποτελέσουν μέρος της επακόλουθης συζήτησης.

1.1. Η μετάβαση στη μεταβιομηχανική οικονομία της γνώσης και των υπηρεσιών

Στο τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, το μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης βρισκόταν ακόμα σε προβιομηχανικό στάδιο⁴. Το 2006, τα πιο προηγμένα κράτη μέλη εξελίσσονται ταχύρρυθμα σε μεταβιομηχανικά, όπως φαίνεται στο Γράφημα 1, με τον δευτερογενή τομέα να αντιπροσωπεύει λιγότερο από το ένα πέμπτο της απασχόλησης για το σύνολο των κρατών μελών της ΕΕ 25. Οι θέσεις απασχόλησης του τριτογενούς τομέα αντιπροσωπεύουν πλέον των δύο τρίτων όλων των θέσεων απασχόλησης. Μεταξύ του 2000 και του 2004, δημιουργήθηκαν στην ΕΕ 25 περισσότερες από οκτώ εκατομμύρια νέες θέσεις απασχόλησης στις υπηρεσίες, ενώ η απασχόληση μειώθηκε στη βιομηχανία (1,7 εκατ. θέσεων απασχόλησης λιγότερες) και στη γεωργία (1,1 εκατ. θέσεων απασχόλησης λιγότερες). Η τάση αυτή είναι το ίδιο σαφής στα νέα κράτη μέλη όπως και στα παλαιότερα: στην Πολωνία, η μεγαλύτερη αύξηση της απασχόλησης σημειώθηκε προσφάτως στον κτηματομεσιτικό τομέα, και στον τομέα των επιχειρηματικών υπηρεσιών.

4 Βλέπε: Tony Judt: «Μετά τον πόλεμο Μια ιστορία της Ευρώπης από το 1945». Penguin Books. Στη Γαλλία, το ένα τρίτο του πληθυσμού εργαζόταν ακόμα στον τομέα της γεωργίας. Στη Νότια Ευρώπη, η αναλογία αυτή ήταν πολύ μεγαλύτερη.

Το 2005, λίγο περισσότερο από το 40% του εργαζόμενου πληθυσμού της ΕΕ 15 απασχολήθηκε σε 'τομείς που βασίζονται στη γνώση' σύμφωνα με τον ορισμό της Eurostat (παραγωγή υψηλής ως μεσαίας τεχνολογίας, συν υπηρεσίες βασισμένες στη γνώση), ενώ η Σουηδία παρουσίαζε το υψηλότερο επίπεδο (54%) και η Πορτογαλία το χαμηλότερο (26%). Σε σύγκριση με τον μέσο όρο της ΕΕ 15, η Ισπανία βρισκόταν στο 32%, η Ιταλία στο 37%, η Γαλλία στο 43%, η Γερμανία στο 44% και το Ηνωμένο Βασίλειο στο 50%.

Η τάση προς την οικονομία της γνώσης και των υπηρεσιών έχει επιταχυνθεί κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας. Στην ΕΕ 15, η αύξηση της απασχόλησης στους τομείς που βασίζονται στη γνώση (23,9%) υπερέβη χωρίς δυσκολία την αύξηση του υπολοίπου της οικονομίας (5,7%)⁵.

Αυτές οι εξελίξεις της οικονομικής δομής συνεπάγονται νέες εργασιακές διαφοροποιήσεις⁶.

- Τουλάχιστον το 50% των υφιστάμενων θέσεων απασχόλησης απαιτούν υψηλό επίπεδο διανοητικών και/ή προσωπικών ικανοτήτων. Το 25% όλων των θέσεων απασχόλησης απαιτεί προηγμένα προσόντα πληροφορικής και το ποσοστό αυτό αυξάνεται με ταχύτητα. Και όμως, το ένα τρίτο των εργαζομένων σήμερα έχει πολύ λίγες δεξιότητες, ενώ εξακολουθεί να είναι επίκαιρη η αναλογία του ενός στους έξι νέους που εγκαταλείπει πρόωρα το σχολείο χωρίς καμία ειδίκευση/επαγγελματικό προσόν.
- Η ανάπτυξη των νέων κατηγοριών ειδικευμένης απασχόλησης είναι συγκρίσιμη με τον μεγάλο αριθμό των θέσεων απασχόλησης παροχής υπηρεσιών σε καφεενεία, ξενοδοχεία, καταστήματα, υπερκαταστήματα και πρατήρια βενζίνης, καθώς επίσης και με τις θέσεις απασχόλησης χαμηλών προσόντων στις δημόσιες υπηρεσίες, όπως καθαριστές και τραυματιοφορείς. Το ποσοστό των γυναικών είναι μεγάλο στον τομέα των υπηρεσιών χαμηλών προσόντων, καθώς επίσης και στις μη ειδικευμένες θέσεις απασχόλησης γραφείου, ενώ αντιπροσωπεύουν πλέον του ενός τετάρτου των θέσεων ημιαπασχόλησης. Παρόλο που, κατά γενικό κανόνα, μεταξύ των ημιαπασχολούμενων γυναικών η ικανοποίηση από την εργασία τους βρίσκεται σε υψηλά επίπεδα (πολλές από αυτές εκτιμούν ιδιαίτερα τις κοινωνικές επαφές που τους προσφέρει η εργασία τους και τις δυνατότητες βελτίωσης της ισορροπίας μεταξύ οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής), υπάρχουν προβλήματα που αφορούν το χάσμα των μισθών μεταξύ των φύλων, τον μικρότερο αριθμό ευκαιριών κατάρτισης και προόδου της σταδιοδρομίας, τη χαμηλότερη αρχαιότητα και τη μειωμένη πρόσβαση στα κοινωνικά οφέλη: όλα αυτά οδηγούν σε ριζική διαφοροποίηση μεταξύ των φύλων στην αγορά της εργασίας, πράγμα που διαμεύδει την ισότητα των ευκαιριών.
- Η θέση των μη ειδικευμένων – ιδίως όταν πρόκειται για άνδρες – επιδεινώνεται, κυρίως σε τομείς και περιοχές βιομηχανικής παρακμής. Υπάρχουν θέσεις απασχόλησης για μη ειδικευμένους εργαζομένους – ενίοτε όμως δεν βρίσκονται στον σωστό τόπο, ούτε επωφελούνται από την ίδια προστασία και δεν είναι θέσεις απασχόλησης στις οποίες ορισμένοι άνδρες αισθάνονται ικανοί να εργαστούν ή αισθάνονται άνετα, δεδομένου ότι απαιτούν διαπροσωπικές κοινωνικές ικανότητες πέραν της παραδοσιακής εμπειρίας της άμεσης κοινότητάς τους. Σ'

5 "Η οικονομία της γνώσης στην Ευρώπη", The Work Foundation, Λονδίνο (Οκτώβριος 2006).

6 Βλέπε Tony Giddens: η Ευρώπη την εποχή της διαφοροποίησης. Polity Press (Οκτώβριος 2006).

αυτές τις περιπτώσεις, τα ποσοστά της ανεργίας είναι υψηλότερα σε σύγκριση με τα ποσοστά των καλύτερα εκπαιδευμένων. Υπάρχουν μεγάλες πιθανότητες αυτοί οι εργαζόμενοι να καταλήξουν στη δίνη αλληπάλληλων θέσεων απασχόλησης κακής ποιότητας, με ανεπαρκείς ευκαιρίες κατάρτισης για απόκτηση νέων ικανοτήτων· αυτές οι καταστάσεις έχουν ως επακόλουθο περιόδους ανεργίας⁷.

Αυτές οι εξελίξεις είναι σε μεγάλο βαθμό απόρροια της τεχνολογικής προόδου και των εξελίξεων όσον αφορά τη ζήτηση των καταναλωτών δεδομένου ότι οι κοινωνίες μας έχουν γίνει πιο πλούσιες. Ορισμένοι όμως πιστεύουν ότι αυτές οι διαρθρωτικές αλλαγές αντικατοπτρίζουν επίσης αλλαγές της φύσης του σύγχρονου καπιταλισμού οι οποίες είναι πολύ λιγότερο 'καλοήθειες' ή κοινωνικά ουδέτερες. Ορισμένοι εκφράζουν σοβαρές ανησυχίες σχετικά με την μεταβολή της φύσης του επιχειρηματικού κόσμου και των ευθυνών τις οποίες αποδέχεται για τους εργαζομένους του⁸. Την εποχή της ακμής της μαζικής βιομηχανίας, οι συντεχνιακές μορφές του καπιταλισμού, μεταξύ των οποίων το πιο γνωστό πρότυπο ήταν αυτό της περιοχής της κοιλάδας του Ρήνου, παρουσιάζονταν ως οι πιο επιτυχημένες. Σε γενικές γραμμές, η εργασία αποτελούσε εγγύηση για την κοινωνική ειρήνη, ενώ το κεφάλαιο πρόσφερε στους ανθρώπους απασχόληση για όλη τους τη ζωή. Αυτό επέτρεπε στις επιχειρήσεις των οποίων το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα ήταν εξαρτημένο από την επαυξητική βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων να επενδύουν στο ανθρώπινο κεφάλαιο της επιχείρησής τους μέσω της παροχής στο προσωπικό τους κατάρτισης ειδικά συναρτώμενης με την απασχόλησή του. Ο διαχωρισμός της διαχείρισης από τον έλεγχο επέτρεπε στις επιχειρήσεις να ακολουθούν μακροπρόθεσμες στρατηγικές αντί να έχουν ως κύριο κίνητρο τις βραχυπρόθεσμες επιδόσεις ως προς το κέρδος.

Εντούτοις, στον σύγχρονο κόσμο, το κεφάλαιο χαρακτηρίζεται και πάλι από κινητικότητα, όπως συνέβαινε στο προ του 1914 κύμα παγκοσμιοποίησης. Όμως, εκτός από την κινητικότητα του κεφαλαίου, οι διαρκώς επεκτεινόμενες δυνατότητες παγκόσμιας επικοινωνίας, μεταφοράς τεχνολογίας και, ιδίως, της τεχνολογίας της πληροφορικής, έχουν δώσει στους επιχειρηματίες τη δυνατότητα να σκέπτονται τη διοργάνωση αλυσίδων εφοδιασμού με όρους παγκόσμιους και με προσφυγή σε εξωπορισμό για ορισμένα καθήκοντα. Δεν πρόκειται μόνο για ένα ζήτημα μετεγκατάστασης δραστηριοτήτων οι οποίες είναι συνηθισμένες και ημι-εξειδικευμένες: οι εξελίξεις όσον αφορά την παγκοσμιοποίηση και η πληροφορική καθιστούν εφικτή τη διάσπαση των καθηκόντων και τον εξωπορισμό ακόμα και καθηκόντων υψηλής ειδίκευσης που μπορούν να επιτευχθούν με τρόπο φθινό και αποτελεσματικό σε άλλα μέρη του κόσμου⁹. Και όμως, παρόλες αυτές τις δυνατότητες, ενδέχεται οι επιχειρήσεις να εξακολουθούν να έχουν βάσιμους λόγους για να διατηρούν τις εγκαταστάσεις τους εκεί όπου οι ικανότητες έχουν αναπτυχθεί κατά τη διάρκεια μακρών χρονικών περιόδων και όπου η παραγωγή εξακολουθεί να βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τις 'εγχώριες' αγορές.

7 M.Eliason και D.Storrie: «Οριστικές ή υπολινθάνουσες ουλές; Σουηδικά αποδεικτικά στοιχεία των μακροπρόθεσμων συνεπειών της μετατόπισης θέσεων απασχόλησης». *Journal of Labour Economics* (Οκτώβριος 2006). Μετά από αναλύσεις που αφορούσαν εργαζομένους οι οποίοι είχαν απολυθεί μετά από το κλείσιμο εργοστασίων στη Σουηδία, οι συγγραφείς διαπίστωσαν ότι οι εργαζόμενοι που είχαν απολυθεί είχαν υποστεί σημαντικές απώλειες στις αποδοχές τους, αφενός και, αφετέρου, επιδείνωση της θέσης τους στην αγορά της εργασίας μακροπρόθεσμα σε σύγκριση με άλλους εργαζομένους, με μεγαλύτερες πιθανότητες επαναλαμβανόμενης απώλειας της εργασίας τους· η χειρότερη θέση ήταν αυτή των μεγαλύτερων σε ηλικία εργαζομένων. Αναφέρεται στο «Αναδιάρθρωση και απασχόληση στην ΕΕ: έννοιες, μετρήσεις και αποδεικτικά στοιχεία». Ευρωπαϊκό ίδρυμα για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας (2006).

8 Βλέπε, παραδείγματος χάρι: «Η πρόκληση του νέου καπιταλισμού» του John Monks, Γενικού Γραμματέα της ΕΣΣ, *Aneurin Bevan Memorial Lecture: The Challenge of New Capitalism* (Νοέμβριος 2006)

9 Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες πρόσφατες συζητήσεις σχετικά με αυτά τα ζητήματα βρίσκεται σε ένα κείμενο του Richard Baldwin το οποίο γράφτηκε για την φινλανδική προεδρία. «Παγκοσμιοποίηση: Η μεγάλη διάσπαση» (Σεπτέμβριος 2006)· το κείμενο αυτό βρίσκεται στον ιστότοπο τους.

Εκ παραλλήλου με την αύξηση της κινητικότητας του κεφαλαίου και με την παγκοσμιοποίηση των αλυσίδων εφοδιασμού, προσφάτως η αγορά εταιρικού ελέγχου ανοίγεται σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, ασκώντας πολύ μεγαλύτερη πίεση στα διευθυντικά στελέχη των επιχειρήσεων για να επιτυγχάνουν τους στόχους τους όσον αφορά τα κέρδη. Ορισμένα αμοιβαία κεφάλαια κινδύνου επιδιώκουν να εισχωρήσουν σε καταστάσεις στις οποίες η παρούσα αποδοτικότητα δεν αντικατοπτρίζει την πραγματική αξία του ενεργητικού της επιχείρησης και νέες, αυστηρότερες ομάδες διαχείρισης με χρηματοοικονομικά κίνητρα μπορούν να παράγουν αποτελέσματα σε σύντομο χρονικό διάστημα. Ταυτοχρόνως, το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα σε πολλούς τομείς έχει μετατοπιστεί από την εξασφάλιση της βελτίωσης των προϊόντων ή των υπηρεσιών στην επίτευξη της εμπορικής επιτυχίας της καινοτομίας στα σύνορα της τεχνολογίας και της γνώσης. Επίσης, έχουν επιβραχυνθεί οι χρονικοί ορίζοντες για επενδύσεις κεφαλαίου. Σ' αυτή τη σκληρή πραγματικότητα, ο καπιταλισμός που υπακούει σ' αυτές τις νέες επιταγές επικεντρώνεται όλο και περισσότερο στο κέρδος εις βάρος της ασφάλειας της απασχόλησης και των μακροπρόθεσμων υποχρεώσεων ως προς τους εργαζομένους του. Υποστηρίζεται ότι το πρόβλημα δεν είναι ότι δεν υπάρχει καμία άλλη εναλλακτική λύση, αλλά ότι έχει επιτραπεί στις χρηματοοικονομικές επιδόσεις και στον προσωπικό εμπλουτισμό να αντικαταστήσουν τις αξίες των αμοιβαίων υποχρεώσεων και των σχέσεων μεταξύ κοινωνικών εταίρων στον κόσμο των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.

Εντούτοις, ορισμένες πτυχές των προσφάτων εξελίξεων αντιπροσωπεύουν ευκαιρίες και όχι απειλές. Παραδείγματος χάρη, η διαφοροποίηση των αλυσίδων προμήθειας έχει δημιουργήσει νέες θέσεις απασχόλησης στην ΕΕ8 και έχει ενισχύσει την ικανότητα των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων να ανταγωνίζονται σε παγκοσμιοποιημένες αγορές, με εξαιρετική επιτυχία πολλές φορές. Όσον αφορά τις συγχωνεύσεις και τις εξαγορές, δεν υπάρχουν επιχειρήματα που επικαλούνται την αποδοτικότητα ή την κοινωνική δικαιοσύνη προς υπεράσπιση των προνομίων νωθρών επιχειρηματιών, ενίοτε σε οικογενειακές επιχειρήσεις στις οποίες η νεότερη γενεά έχει απολέσει το ενεργό ενδιαφέρον για τη λειτουργία της επιχείρησης. Είναι απολύτως λογικό να υποστηριχθεί ότι η εμπορική επιτυχία στην οικονομία της γνώσης και των υπηρεσιών εμπλουτίζει τη δουλειά που κάνουν πολλοί άνθρωποι επειδή η ανταγωνιστικότητα εξαρτάται από μικρότερο βαθμό ιεραρχίας, μεγαλύτερο βαθμό ομαδικής εργασίας και υψηλότερο επίπεδο και μεγαλύτερη ελαστικότητα των ικανοτήτων των εργαζομένων σε σύγκριση με την παλαιά βιομηχανική οικονομία. Πολλά εξαρτώνται από τις ατομικές συμπεριφορές ως προς την ασφάλεια και την ανάληψη κινδύνων, οι οποίες με τη σειρά τους εξαρτώνται από την εμπιστοσύνη των ατόμων στις ικανότητες και στην απασχολησιμότητά τους.

Οι μεταβολές της οικονομικής δομής αλλοιώνουν τον χάρτη των περιφερειακών ανισοτήτων εντός της ΕΕ. Οι μεγαλουπόλεις αναδιαμορφώνουν επιτυχώς το μέλλον τους ως κέντρα της οικονομίας της γνώσης. Η οικονομική τους βάση αποτελείται συχνά από χρηματοοικονομικές και επιχειρηματικές υπηρεσίες και από δραστηριότητες του τομέα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, του πολιτισμού και του αθλητισμού. Σε ορισμένες, έχουν αναπτυχθεί επιτυχημένες ομάδες υψηλής τεχνολογίας. Ο αμερικανός κοινωνιολόγος Richard Florida πιστεύει ότι η ειδοποιός διαφορά που εξηγεί την επιτυχία της σύγχρονης μεγαλούπολης, είναι η ικανότητά της να προσελκύει την επονομαζόμενη 'δημιουργική τάξη', η οποία προσπορίζεται τα έσοδά της μετουσιώνοντας, κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο, τη γνώση, αντί να εκτελεί τετριμμένα ή προκαθορισμένα καθήκοντα.

Εντούτοις, για πολλές μικρότερες βιομηχανικές πόλεις που κάποτε ευημερούσαν, ακόμα και για αυτές που βρίσκονται σχετικά κοντά στις προαναφερόμενες μεγαλουπόλεις, η κατάσταση είναι συχνά διαφορετική. Πολλές πόλεις περιφερειών όπως η Lorraine στη Γαλλία, η Ruhr

στη Γερμανία και το Lancashire και το South Yorkshire στο ΗΒ, έχουν χάσει την προηγούμενη οικονομική 'σπονδυλική τους στήλη' και αντιμετωπίζουν προβλήματα προσαρμογής στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν νέα. Ενώ το εισοδηματικό χάσμα μεταξύ των φτωχότερων και των πλουσιότερων χωρών της ΕΕ 15 έχει ουσιαστικά μειωθεί (και εξαφανίστηκε θεαματικά στην περίπτωση της Ιρλανδίας), το χάσμα μεταξύ των πλουσιότερων και των φτωχότερων περιφερειών έχει διευρυνθεί, ακόμα και εντός της ΕΕ 15. Αυτή η διεύρυνση του χάσματος των περιφερειακών ανισοτήτων μπορεί βεβαίως καταρχήν να συνυπάρχει με μείωση των ατομικών ανισοτήτων, ως αποτέλεσμα της μετακίνησης των ανθρώπων από φτωχότερες σε πλουσιότερες περιφέρειες, όμως η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αναγνωρίσει από καιρό, μέσω των διαρθρωτικών ταμείων, τη σημασία της μείωσης των περιφερειακών ανισοτήτων για την επιδίωξη μεγαλύτερης κοινωνικής συνοχής.

Η διεύρυνση προσθέτει μια τελείως νέα διάσταση στις περιφερειακές ανισότητες. Τα βιοτικά επίπεδα είναι πολύ χαμηλότερα. Τα δύο τρίτα των κατοίκων της ΕΕ 10 ζουν σε περιοχές στις οποίες το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι ίσο ή μικρότερο από το 50% του μέσου όρου της ΕΕ 15. Σε ολόκληρη τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, ο μέσος όρος βρίσκεται κάτω του ενός τρίτου. Το 2003, ο μέσος όρος του ακαθάριστου εισοδήματος των νοικοκυριών (ισοδύναμο) στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία εξακολουθούσε να βρίσκεται κάτω από 300 ευρώ μηνιαία σε ισοτιμία αγοραστικής δύναμης. Για το κατώτερο τεταρτημόριο, βρισκόταν περίπου στα 100 ευρώ, πράγμα που αντικατοπτρίζει μεγάλες εισοδηματικές ανισότητες σ' αυτά τα νέα κράτη μέλη¹⁰.

Εντούτοις, οι οικονομικές δομές στην ΕΕ 8 δεν είναι τόσο διαφορετικές όσο φαίνεται από το εισοδηματικό χάσμα και μόνο. Πολλά νέα κράτη μέλη έχουν υποστεί ταχύρρυθμη και απότομη εκβιομηχάνιση κατά τη μεταπολεμική περίοδο – και είχαν την επώδυνη εμπειρία της μετάβασης από τη βαριά βιομηχανία κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας. Τα επίπεδα της εκπαίδευσης και των προσόντων είναι κατά γενικό κανόνα υψηλά – υψηλότερα από αυτά της Νότιας Ευρώπης – και αυτό το στοιχείο, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι μισθοί είναι χαμηλότεροι, χρησίμευσε ως πόλος προσέλκυσης για τις παραγωγικές εσωτερικές επενδύσεις. Ο αριθμός των θέσεων απασχόλησης στον τομέα της παροχής υπηρεσιών είναι λίγο μικρότερος από ό,τι στην ΕΕ 15, αλλά εξελίσσεται με ταχείς ρυθμούς σε τομείς όπως τα ξενοδοχεία και η τροφοδοσία. Υπάρχουν, εντούτοις, ακόμα εκεί πολυάριθμοι γεωργοί, ιδίως στις πιο πυκνοκατοικημένες χώρες όπως είναι η Πολωνία και η Ρουμανία, οι οποίοι καταφέρνουν με δυσκολία να κερδίσουν τα προς το ζην: για ορισμένους από αυτούς, αυτός ήταν ο μόνος τρόπος επιβίωσης μετά από την τραυματική οικονομική εμπειρία της μετάβασης.

1.2. Οι επιπτώσεις του κράτους πρόνοιας

Είναι γνωστό πώς τα κράτη πρόνοιας προστάτευαν τους ανθρώπους από τους κινδύνους της βιομηχανικής εποχής. Όμως, να μην ικανοποιούσαν τις φυσικές και υλικές ανάγκες, αλλά διαμόρφωσαν επίσης σε βάθος στις κοινωνίες μας τις ευκαιρίες ζωής με την ευρύτερη έννοια. Όπως υποστήριζε κάποτε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η κοινωνική πολιτική μπορεί να αποτελεί θετικό παραγωγικό παράγοντα. Το να είναι οι άνθρωποι ασφαλισμένοι κατά των κοινωνικών κινδύνων διευκολύνει τις οικονομικές αλλαγές. Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, το γεγονός ότι η απώλεια της απασχόλησης ενός ανθρώπου συνεπάγεται υπερβολικά συχνά την απώλεια του δικαιώματος της οικογένειάς του σε ιατροφαρμακευτική ασφάλιση πιστεύεται ότι αποτελεί μια από τις κυριότερες αιτίες των πιέσεων υπέρ του προστατευτισμού.

Η γενίκευση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης προσφέρει αποδεδειγμένα πλεονεκτήματα από την άποψη των υψηλότερων αποδοχών, έχει όμως επίσης βαθιές επιπτώσεις στη συμπεριφορά των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων. Οι γυναίκες έχουν πολύ μεγαλύτερες πιθανότητες να σταδιοδρομήσουν επαγγελματικά αν έχουν ένα δίπλωμα. Ανοίγει όμως επίσης διανοητικούς και πολιτιστικούς ορίζοντες, συμβάλλοντας στη 'μεταστροφή των αξιών' την οποία διέρχονται οι κοινωνίες μας.

Η εξάλειψη της έσχατης ένδειας και η δυνατότητα παροχής πλήρους υγειονομικής περίθαλψης έχουν συμβάλει στη μακροζωία. Οι συντάξεις και η κοινωνική ασφάλιση έχουν μειώσει σημαντικά την πάλαι ποτέ μάστιγα της ανέχειας και του εξευτελισμού των ηλικιωμένων, παρόλο που ένας στους έξι ηλικιωμένους, κυρίως γυναίκες, εξακολουθούν να ζουν σε κατάσταση φτώχειας. Οι ηλικιωμένοι διαθέτουν ένα μεγαλύτερο μερίδιο του συνολικού πλούτου και εισοδήματος σε σύγκριση με το παρελθόν. Στην ΕΕ 15, 'γηράσκουσα κοινωνία' σημαίνει για πολλούς σήμερα πολυετής και άνετη συνταξιοδότηση.

Το γεγονός αυτό έχει δημιουργήσει ένα μείζονος σημασίας ζήτημα δικαιοσύνης και βιωσιμότητας μεταξύ των γενεών. Την εποχή που προβλέφθηκαν για πρώτη φορά τα καθεστάτα κοινωνικής ασφάλισης, λίγοι ήταν αυτοί που διερωτήθηκαν κατά πόσον θα ήταν βιώσιμο ένα πρότυπο διανεμητικού τύπου ('pay as you go'). Ένας συνεχώς μεγεθνόμενος ενεργός πληθυσμός νέος σε ηλικία, η πλήρης απασχόληση και το περιορισμένο προσδόκιμο επιβίωσης για τους συνταξιούχους φαίνονταν να εγγυώνται την μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα. Οι πολιτικές αντιπαραθέσεις είχαν την τάση να επικεντρώνονται στον βαθμό της ανακατανομής μεταξύ των πλουσίων και των φτωχών που συνεπάγονται οι καταβλητέες εισφορές και παροχές. Καθώς οι υποκείμενες δημογραφικές συνθήκες άρχισαν να μεταβάλλονται, οι υπέρμαχοι της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς άρχισαν να προβάλλουν τις αρετές μιας αλλαγής προς όφελος 'κεφαλαιοποιητικών' συστημάτων και εξατομικευμένων λογαριασμών. Όμως, στα κράτη μέλη που έχουν εισαγάγει αυτά τα πειράματα, παρατηρήθηκαν προβλήματα με 'ακατάλληλες' συντάξεις, χρηματιστηριακές διακυμάνσεις και συγκεντρώσεις κινδύνων. Τα περισσότερα κράτη μέλη επέλεξαν αντιθέτως διαδικασία επαυξητικών μεταρρυθμίσεων προς την κατεύθυνση συστημάτων 'pay as you go' τα οποία συνεπάγονται την αύξηση του ηλικιακού ορίου συνταξιοδότησης, τη συγκράτηση των παροχών και την αύξηση των εισφορών. Όμως, για να επιτευχθεί η πολιτική στήριξη αυτών των μεταρρυθμίσεων, οι άνθρωποι που επρόκειτο σύντομα να συνταξιοδοτηθούν ή που ήταν ήδη συνταξιούχοι, δεν αποτέλεσαν, σε γενικές γραμμές αντικείμενο αυτών των μεταρρυθμίσεων. Η δίκαια μεταχείριση και η δικαιοσύνη διακυβεύθηκαν για λόγους κατανοητής πολιτικής σκοπιμότητας: παρόλα αυτά, σε ορισμένα κράτη μέλη χρειάζεται ακόμα να πραγματοποιηθούν μεταρρυθμίσεις μείζονος σημασίας για να διασφαλιστεί η μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα..

Η σχεδόν οικουμενική προσφορά κοινωνικών ωφελημάτων (παρόλο που υφίστανται ορισμένες σημαντικές ελλείψεις, όπως η ανυπαρξία κοινωνικών παροχών για τους ανύπαντρους νέους άνεργους στην Ιταλία) έχει διευκολύνει την προσωπική ανεξαρτησία, ενδέχεται όμως να έχει επίσης καλλιεργήσει εξαρτήσεις. Παραδείγματος χάριν, η πρόβλεψη κοινωνικών παροχών για παιδιά έχει μειώσει το οικονομικό κόστος της διακοπής των γονικών σχέσεων, ιδιαιτέρως όσον αφορά τις γυναίκες. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μονογονεϊκές οικογένειες έχουν ληφθεί υπόψη και καλύπτονται κατά τρόπο ικανοποιητικότερο οι βασικές ανάγκες των παιδιών, τα οποία δεν έχουν δυνατότητα επιλογής των γονέων τους.

Από την άλλη μεριά, όμως, οι οικογένειες, όποιος και αν είναι ο ορισμός που τους δίνουμε, είναι λιγότερο 'ισχυρές'. Ο αριθμός των μακροχρόνια ανέργων, των μακροχρόνια ασθενών

και αναπήρων και των οιονεί πρόωρα συνταξιοδοτούμενων στην Ευρώπη δείχνει ότι το σύστημα της κοινωνικής πρόνοιας εγκλωβίζει τους ανθρώπους σε μια εξάρτηση από την οποία τους φαίνεται δύσκολο και, ενίοτε, αδύνατο να ξεφύγουν.

Αναπόφευκτα, υπήρξαν συνέπειες για τα κίνητρα εργασίας. Η πείρα των σκανδιναβικών και βόρειων χωρών δείχνει ότι τα κράτη πρόνοιας μπορούν να είναι γενναιόδωρα προς τους ανέργους εφόσον οι παροχές είναι συνδεδεμένες με πραγματικούς όρους, πράγμα που εξαρτάται τόσο από την ποιότητα της ικανότητας των δημόσιων υπηρεσιών να ακολουθούν δραστήριες πολιτικές όσον αφορά την αγορά της εργασίας, όσο και από μια νοοτροπία σύμφωνα με την οποία είναι κοινωνική υποχρέωση των ατόμων να βρίσκουν απασχόληση.

Όμως, σε πολλά κράτη μέλη,¹¹ τα γενναιόδωρα κράτη πρόνοιας καταφέρνουν να βελτιώνουν την κατάσταση των φτωχών, αλλά τα επιτεύγματά τους είναι λιγότερο ικανοποιητικά σχετικά με την παροχή πρόσβασης σε νέες ευκαιρίες. Η κοινωνική προστασία ως δίκτυ ασφαλείας κατά της αποτυχίας δεν μετεξελίχθηκε σε εφελτήριο που δίνει τη δυνατότητα στους ανθρώπους να ξανασταθούν όρθιοι μετά από τις προσωπικές τους αποτυχίες οι οποίες οφείλονται σε απρόβλεπτες περιστάσεις και γεγονότα της ζωής μας. Σημείωσαν επιτυχία ορισμένα κράτη μέλη που έδωσαν προτεραιότητα σε δραστικές πολιτικές της αγοράς της εργασίας, βασιζόμενες σε μια ισχυρή έννοια δικαιωμάτων και ευθυνών: αυτή είναι η μεγάλη δύναμη του 'δανέζικου προτύπου', το οποίο όμως απαιτεί σημαντική δημοσιονομική στήριξη και εκτεταμένη δημόσια παρέμβαση. Αν δεν υπάρχουν σαφώς καθορισμένες υποχρεώσεις εκ παραλλήλου με τα κεκτημένα δικαιώματα, η κοινωνική πρόνοια μπορεί να καλλιεργεί εντυπώσεις σύμφωνα με τις οποίες οι παραλήπτες των παροχών καταχρώνται του συστήματος, εντυπώσεις που, με τη σειρά τους, υπονομεύουν την έννοια της 'δικαιοσύνης' που στηρίζει την αλληλεγγύη την οποία προσφέρουν τα κοινωνικά πρότυπα της Ευρώπης. Η έννοια της δικαιοσύνης αμφισβητείται επιπλέον εξαιτίας της συνεχώς αυξανόμενης ποικιλομορφίας των κοινωνιών μας και τις αντιλήψεις (συχνά αναληθείς ή μεροληπτικές) σχετικά με την προθυμία ορισμένων κοινωνικών ομάδων να εργαστούν και με τους ισχυρισμούς για καταχρήσεις των κοινωνικών παροχών.

1.3. Οι συνέπειες του μαζικού πλούτου

Σύμφωνα με τα πρότυπα των πατεράδων και των παππούδων τους, ο μεγαλύτερος αριθμός των μεσηλικών πολιτών της ΕΕ θα θεωρούνταν πλούσιοι. Αυτό ισχύει επίσης και για ορισμένα κράτη μέλη, όταν οι οικονομίες τους υπερνικούν τη δριμεία αλλά προσωρινή πτώση των βιοτικών προτύπων την οποία συνεπάγεται η μετάβαση. Σύμφωνα με τα μέτρα της επιτυχίας τα οποία έχει ορίσει για τον εαυτό της η πλούσια μεταπολεμική κοινωνία – ιδιόκτητη κατοικία, αυτοκίνητο Ι.Χ., κεντρική θέρμανση, παρουσία τηλεοπτικών συσκευών, ψυγείων και καταψυκτών, πλυντηρίων ρούχων και πιάτων στο σπίτι, διακοπές στο εξωτερικό – η πλειονότητα των ευρωπαίων μπορεί να υπερηφανεύεται ότι τα έχει κατακτήσει όλα αυτά.

Ο μαζικός πλούτος έχει διευρύνει τους ορίζοντες και έχει δώσει μεγαλύτερη έκταση στις επιλογές της ζωής των ευρωπαίων. Η ανάπτυξη της τηλεόρασης την οποία ακολούθησαν οι τεχνολογίες του βίντεο και, κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετιας, τα κινητά τηλέφωνα και το Διαδίκτυο, μαζί με τις συνεχώς αυξανόμενες δυνατότητες ελεύθερης μετακίνησης, σήμαναν την κατάρρευση της πολιτισμικής απομόνωσης των πάλαι ποτέ κλειστών αγροτικών και βιομηχανικών κοινοτήτων, θέτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο

---

¹¹ André Sapir, "Globalisation and the Reform of European Social Models". Background document for the presentation at ECOFIN Informal Meeting in Manchester, Σεπτ. 2005

εκτεταμένους τομείς πληροφοριών και εμπειριών στη διάθεση του καθενός και εκθέτοντας τους ανθρώπους στην επιρροή της παγκοσμιοποίησης.

Όταν ικανοποιήθηκαν οι βασικές καταναλωτικές ανάγκες των πλουσίων, τα άτομα με αυξανόμενα εισοδήματα ικανοποίησαν νέες σειρές απαιτήσεων σε μια κοινωνία όλο και περισσότερο μετα-υλιστική: όσον αφορά τους καταναλωτές, πρόκειται για νέες δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, βιολογικά τρόφιμα, γυμναστήρια και προσωπικούς προπονητές (τομέας με πολύ μεγάλη μεγέθυνση της απασχόλησης) και παροχή προσωπικών συμβουλών· όσον αφορά τις επιχειρήσεις, πρόκειται για κάθε είδος παροχής συμβουλών· και, όσον αφορά την πολιτική, πρόκειται για τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Οι εξελίξεις αυτές επαληθεύουν ακριβώς τις προβλέψεις του αμερικανού κοινωνιολόγου Maslow και τη θεωρία του σχετικά με το πώς οι άνθρωποι έχουν μια 'ιεραρχία των αναγκών' βάσει της οποίας προχωρούν, αφού ικανοποιήσουν τις βασικές υλικές επιθυμίες τους¹². Οι εξελίξεις αυτές έχουν τονώσει τη ζήτηση στο επίπεδο της οικονομίας της γνώσης. Σε αντίθεση με όλα αυτά, έχουμε την πραγματικότητα των υλικών στερήσεων από τις οποίες υποφέρουν οι φτωχοί, ακόμα και στα πλουσιότερα κράτη μέλη. Το 1999, παραδείγματος χάριν, μεταξύ των μονογονεϊκών οικογενειών στο ΗΒ (παρόλο που η κατάσταση αυτή έχει έκτοτε βελτιωθεί), ο 1 στους 12 δεν μπορούσε να προσφέρει στον εαυτό του ένα κύριο γεύμα κάθε μέρα ή ένα αδιάβροχο για κάθε ένα από τα παιδιά του, ο 1 στους 4 δεν μπορούσε να τους προσφέρει τα παιχνίδια και τα αθλητικά είδη που χρειάζονταν, και 3 στους 4 μια εβδομάδα διακοπών¹³.

1.4. Ο πολίτης ως καταναλωτής

Στην εποχή του μαζικού πλούτου, οι άνθρωποι αυτό-καθορίζονται περισσότερο από τις καταναλωτικές τους επιλογές παρά από τον παραγωγικό τους ρόλο. Μπορεί να είναι πιο απαιτητικοί – παραδείγματος χάριν απαιτώντας πιο υγιεινά τρόφιμα, ή προϊόντα που σέβονται το περιβάλλον – και ταυτοχρόνως να επιθυμούν διακαώς να επιδείξουν, μέσω των καταναλωτικών τους συνηθειών, την κοινωνική τους θέση και σημασία. Η κατανάλωση έχει τόσο μεγάλη σημασία για τους ανθρώπους, που είναι διατεθειμένοι να βρίσκονται χρεωμένοι σε μεγάλο βαθμό έτσι ώστε να μπορούν να καταναλώνουν. Σε 12 από τις 15 χώρες της ΕΕ 15, η χρέωση αυξήθηκε κατά κεφαλήν κατά μέσον όρο από 14.322 ευρώ το 2002 σε 16.337 ευρώ το 2004. Σε ποσοστό του ετήσιου εισοδήματος που διαθέτουν τα νοικοκυριά, υπερβαίνει το 90%. Υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία σύμφωνα με τα οποία οι περισσότεροι από εμάς βρίσκουν ότι το 'ηδονιστικό γαϊτανάκι' δεν είναι τελικά ικανοποιητικό και, για όσους δεν μπορούν να συμμετέχουν στον καταναλωτικό δρόμο ταχύτητας, φαίνεται ότι αποτελεί πηγή στρες, που επιδεινώνει τα προβλήματα της αυτό-εκτίμησης. Κατά συνέπεια, εκ παραλλήλου με την 'έκρηξη' διάφορων ειδών μόδας όπως η υγιεινή διατροφή, οι δίαιτες, τα γυμναστήρια και το τζόκινγκ, φαίνεται ότι οι ψυχο-κοινωνικοί παράγοντες συμβάλλουν σημαντικά στην κατάχρηση οινοπνευματωδών ποτών, στην παχυσαρκία και στις ψυχιατρικές ασθένειες.

Μέσα στην οικογένεια, το να κάνει κανείς παιδιά έχει σε μεγάλο βαθμό εξελιχθεί σε πράξη συνειδητής επιλογής. Η Ευρώπη έχει εισέλθει στην εποχή του 'επιβραβευμένου παιδιού'. Ο πλούτος έχει φέρει μαζί του ένα εκτεταμένο νέο φάσμα παιδικών και άλλων παιχνιδιών καθώς επίσης και παιδαγωγικών δραστηριοτήτων, με ταυτόχρονη εμφάνιση ανησυχιών σχετικά με ζητήματα όπως η ασφάλεια των παιδιών και η σεξουαλική βία. Έχουν εμφανιστεί νέα προβλήματα, όπως η παιδική παχυσαρκία και οι διαταραχές σχετικά με έλλειψη προσοχής.

¹² Abraham Maslow, "A theory of Human Motivation", 1943.

¹³ Αναφέρονται από τον John Hills, στο: *Inequality and the State*, London School of Economics στην Ralph Miliband Lecture on Inequalities. Οκτ. 2004.

Ο αντίκτυπος των μέσων ενημέρωσης, του μάρκετινγκ και της διαφήμισης αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα των κοινωνικών εξελίξεων, διαμορφώνοντας το άμεσο περιβάλλον, τις επιλογές και την πληροφόρηση των ανθρώπων. Στον κόσμο μας, ο οποίος είναι όλο και περισσότερο 'στην πρίζα', τα μέσα ενημέρωσης διεισδύουν όλο και περισσότερο ενοχλητικά. Η ελευθερία των ατόμων, των γονέων και των νέων να μπορούν να επιλέγουν ενημερωμένα τι θέλουν να βλέπουν, να κάνουν ή να αγοράζουν παρεμποδίζεται πλέον από την παρεμβολή διαφόρων μεσαζόντων σε έναν κόσμο διαρκούς και όλο και περισσότερο επιθετικής εμπορικής επικοινωνίας. Οι γονείς επιθυμούν να επιλέγουν τι θα πρέπει να βλέπουν και να παρακολουθούν τα παιδιά τους· οι άνθρωποι επιθυμούν να αξιολογούν την ποιότητα, την πηγή και την επιλογή των πληροφοριών που έχουν σήμερα στη διάθεσή τους· το μάρκετινγκ είναι το αόρατο χέρι στη ζωή του καταναλωτή. Τίθενται ζητήματα λογοδοσίας.

1.5. Ισότητα των φύλων και δημογραφικές εξελίξεις

Μια από τις σημαντικότερες εξελίξεις που οφείλονται στον πλούτο αφορά τη θέση των γυναικών. Το ιδανικό της ισότητας των φύλων απέχει ακόμα πολύ από την εκπλήρωσή του – από την άποψη της ισότητας των ευκαιριών απασχόλησης και της ισότητας των φύλων ενώπιον της ευθύνης για τη φροντίδα των παιδιών – όμως, παρόλα αυτά, η γενική εικόνα δείχνει ότι έχει επιτευχθεί σημαντική πρόοδος. Ήδη από τη δεκαετία του '50, οι νέες τεχνολογίες είχαν αρχίσει να απελευθερώνουν τις γυναίκες από τα παραδοσιακά βάρη των οικιακών εργασιών. Σήμερα, ο χρόνος που αφιερώνεται για την προετοιμασία των γευμάτων και τις υπόλοιπες οικιακές φροντίδες έχει μειωθεί ριζικά και ένας αυξανόμενος αριθμός ανδρών αναλαμβάνουν τουλάχιστον ορισμένες ευθύνες, παρόλο που εξακολουθεί να είναι τεράστια η πίεση κάτω από την οποία ζει ένας πολύ μεγάλος αριθμός γυναικών οι οποίες αναλαμβάνουν τη φροντίδα του νοικοκυριού, των παιδιών και των ηλικιωμένων γονέων, εκ παραλλήλου με την εργασιακή τους απασχόληση. Παρόλα αυτά, η πλειονότητα των γυναικών σε ηλικία εργασίας (55,7%) σήμερα εργάζονται αμειβόμενες σε όλα τα κράτη μέλη, εκτός από την Ιταλία, την Πολωνία, την Ισπανία και τη Μάλτα. Στη Δανία και στη Σουηδία, το ποσοστό της απασχόλησης των γυναικών υπερβαίνει μάλιστα το 70%. Σε ολόκληρη την ΕΕ, η διαφορά μεταξύ των δύο φύλων όσον αφορά την απασχόληση εξακολουθεί να μειώνεται και βρίσκεται σήμερα γύρω στο 15%. Περισσότερο από το 25% των ενεργών γυναικών εργάζονται με καθεστώς μερικής απασχόλησης, αλλά οι διαφορές μεταξύ των δύο φύλων είναι πολύ μεγαλύτερες από όσο φαίνεται από το ποσοστό απασχόλησης αυτό καθεαυτό (από το μεγαλύτερο ποσοστό του 53% στις Κάτω Χώρες ως τα μικρότερα: στην Πορτογαλία, 10% και στη Φινλανδία, 11%)¹⁴.

Τα νοικοκυριά στα οποία εργάζονται και οι δύο σύζυγοι αποτελούν σήμερα τον κανόνα. Η σχετική θέση της οικογένειας από την άποψη του εισοδήματος και της κοινωνικής σειράς δεν εξαρτάται πλέον από τα εισοδήματα του άνδρα ως 'στήριγμα της οικογένειας', αλλά από την εισοδηματική δύναμη και των δύο συζύγων και από τη μακροπρόθεσμη σταθερότητα της σχέσης τους.

Η μείωση της γονιμότητας αποτελεί φαινόμενο σχεδόν γενικό σε όλη την ΕΕ, παρόλες τις διαφορές τις οποίες συχνά υποθέτουμε ότι υφίστανται μεταξύ των κοινωνιών των βορείων χωρών της Ευρώπης και των νοτιών: ο βορράς, στον οποίο άλλοτε επικρατούσε η διαμαρτυρόμενη θρησκεία, σήμερα έχει αποβάλει σε μεγάλο βαθμό κάθε θρησκευτική επιρροή και χαρακτηρίζεται κυρίως από ατομικισμό· ο νότος παραμένει ως επί το πλείστον

---

14 *The Part Time Pay Penalty, UK Women's Equality Unit. Alan Manning and Barbara Petronoglo, Centre for Economic Performance, London School of Economics.*

υπό την επήρεια της θρησκείας, κυρίως της καθολικής, και της οικογένειας. Και όμως, σε αυτές ακριβώς τις νότιες χώρες έχουν επαναστατήσει πιο έντονα οι γυναίκες κατά της γεννητικότητας και του παραδοσιακού τους ρόλου ως μητέρες – και είναι πιο σκληρή η σύγκρουση μεταξύ του να έχει μια γυναίκα απασχόληση ή να έχει οικογένεια.

Τα ποσοστά της γονιμότητας έχουν μειωθεί κατά 45% από τη δεκαετία του '60. Το 1960, το ποσοστό της γονιμότητας ήταν 2,69. Το 1980, είχε πέσει στο 1,82% και, το 2000, στο 1,53%. Στην Ιρλανδία, παραδείγματος χάριν, το ποσοστό της γονιμότητας μειώθηκε από το 3,2% στο τέλος της '80, στο 1,9% το 2000. Στην Ελλάδα, την Ιταλία και την Ισπανία το ποσοστό αυτό ήταν μόνο 1,3. Στα νέα κράτη μέλη σημειώθηκαν επίσης ριζικές μειώσεις, ισοδύναμες με αυτές της Νότιας Ευρώπης, ανεξαρτήτως των επιπέδων της θρησκευτικής επιρροής. Από αυτές τις εξελίξεις φαίνεται ότι η εμπιστοσύνη στο μέλλον έχει υποστεί διαταραχή εξαιτίας των οικονομικών και κοινωνικών κλονισμών της μετάβασης. Το 2003, το ποσοστό της γονιμότητας της ΕΕ 25 ήταν κατά μέσον όρο 1,48 – πολύ μικρότερο από το 2,1 που εκτιμάται ότι είναι απαραίτητο για να διατηρηθεί το σημερινό πληθυσμιακό επίπεδο (χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η μετανάστευση).

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας, ο μέσος όρος ηλικίας των γυναικών που παντρεύτηκαν για πρώτη φορά αυξήθηκε κατά πέντε έτη, φθάνοντας στα 28. Η διαθεσιμότητα αποτελεσματικών μεθόδων αντισύλληψης έδωσε τη δυνατότητα στους γονείς να πραγματοποιούν υπεύθυνες επιλογές σχετικά με το αν και πότε θα αποκτήσουν παιδιά, παρόλο που υπάρχουν κάποια στοιχεία που δείχνουν ότι οι γυναίκες δεν έχουν τόσα παιδιά όσα θα επιθυμούσαν στην πραγματικότητα¹⁵.

Οι κοινωνίες μας αριθμούν λιγότερα παιδιά και νέους και πολύ περισσότερους συνταξιούχους. Το 1950, το 40% του πληθυσμού της ΕΕ 25 ήταν λιγότερο από 25 ετών. Το 2000, το ποσοστό αυτό είχε μειωθεί στο 30% και εκτιμάται ότι ως το 2025 θα έχει πέσει κάτω από το 25%. Αντιθέτως, το 1950, λιγότερο από 1 στους 10 ήταν άνω των 65 ετών. Το 2000, η αναλογία αυτή ήταν 1 στους 6 και, για το 2025, αναμένεται ότι η αναλογία αυτή θα πλησιάζει οπωσδήποτε τον 1 στους 4. Τα στοιχεία αυτά δεν είναι απλοί αριθμοί. Θα έχουν επιπτώσεις σε βάθος στις καταναλωτικές τάσεις, στις ανάγκες στέγασης και περίθαλψης, στην κοινωνική συμπεριφορά και στις πολιτικές προτεραιότητες. Σε όλες τις δημοκρατίες μας, οι ηλικιωμένοι είναι αυτοί που έχουν περισσότερο την τάση να ασκούν το εκλογικό τους δικαίωμα.

1.6. Η τάση προς τον ατομικισμό

Οι περισσότεροι κοινωνιολόγοι θα συμφωνούσαν ότι ο μαζικός πλούτος οδήγησε σε αυξανόμενο ατομικισμό στις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του '50 και του '60, η εμφάνιση για πρώτη φορά μιας μαζικής νεανικής νοοτροπίας ήταν το προανάκρουσμα αυτής της τάσης. Άλλαξε τη στάση των νέων όσον αφορά την εξουσία, την οικογένεια και αυτό που οι απλοί άνθρωποι είχαν ως σκοπό της ζωής τους. Η ζωή δεν ήταν πια κάτι που έπρεπε να γίνει αποδεκτό και να βιωθεί ως μέρος του κοινωνικού συνόλου στο οποίο είχε συμβεί να γεννηθεί κανείς – εργάτης ή χωρικός, σε χωριό ή πόλη, στους κόλπους μιας εκκλησίας ή θρησκευτικής σέκτας. Εμφανίστηκαν προσδοκίες προσωπικής εκπλήρωσης. Περισσότεροι άνθρωποι σήμερα βλέπουν τη ζωή τους σαν μια προσωπική βιογραφία την οποία γράφουν για τον εαυτό τους. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι άνθρωποι δεν ενδιαφέρονται πλέον για την 'κοινωνική συνοχή': αντιθέτως, διάφορες μελέτες δείχνουν ότι πολλοί

¹⁵ Μια μελέτη του ευρωβαρομέτρου με αντικείμενο μητέρες που δεν πρόκειται να κάνουν άλλα παιδιά, έβγαλε το συμπέρασμα ότι, ενώ ο μέσος όρος των παιδιών τους ήταν 2,1, θα προτιμούσαν να είχαν αποκτήσει 2,3.

ενδιαφέρονται, αλλά πολλοί δεν θέλουν πλέον να επιστρέψουν στη στάση συμμόρφωσης, όπως συνέβαινε στο παρελθόν, με την οικογένεια, την ταξική κοινωνία ή τη θρησκεία.

Η Ευρώπη, και ιδίως η Ευρώπη του βορρά αλλά όχι μόνο, χαρακτηρίζεται σε πολύ μικρότερο βαθμό από θρησκευτικότητα από ό,τι οι Ηνωμένες Πολιτείες. Μόνο το 30% των ευρωπαίων εκκλησιάζεται τακτικά· το 40% πηγαίνει στην εκκλησία μόνο σε ειδικές περιστάσεις· παρόλα αυτά, τα τρία τέταρτα των ευρωπαίων εξακολουθούν να πιστεύουν ότι είναι καλό να τελείται θρησκευτική λειτουργία κατά τη γέννηση, τον γάμο και τον θάνατο. Πλέον των τριών τετάρτων των Πολωνών, περίπου τα δύο τρίτα των Ιρλανδών και πλέον του ημίσεως των Ιταλών και των Πορτογάλων πηγαίνουν στην εκκλησία τουλάχιστον μία φορά τον μήνα· λιγότεροι από το ένα τέταρτο των Βρετανών, των Φιλανδών και των Λετονών και λιγότεροι από 1 στους 8 στην Τσεχία, τη Δανία, την Εσθονία, τη Γαλλία και τη Σουηδία. Παρόλα αυτά, στην Ευρώπη δεν έχει εξαφανιστεί η θρησκευτική επιρροή τόσο όσο πολλοί πιστεύουν. Ένας σημαντικός αριθμός ευρωπαίων που δεν είναι θρησκευόμενοι θεωρούν τους εαυτούς τους ως μέλη μιας εκκλησίας, ιδίως στις χώρες όπου το κράτος δεν είναι διαχωρισμένο από την εκκλησία – πρόκειται για το φαινόμενο 'ανήκω χωρίς να πιστεύω'. Υπάρχουν όμως επίσης και ευρωπαίοι οι οποίοι πιστεύουν ότι είναι θρησκευόμενοι, αλλά δεν πηγαίνουν στην εκκλησία.

Ορισμένοι πιστεύουν ότι 'η συνεχής, από τη δεκαετία του '60, μείωση του αριθμού των ανθρώπων που πηγαίνουν στην εκκλησία μπορεί να εξηγηθεί όχι μόνο ως τάση μείωσης της θρησκευτικής επιρροής, αλλά επίσης και ως μια γενικότερη παρακμή των μη θρησκευτικών θεσμών, όπως τα πολιτικά κόμματα, τα συνδικάτα και οι οργανωμένες δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου για τις οποίες χρειάζεται να πραγματοποιούνται συγκεντρώσεις σε τακτική βάση'¹⁶. Από την άλλη μεριά, από την άποψη της σύγκρισης μεταξύ χωρών, υπάρχει πολύ μικρή σχέση μεταξύ των κρατών μελών στα οποία εξακολουθεί να είναι υψηλό το ποσοστό των ανθρώπων που πηγαίνουν στην εκκλησία και των λοιπών δεικτών συμμετοχής στη συλλογική ζωή. Οι κοινωνικοί επιστήμονες που έχουν μελετήσει το ζήτημα του 'κοινωνικού κεφαλαίου' στην Ευρώπη παρατηρούν ότι η κοινωνία των πολιτών έχει την τάση να είναι ισχυρότερη σύμφωνα με έναν άξονα βορρά-νότου και δύσης-ανατολής. Οι Πολωνοί είναι οι ευρωπαίοι που πηγαίνουν τακτικότερα στην εκκλησία, όμως, από την αποκατάσταση της δημοκρατίας, τα επίπεδα της συμμετοχής τους στη συλλογική ζωή είναι χαμηλά και ενδέχεται να έχουν μειωθεί από το 1990. Οι Σκανδιναβοί και οι βόρειοι δεν πηγαίνουν συχνά στην εκκλησία, όμως, όπως και οι Ολλανδοί και οι Βρετανοί, έχουν τα υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής, με διάφορες μορφές, σε εθελοντικές οργανώσεις στην Ευρώπη. Αυτό φανερώνει ένα άλλο παράδοξο: οι εθελοντικές δραστηριότητες φαίνεται ότι δεν αντικαθιστούν, αλλά συμπληρώνουν ένα ικανοποιητικά οργανωμένο κράτος πρόνοιας¹⁷.

Ο ατομικισμός αποτελεί μεγάλη πρόκληση από την άποψη της δημοκρατικής συμμετοχής. Οι παλαιές πολιτικές διαχωριστικές γραμμές σύμφωνα με την κοινωνική τάξη και τη θρησκεία αποτελούν αντικείμενο ταχείας διάβρωσης. Η συμμετοχή στις εκλογές μειώνεται σε πολλά κράτη μέλη, παρόλο που υφίσταται μια ενδιαφέρουσα αντίθεση μεταξύ των προσφάτων δημοκρατιών της Νότιας Ευρώπης στις οποίες τα ποσοστά συμμετοχής στις εκλογές παραμένουν σχετικά υψηλά, αφενός, και, αφετέρου, τα πρώην κομμουνιστικά κράτη μέλη στα οποία η συμμετοχή στις εκλογές όπως και η συμμετοχή στη δημόσια ζωή βρίσκεται κατά γενικό κανόνα σε χαμηλά επίπεδα. Υπάρχουν ιδιαίτερες ανησυχίες σχετικά με το επίπεδο της συμμετοχής στις εκλογές των νεώτερων ψηφοφόρων και των χαμηλότερων κοινωνικο-οικονομικών ομάδων· οι ανησυχίες αυτές θέτουν δύσκολα ερωτήματα σχετικά με τις

16 Theo Schepens, University of Tilburg. Atlas of European Values Ed by Loek Halman, Ruud Luijkx και Marga van Zundert.(2005).

17 Jerzy Bartkowski και Aleksandra Jasinka-Kania, "Voluntary Organisations and the Development of Civil Society" in European Values at the Turn of the Millennium ed by Arts and Halman (2004).

ικανότητες των πολιτικών συστημάτων μας να ανταποκρίνονται στις κοινωνικές προκλήσεις της νέας εποχής. Παρατηρείται επίσης σε πολλά κράτη μέλη αύξηση της στήριξης κομμάτων της άκρας δεξιάς και αριστεράς του πολιτικού φάσματος, γεγονός που αντικατοπτρίζει την αυξανόμενη δυσαρέσκεια των ψηφοφόρων από το υφιστάμενο πολιτικό σύστημα και την εικόνα της αποτυχίας του να απαντά στις ανησυχίες των λαϊκών στρωμάτων. Τα ακραία κόμματα έχουν την τάση να ψηφίζονται από τους ανθρώπους που βρέθηκαν να είναι 'χαμένοι' εξαιτίας των οικονομικών εξελίξεων, ιδίως εξαιτίας της μετάβασης από την παλιά βιομηχανική οικονομία στη σημερινή οικονομία της γνώσης και των υπηρεσιών. Είναι σαφές ότι η τάση προς τον ατομικισμό έχει διευρύνει την προσωπική ελευθερία, αλλά με ποιο κόστος, ρωτούν ορισμένοι, από την άποψη των αξιών;

Τα ποσοστά των διαζυγίων έχουν σχεδόν διπλασιαστεί στο διάστημα μιας γενεάς. Το 15% των γάμων που είχαν τελεστεί το 1960 έχουν μέχρι σήμερα καταλήξει σε διαζύγιο: όμως το ποσοστό των γάμων που τελέστηκαν το 1980 κατέληξαν σε διαζύγιο ανέρχεται στο 28%. Το διαζύγιο ακολουθεί μια τάση που μοιάζει περισσότερο με την τάση της σχέσης 'θρησκευτικό έναντι μη θρησκευτικού' παρά με την τάση της γονιμότητας. Τα κράτη μέλη με τα μικρότερα ποσοστά διαζυγίων το 2003 ήταν: η Ιρλανδία, η Ιταλία, η Ελλάδα, η Ισπανία, η Πολωνία και η Σλοβενία· τα κράτη μέλη με τα υψηλότερα ποσοστά ήταν η Δημοκρατία της Τσεχίας, η Λιθουανία, η Εσθονία, το Βέλγιο, η Δανία και το ΗΒ.

Ο γάμος δεν αποτελεί πλέον αξιόπιστο δείκτη της σταθερότητας μιας σχέσης (αν υποθέσουμε ότι ήταν ποτέ). Υπάρχουν περισσότεροι άνθρωποι οι οποίοι, σε κάποια περίοδο της ζωής τους, έχουν ζήσει με έναν σύντροφο χωρίς να έχουν παντρευτεί. Στη γενιά της δεκαετίας του '60, το 60% των Δανών και των Σουηδών που σήμερα είναι πενηντάρηδες, απάντησαν στην ευρωπαϊκή κοινωνική έρευνα ότι είχαν ζήσει κατ' αυτόν τον τρόπο σε κάποια περίοδο της ζωής τους, πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με λιγότερο του 1 στους 8 Έλληνες, Πορτογάλους, Πολωνούς και Ισπανούς και με ένα τέταρτο περίπου των Βρετανών και των Γερμανών.

Τα ζευγάρια που ζουν μαζί σήμερα είναι όλο και περισσότερο διατεθειμένα να αποκτήσουν παιδιά χωρίς να έχουν προηγουμένως τελέσει γάμο. Περισσότερο από το ένα τέταρτο των παιδιών γεννιούνται εκτός γάμου: το μεγαλύτερο ποσοστό, 56%, αφορά τη Σουηδία (και υπερβαίνει το 40% στη Δανία, Γαλλία, Φινλανδία και το ΗΒ), ενώ στην Ιταλία παρατηρείται το μικρότερο ποσοστό: λιγότερο από 1 στα 10. Εντούτοις, η αναλογία των εκτός γάμου γεννήσεων στην Ιταλία έχει διπλασιαστεί από το 1960.

Γίνεται μεγάλη συζήτηση σχετικά με το πώς πρέπει να ερμηνευτούν αυτές οι τάσεις. Ορισμένοι διανοούμενοι είναι της άποψης, παραδείγματος χάριν, ότι *'η αύξηση των ποσοστών των διαζυγίων δεν αντικατοπτρίζει τόσο την απόρριψη του γάμου, όσο την αύξηση των προσδοκιών ικανοποίησης στο πλαίσιο του γάμου'*.¹⁸ Και υπάρχουν πράγματι στοιχεία που δείχνουν ότι οι άνθρωποι έχουν μεγαλύτερες προσδοκίες από τον γάμο όσον αφορά την ποιότητα των σχέσεων τους με τους συντρόφους τους σε σύγκριση με τις προσδοκίες που θα είχαν στο παρελθόν.

Ο ατομικισμός μαζί με την αύξηση της επαγγελματικής και γεωγραφικής κινητικότητας φαίνεται ότι εξασθενούν τους δεσμούς της διευρυμένης οικογένειας σε όλη την Ευρώπη:

- Η διάρκεια της εξάρτησης των παιδιών από τους γονείς τους ποικίλλει, σε συνάρτηση με τα εθνικά πανεπιστημιακά συστήματα και με τις προοπτικές

απασχόλησης, δεδομένου ότι οι σπουδές μπορεί ενίοτε να επεκτείνονται μέχρι την ηλικία των 30 και κάτι. Μόνο το 50% των παιδιών εξακολουθούν να ζουν με τους γονείς τους ως την ηλικία των 25 και μόνο το ένα πέμπτο μέχρι την ηλικία των 30 στο σύνολο της ΕΕ 25.

- 1 στους 8 ενήλικες ζει μόνος του, ακόμα και στο άκρος της ηλικίας του – αύξηση κατά 50% σε διάστημα δύο δεκαετιών.
- Επίσης, καθώς οι οικογενειακές δομές εξασθενούν και το διαζύγιο γενικεύεται, πολλοί παππούδες και γιαγιάδες χάνουν την επαφή τους με τα εγγόνια τους. Μόνο το ένα τέταρτο των παππούδων και γιαγιάδων φροντίζουν τα εγγόνια τους σε τακτική βάση, ενώ το 50% δεν τα έχουν φροντίσει ούτε μία φορά σε διάστημα δώδεκα μηνών.

Όλο και περισσότερο, πολλοί ευρωπαίοι αντιμετωπίζουν χωρίς προκαταλήψεις τη διαφορετική σεξουαλικότητα και τρόπους ζωής. Παραδείγματος χάριν, περίπου το 50% των Δανών που ενηλικιώθηκαν τη δεκαετία του '60 συμφωνούν οπωσδήποτε με το ότι οι ομοφυλόφιλοι θα πρέπει να είναι ελεύθεροι να επιλέγουν να ζουν όπως τους αρέσει'. Οι Βέλγοι, οι Τσέχοι, οι Ολλανδοί, οι Φιλανδοί, οι Γάλλοι και οι Σουηδοί τείνουν να συμφωνούν. Η μεγάλη πλειονότητα των νότιων ευρωπαίων και των Πολωνών δεν συμφωνούν.

Η 'Μελέτη των Ευρωπαϊκών Αξιών' επιχειρεί να μετρήσει την κοινωνική ανοχή μέσω ενός ευρέως φάσματος διαστάσεων. Η ομοφυλοφιλία εμφανίζεται ως πιο αμφισβητούμενο ζήτημα από ό,τι το διαζύγιο, η ευθανασία ή οι εκτρώσεις, απολαμβάνει όμως μεγαλύτερης ανοχής από ό,τι η συζυγική απιστία, η φοροδιαφυγή ή ο σφετερισμός κοινωνικών παροχών, η χρήση ναρκωτικών ή η οδήγηση σε κατάσταση μέθης. Ο Άτλας των Ευρωπαϊκών Αξιών' συμπεραίνει ότι η κοινωνική ανοχή δεν είναι τόσο διαδεδομένη όσο φαντάζονται ορισμένοι και ότι δεν υπάρχουν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι αυτό οδηγεί σε επιδείνωση της ηθικής παρακμής¹⁹.

Το γενικό συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Άτλας των Ευρωπαϊκών Αξιών', είναι ότι 'οι ΗΠΑ δεν είναι το πρότυπο του πολιτισμικού εκσυγχρονισμού: το σύστημα των αξιών τους είναι πολύ πιο παραδοσιακό από το σύστημα των αξιών οποιασδήποτε άλλης προηγμένης βιομηχανικής κοινωνίας'. Και μάλιστα, η μελέτη συμπεραίνει ότι, όσον αφορά την προσωπική εξέλιξη και αυτονομία, η Σουηδία και οι Κάτω Χώρες έρχονται πρώτες: είναι οι πιο προωθημένες χώρες προς την κατεύθυνση του εκσυγχρονισμού και του μετα-υλισμού. 'Για να δουν το μέλλον τους, οι ευρωπαίοι δεν χρειάζεται να κοιτάζουν πέρα από τον ωκεανό, αλλά προς τον βορρά'²⁰.

2. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑ-ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Ορισμένες υποκειμενικές αναλύσεις ισχυρίζονται ότι τα επίπεδα της ικανοποίησης των ευρωπαίων όσον αφορά τη ζωή τους είναι υψηλά. Το Ευρωβαρόμετρο του Απριλίου 2000 διαπίστωσε ότι το 81% των πολιτών της ΕΕ 25 δήλωσαν ότι ήταν ικανοποιημένοι από τη ζωή τους, ενώ το 19% δήλωσαν ότι δεν ήταν. Οι μελέτες σχετικά με την ικανοποίηση των

¹⁹ Atlas of European Values.ως ανωτ. σ.108.

²⁰ Ως ανωτ. σ. 128.

ανθρώπων από τη ζωή τους δείχνουν τακτικά ότι τα υψηλότερα επίπεδα αφορούν την οικογένεια, το σπίτι, την κοινωνική ζωή και τις φιλικές και συναδελφικές σχέσεις. Όμως, τα επίπεδα της ικανοποίησης σχετικά με τη γειτονιά, την υγεία και την απασχόληση ακολουθούν σε μικρή μόνο απόσταση.

Περισσότερο ικανοποιημένοι από τη ζωή τους είναι οι κάτοικοι της Δανίας, του Λουξεμβούργου, της Σουηδίας, των Κάτω Χωρών και της Ιρλανδίας. Μεταξύ των χωρών της ΕΕ 15, λιγότερο ικανοποιημένοι είναι οι κάτοικοι της Ελλάδας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας. Είναι σημαντικά μικρότερος ο βαθμός ικανοποίησης στην πρώην Ανατολική Γερμανία σε σύγκριση με τη Δυτική και στα νέα κράτη μέλη, κατά δεκατρείς μονάδες χαμηλότερος κατά μέσον όρο σε σύγκριση με την ΕΕ 15. Είναι αξιοπαρατήρητο ότι, από όλα τα νεοπροσχωρόντα κράτη, μόνο στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία είναι περισσότεροι οι μη ικανοποιημένοι από ό,τι οι ικανοποιημένοι άνθρωποι από τη ζωή τους.

Σύμφωνα με την 'Κοινωνική Κατάσταση στην Ευρώπη', ο μόνος σημαντικός δείκτης αξιολόγησης που μειώνει τα επίπεδα της ικανοποίησης των ανθρώπων από τη ζωή τους αφορά την 'οικονομική κατάσταση' του ατόμου. Από αυτή την άποψη, το 68% δηλώνουν ικανοποιημένοι. Είναι αξιοσημείωτο ότι το ποσοστό αυτό πέφτει στο 17% μόνο για το 12% αυτών που δηλώνουν ότι δεν είναι ικανοποιημένοι από τη ζωή τους. Όσο περισσότερο μια χώρα είναι φτωχή, τόσο είναι πιθανότερο ότι η 'οικονομική κατάσταση' του ατόμου θα επηρεάζει τον βαθμό της ικανοποίησής του από τη ζωή του.

Η ικανοποίηση των ανθρώπων από τη ζωή τους δεν είναι ακριβώς το ίδιο με την ευτυχία, όμως, σε σύγκριση με τον υπόλοιπο κόσμο, οι ευρωπαίοι εμφανίζονται ως ευτυχισμένο σύνολο. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των ευτυχισμένων ανθρώπων; Τα δεδομένα του 'Ατλαντα των Ευρωπαϊκών Αξιών' δείχνουν ότι οι άνθρωποι που είναι παντρεμένοι, που συζούν ή που ουδέποτε παντρεύτηκαν είναι σημαντικά πιο ευτυχισμένοι από τους χωρισμένους, τους διαζευγμένους ή τους χήρους/χήρες· ότι οι άνθρωποι κάτω των 45 ετών είναι λίγο περισσότερο ευτυχισμένοι από τους ανθρώπους άνω των 45· και ότι οι γυναίκες χωρίς παιδιά είναι ελαφρώς πιο ευτυχισμένες από αυτές που έχουν παιδιά, ενώ το αντίστροφο ισχύει για τους άντρες. Και αυτές οι αντιθέσεις ισχύουν κατά γενικό κανόνα, ασχέτως από το κατά πόσον η οικεία χώρα είναι πλούσια ή φτωχή.

Από την άλλη μεριά, το χρήμα φαίνεται ότι διαδραματίζει κάποιον ρόλο. Στις κατά γενικό κανόνα 'ευτυχείς' χώρες του Benelux, το 53% των ανθρώπων με υψηλές αποδοχές δηλώνουν ότι είναι ευτυχείς, έναντι του 32% μόνο των ανθρώπων με χαμηλές αποδοχές. Σε σύγκριση με τις Ηνωμένες Πολιτείες, τα ποσοστά - άνω του 40% - αυτών που δηλώνουν ότι είναι πολύ ευτυχισμένοι, είναι υψηλότερα στη Βόρεια Ιρλανδία, στις Κάτω Χώρες, στη Δανία, στην Ιρλανδία και στο Βέλγιο (όλες αυτές οι χώρες είναι πλούσια μικρά κράτη πρόνοιας), ενώ όλες οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης παρουσιάζουν ποσοστά μικρότερα του 20%, πράγμα που ισχύει όμως επίσης – και αυτό είναι αξιοσημείωτο – και για τη Γερμανία, την Ισπανία και την Πορτογαλία²¹.

Οι υποκειμενικές μελέτες σχετικά με την ικανοποίηση των ανθρώπων από τη ζωή τους και την ευτυχία παρουσιάζουν, εντούτοις, αδυναμίες ως εργαλείο κοινωνικής ανάλυσης. Η ικανότητα της ευτυχίας βρίσκεται τόσο στα γονιδιακά μας όσο και στην κοινωνική μας κατάσταση και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο μπορεί εν μέρει να εξηγηθεί το γιατί, στις πλούσιες χώρες τουλάχιστον, οι υποκειμενικοί δείκτες έχουν την τάση να αλλάζουν πολύ λίγο

21

Atlas of European Values ως αναφ. σ. 116-118.

με την πάροδο του χρόνου. Επίσης, οι ατομικές προσδοκίες όσον αφορά την ευτυχία και την ικανοποίηση διαμορφώνονται από τις κοινωνίες στις οποίες ζουν οι άνθρωποι: ένα καλύτερο σύνολο κοινωνικών ρυθμίσεων ενδέχεται να δίνει μεγαλύτερη ικανοποίηση και ευτυχία στους ανθρώπους, χωρίς αυτοί να το συνειδητοποιούν. Όπως παρατηρεί ο Amartya Sen, ορισμένοι σκλάβοι ήταν ευτυχισμένοι επειδή δεν μπορούσαν να φανταστούν μια ελεύθερη ζωή, αυτό όμως δεν αποτελεί πειστικό επιχείρημα υπέρ της δουλείας.

Υπάρχει ένας πολύ μεγάλος αριθμός πανεπιστημιακών συγγραμμάτων και βιβλίων σχετικά με τον τρόπο εκτίμησης της ευημερίας και της 'κοινωνικής ποιότητας' και τα έργα αυτά ενισχύονται από διεθνείς οργανισμούς όπως ο ΟΗΕ, η Διεθνής Τράπεζα και ο ΟΟΣΑ²². Τα ζητήματα αυτά θα αποτελέσουν αντικείμενο λεπτομερέστερης μελέτης του ΣΣΕΠ.

Ορισμένοι οικονομολόγοι έχουν επιχειρήσει να προσαρμόσουν τα δεδομένα του ΑΕΠ έτσι ώστε να αξιολογούν την κοινωνική πρόνοια. Επιχειρούν συχνά να δείξουν ότι τα επίπεδα του ΑΕΠ, που είναι υψηλότερα στις Ηνωμένες Πολιτείες από ό,τι στην Ευρώπη, δεν ανταποκρίνονται κατ' ανάγκη σε υψηλότερα επίπεδα ευημερίας. Στους λόγους για να μην ληφθούν υπόψη ορισμένα τμήματα του ΑΕΠ των ΗΠΑ περιλαμβάνονται συνήθως οι μεγαλύτερες δαπάνες κεντρικής θέρμανσης και κλιματισμού που οφείλονται σε πιο ακραίες θερμοκρασίες· οι μετακινήσεις με αυτοκίνητο που είναι απαραίτητες λόγω της έλλειψης εναλλακτικών λύσεων δημόσιων συγκοινωνιών· οι δαπάνες για τις φυλακές, την αστυνομία και το νομικό σύστημα, ως συνέπεια των υψηλότερων ποσοστών εγκληματικότητας· το κόστος των δικαστικών διαδικασιών που οφείλεται σε ανθρώπινες σχέσεις οι οποίες βασίζονται σε μικρότερη εμπιστοσύνη· και, τέλος, η αναποτελεσματικότητα του υγειονομικού συστήματος των ΗΠΑ²³.

Ορισμένοι αναλυτές της κοινωνικής πολιτικής έχουν προσπαθήσει να εντοπίσουν δείκτες για τη μέτρηση της κοινωνικής προόδου. Παραδείγματος χάριν, ο δείκτης ανθρώπινης εξέλιξης του ΟΗΕ, ο οποίος συντίθεται λαμβάνοντας υπόψη το ΑΕΠ, τη σχολική φοίτηση και την υγεία, είναι χρήσιμο εργαλείο για τη μέτρηση της σχετικής προόδου των αναπτυσσόμενων χωρών. Δεν έχει εντούτοις, μεγάλη αξία για τη σύγκριση μεταξύ ανεπτυγμένων χωρών.

Εντός της ΕΕ, μια προσέγγιση μέσω δεικτών έχει γίνει αποδεκτή από τα κράτη μέλη ως μέρος της παρακολούθησης της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Εντός της Επιτροπής, η ΓΔ Έρευνας έχει στηρίξει το έργο του 'Ευρωπαϊκού Ιδρύματος Κοινωνικής Ποιότητας' σχετικά με την εξέταση της σκοπιμότητας της δημιουργίας δεικτών κοινωνικής ποιότητας, πράγμα που οδήγησε ως τώρα σε έναν πλήρη κατάλογο δεικτών τους οποίους έχουν καθορίσει διάφοροι ερευνητές και οι οποίοι υποδιαιρούνται σε τέσσερα κεφάλαια: κοινωνικο-οικονομική ασφάλεια, κοινωνική συνοχή, κοινωνική ενσωμάτωση και κοινωνική χειραφέτηση²⁴. Ο επακριβής καθορισμός των δεικτών είναι βεβαίως πολύ αμφισβητήσιμος. Για παράδειγμα: κατά την εκτίμηση της κοινωνικο-οικονομικής ασφάλειας και της, καθοριστικής για την ασφάλεια αυτή, διάστασης της απασχόλησης, αυτό που έχει σημασία είναι η νομική ασφάλεια της υφιστάμενης απασχόλησης ενός ανθρώπου ή οι δυνατότητές του να απασχοληθεί μελλοντικά σε άλλες

22 *Stefan Bergheim of Deutsche Bank Research authored a useful summary note "Measures of Well-being" (Σεπτ. 2006). Also see Romina Boarini, Asa Johansson και Marco Mira d'Ercole "Alternative Measures of Well-being" OECD Social, Employment and Migration Working Papers 33 (2006).*

23 *Βλ. Andrea Boltho "What is wrong with Europe?" (1993) who discounts US GDP by 7-8%. Βλ. επίσης: Robert J Gordon "Issues in the Comparison of Welfare between Europe and the United States" (Venice Summer Institute, Ιούλ. 2006) που συμπεραίνει ότι οι μετρήσεις για το κατά κεφαλήν ΑΕΠ υποτιμούν την ευρωπαϊκή κοινωνική πρόνοια σε σχέση με την αμερικανική κατά περίπου 44% της διαφοράς ΕΕ/ΗΠΑ.*

24 *Δείκτες κοινωνικής ποιότητας: αποτελέσματα του ευρωπαϊκού επιστημονικού δικτύου: Laurent J G van der Maesen και Alan C Walker στην Επίσημη Εφημερίδα για την κοινωνική ποιότητα, τόμος 5.*

θέσεις απασχόλησης; Ούτε μπορούν να αγνοηθούν τα ζητήματα που αφορούν τη βιωσιμότητα.

Το παρόν κείμενο έχει επιλέξει προσέγγιση επιλεκτική και επιχειρεί να αποτυπώσει μια γενική εικόνα της πραγματικότητας. Ένας απλός δείκτης μέτρησης της ευημερίας των ανθρώπων θα μπορούσε να είναι ο αριθμός των 'ετών ευτυχισμένης ζωής' που απολαμβάνουν οι πολίτες²⁵: ένας συνδυασμός της υποκειμενικής ικανοποίησης από τη ζωή και της αντικειμενικής της διάρκειας.

Τόσο από την άποψη των υποκειμενικών εκτιμήσεων της ευτυχίας, όσο και από την άποψη των αντικειμενικών πραγματικών δεδομένων του προσδόκιμου επιβίωσης, οι ευρωπαίοι έχουν λόγους να είναι αισιόδοξοι. Τα πιο προηγμένα κράτη μέλη της ΕΕ χαρακτηρίζονται από υψηλό δείκτη ευτυχίας. Κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, σημειώθηκε στην ΕΕ 15 η μεγαλύτερη αύξηση του προσδόκιμου επιβίωσης σε ολόκληρη την ανθρώπινη ιστορία:

- Το προσδόκιμο επιβίωσης κατά τη γέννηση αυξήθηκε από 43,5 έτη για τους άντρες και 46,0 για τις γυναίκες στην αρχή του εικοστού αιώνα, σε 75,4 έτη και 81,4 αντιστοίχως στην αρχή του παρόντος αιώνα.
- Ο ρυθμός της αύξησης του προσδόκιμου επιβίωσης ήταν σταθερός, με μέσον όρο 8 έτη από το 1960.
- Για το 2050, οι προβλέψεις σχετικά με το προσδόκιμο επιβίωσης είναι 82,3 για τους άντρες και 87,4 για τις γυναίκες.

Η αύξηση του προσδόκιμου επιβίωσης στη Δυτική Ευρώπη είναι ένα εξαιρετικό κοινωνικό επίτευγμα. Στην αρχή του εικοστού αιώνα, οι περισσότερες βελτιώσεις αφορούσαν την καταπολέμηση της βρεφικής και παιδικής θνησιμότητας. Στο μέσο του αιώνα, ανακαλύφθηκε η πενικιλίνη, εξαλείφθηκε η ακραία ένδεια χάρη στο κράτος πρόνοιας, στη βελτίωση των τροφίμων και της διατροφής και στην ουσιαστική εξαφάνιση των μαζικών θανάσιμων νόσων όπως η φυματίωση. Πιο πρόσφατα, έχουμε παρατηρήσει σημαντικές μειώσεις του αριθμού των πρόωρων θανάτων εξαιτίας καρδιακών προσβολών, εγκεφαλικών επεισοδίων και καρκίνων.

Τι σημαίνουν αυτά; Σε αντίθεση με τον δέκατο ένατο αιώνα στην Ευρώπη, ο θάνατος δεν είναι πλέον πανταχού παρών στα σπίτια των ανθρώπων. Κατά πολύ λιγότεροι ενήλικες πεθαίνουν στο άνθος της ηλικίας τους. Οι από συναισθηματική και υλική άποψη τραυματικές εμπειρίες της χηρείας ή της ορφάνιας, οι οποίες κάποτε ήταν συνηθισμένες, είναι σήμερα κατά πολύ σπανιότερες.

Αντιθέτως, το προσδόκιμο επιβίωσης στις ΗΠΑ, σε σύγκριση με τον πλούτο αυτής της χώρας, είναι απογοητευτικό – δεν υπερβαίνει τον μέσον όρο της ΕΕ 25, ο οποίος περιλαμβάνει το σχετικά χαμηλότερο προσδόκιμο επιβίωσης των νέων κρατών μελών. Το 1980, οι ΗΠΑ βρίσκονταν στη δέκατη έκτη παγκόσμια θέση, ενώ το 2000 είχαν κατεβεί στην εικοστή έβδομη θέση, κάτω από την Ελλάδα και την Κόστα Ρίκα στην αξιολόγηση της Διεθνούς Τράπεζας σχετικά με τους δείκτες ανάπτυξης του 1980 (173 χώρες) και του 2000 (191 χώρες).

25

Την έννοια αυτή την οφείλουμε σε διάφορα κείμενα του ολλανδού εμπειρογνώμονα Ruut Veenhoven, ιδίως στο "Subjective Measures of Well-being" United Nations University. Εγγρ. συζήτησης 2004/07 (Απρίλ.2004).

Ποιοι είναι όμως οι παράγοντες χάρη στους οποίους η ζωή μας θα μπορούσε να διαρκεί περισσότερο και να είναι ευτυχέστερη; Αυτό θα το εξετάσουμε στη συνέχεια του παρόντος κειμένου.

3. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

3.1. Οι ευκαιρίες απασχόλησης

Εκτός από μια επιτυχημένη μακρόβια σχέση, το να απασχολείται κανείς, σε περίπτωση που το επιθυμεί ή το χρειάζεται, συνιστά παράγοντα καθοριστικής σημασίας από την άποψη του πόσο είναι κανείς ικανοποιημένος από τη ζωή του. Απ' αυτή την άποψη, η Ευρώπη έχει βελτιώσει τις επιδόσεις της σε σύγκριση με το πρόσφατο παρελθόν. Το ποσοστό της απασχόλησης έχει αυξηθεί κατά 4 περίπου ποσοστιαίες μονάδες από την αρχή της νέας χιλιετίας, ιδίως μεταξύ των πιο ηλικιωμένων εργαζομένων, έχει δηλαδή φτάσει στο 64,7%, πράγμα που σημαίνει, όμως, ότι βρίσκεται ακόμα πολύ κάτω από τον στόχο της στρατηγικής της Λισαβόνας, ο οποίος έχει τεθεί στο 70% για το 2010. Η γενική κατάσταση έχει βελτιωθεί στην Ιταλία, στην Ισπανία, καθώς επίσης και στη Γαλλία για τους πιο ηλικιωμένους εργαζομένους.

Εντούτοις, η ανεργία εξακολουθεί να αποτελεί την πρώτη πολιτική προτεραιότητα στη μεγάλη πλειονότητα των κρατών μελών, πράγμα που έρχεται σε έντονη αντίθεση με την κατάσταση που επικρατεί στο ΗΒ, όπου μια πρόσφατη δημοσκόπηση MORI κατατάσσει την ανεργία στη 10η θέση, δηλαδή σε ποσοστό 21% μόνο, σε μια κατάταξη ζητημάτων που θα μπορούσαν να επηρεάσουν την απόφαση των ψηφοφόρων για το ποιο κόμμα θα ψήφιζαν στις επόμενες εκλογές. Αντιθέτως, το Ευρωβαρόμετρο δείχνει τακτικά ότι περίπου το 50% των ευρωπαίων πολιτών πιστεύουν ότι η ανεργία είναι ένα από τα δύο σημαντικότερα ζητήματα που αντιμετωπίζει η χώρα τους - αριθμός υπερδιπλάσιος από αυτόν που αφορά άλλα ζητήματα, όπως η εγκληματικότητα, η υγειονομική περίθαλψη ή η μετανάστευση.

Ορισμένες γεωγραφικές περιοχές και κοινωνικές ομάδες εξακολουθούν να πλήττονται με ιδιαίτερη δριμύτητα από την ανεργία:

- Η ανεργία των νέων ανέρχεται στο 18,7% σε όλη την ΕΕ, ποσοστό διπλάσιο από αυτό της συνολικής ανεργίας. Υπερβαίνει το 20% στη Γαλλία, την Ιταλία και την Ισπανία και βρίσκεται γύρω στο 40% στην Πολωνία. Είναι σημαντικά υψηλότερο για τις γυναίκες σε σύγκριση με τους άντρες στη Γαλλία και στον νότο της Ευρώπης.
- Τα ποσοστά της ανεργίας κυμαίνονται πολύ περισσότερο εντός των περισσότερων κρατών μελών παρά μεταξύ τους. Το 2003, το 11% του εργατικού δυναμικού της ΕΕ 15 – περισσότερο από 19 εκατομμύρια άνθρωποι – ζούσαν σε περιοχές στις οποίες η ανεργία υπερέβαινε το 15%. Αντιθέτως, λιγότεροι από ένα εκατομμύριο άνθρωποι στις Ηνωμένες Πολιτείες ζουν σε γεωγραφικές ενότητες με το ίδιο επίπεδο ανεργίας: η αντίθεση αυτή είναι ένα εντυπωσιακό παράδειγμα των

επιπτώσεων των διαφορετικών συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας και των διαφορετικών νοοτροπιών όσον αφορά την κινητικότητα.²⁶

- Μεταξύ των 55 και των 64 ετών, περισσότεροι από το 40% των αντρών και περίπου το 60% των γυναικών έχουν βγει έξω από την αγορά της εργασίας. Αν συγκρίνουμε το 1971 με το 1999, το ποσοστό απασχόλησης για τους άντρες ηλικίας 55-64 μειώθηκε από το 73% στο 39% στη Γαλλία, από το 77% στο 48% στη Γερμανία, από το 79% στο 49% στις Κάτω Χώρες, από το 82% στο 62% στην Πορτογαλία, από το 83% στο 52% στην Ισπανία, από το 83% στο 67% στη Σουηδία και από το 83% στο 59% στο ΗΒ: με λίγα λόγια, το ποσοστό αυτό μειώθηκε σημαντικά στην πλειονότητα των κρατών μελών της ΕΕ 15, και μάλιστα εντυπωσιακά σε ορισμένα από αυτά²⁷.

Ο συνδυασμός υψηλού ποσοστού ανεργίας και χαμηλού ποσοστού δραστηριότητας σε ορισμένες συγκεκριμένες περιοχές και σε αμφότερα τα άκρα της πυραμίδας των ηλικιών, δείχνει ότι, σε πολλά κράτη μέλη, υφίστανται ισχυροί θεσμικοί φραγμοί για την ισότιμη πρόσβαση στις ευκαιρίες απασχόλησης. Η πρόοδος που συνίσταται στην υπέρβαση αυτών των φραγμών και στην αύξηση των ποσοστών της απασχόλησης εξακολουθεί να είναι ουσιαστική από την άποψη της κοινωνικής δικαιοσύνης. Το να απασχολείται κανείς είναι αποδεδειγμένα σημαντικό από την άποψη της ικανοποίησης του ατόμου από τη ζωή του και της ευτυχίας του. Επίσης, το στοιχείο αυτό κινητοποιεί τον αδρανή πλούτο της κοινωνίας (και την κοινωνική πρόνοια) δημιουργώντας ένα δυναμικό το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να απαντηθούν ορισμένες από τις υπόλοιπες κοινωνικές προκλήσεις που περιγράφονται στο παρόν κείμενο.

3.2. Είναι οι άνθρωποι ικανοποιημένοι από τη θέση απασχόλησης που έχουν;

Από την έρευνα φαίνεται ότι οι περισσότεροι άνθρωποι είναι ευχαριστημένοι από την απασχόληση που έχουν, ακόμα και αν τους λείπουν χρήματα. Το 84% δηλώνουν ότι είναι πολύ ικανοποιημένοι ή αρκετά ικανοποιημένοι από τους όρους εργασίας τους.

Οι ευρωπαίοι έχουν τη φήμη ότι εργάζονται λίγες ώρες. Ο ετήσιος αριθμός των ωρών κατά τις οποίες εργάζεται ένας υπάλληλος ανέρχονταν κατά μέσον όρο στις 1552 το 2004, σε αντίθεση με τον αριθμό των 1817 στις ΗΠΑ: έξι εβδομάδες λιγότερο ετησίως, επί τη βάσει εβδομάδας εργασίας 36 ωρών. Το 1960, η κατάσταση αυτή ήταν αντίστροφη: οι ευρωπαίοι εργάζονταν 2082 ώρες ετησίως, ενώ οι αμερικανοί 2033 ώρες²⁸.

Εκ παραλλήλου, οι όροι εργασίας στην ΕΕ έχουν σταθερά βελτιωθεί. Μεταξύ του 1994 και του 2004, το ποσοστό συχνότητας των μοιραίων ατυχημάτων μειώθηκε κατά 38%, ενώ το ποσοστό συχνότητας των ατυχημάτων στα οποία οφείλεται απουσία από την εργασία που υπερβαίνει τις 3 ημέρες μειώθηκε κατά 29%. Παρόλα αυτά, το 28% των εργαζομένων στην Ευρώπη βρίσκουν ότι η υγεία τους είναι εκτεθειμένη σε κινδύνους εξαιτίας της εργασίας τους, ή δηλώνουν ότι υποφέρουν από προβλήματα υγείας που δεν συνδέονται με ατύχημα αλλά προξενούνται από την εργασία τους ή επιδεινώνονται από την τρέχουσα ή προηγούμενη

26 JF Kierkegaard, «Ο εξωπορισμός και η μεταγκατάσταση: σπρώχνοντας το ευρωπαϊκό πρότυπο από την άλλη μεριά του λόφου, και όχι πάνω από τα βράχια», *International Institute of Economics* (Μάρτιος 2005).

27 Anne Marie Guillemard: «Στα ηπειρωτικά κράτη πρόνοιας αντιμετώπιζε με την παγίδα της αεργίας στο τέλος της επαγγελματικής σταδιοδρομίας». Έγγραφο εργασίας του προγράμματος μελέτης της Γερμανίας και της Ευρώπης 01.5. *Harvard University* (Ιανουάριος 2001).

28 Robert J Gordon, *ως ανωτέρω*.

απασχόλησή τους²⁹. Πολλοί εργαζόμενοι εξακολουθούν να αισθάνονται ότι η εργασία τους δεν έχει ιδιαίτερο νόημα, έχει αρνητικό αντίκτυπο στην υγεία τους ή δεν είναι ικανοποιητική. Ποιοι είναι οι παράγοντες που οδηγούν σε αυτές τις αρνητικές αξιολογήσεις;

Το 'Ευρωπαϊκό Ίδρυμα για τη Βελτίωση των Όρων Διαβίωσης και Εργασίας' επισημαίνει την αύξηση της έντασης της εργασίας, καθώς επίσης και παράπονα σχετικά με πόρους στην πλάτη, μυαλγίες και στρες. Η σημασία της μέριμνας των απασχολούμενων σχετικά με την υγεία και την ασφάλεια που συνδέονται με την απασχόλησή τους καθώς επίσης και η αναλογία των εργαζομένων που δηλώνουν ότι οι ώρες εργασίας τους είναι ασυμβίβαστες με την οικογενειακή και κοινωνική τους ζωή, συνδέονται σημαντικά με την έλλειψη ικανοποίησης από την εργασία.³⁰ Το στρες στην εργασία μπορεί να συμβάλλει σε υψηλά ποσοστά αναρρωτικής άδειας, πράγμα που συνιστά πρόβλημα σε πολλά κράτη μέλη, συμπεριλαμβανομένης της Σουηδίας.

Τι εξηγεί το γεγονός ότι δεν έχουν αλλάξει αυτές οι αρνητικές εντυπώσεις, παρόλο που έχουν μειωθεί οι ώρες εργασίας, έχει βελτιωθεί η ασφάλεια και μειωθεί η σημασία της χειρωνακτικής εργασίας; Οι διαρθρωτικές οικονομικές εξελίξεις οδηγούν σε ανάγκες προσωπικού με υψηλότερα προσόντα και ικανότητες· το γεγονός αυτό μπορεί να προξενεί αλλαγές στην οργάνωση, στο περιεχόμενο και στον ρυθμό της εργασίας, καθώς επίσης και να απαιτεί αδιάκοπη αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων. Οι παράγοντες που δημιουργούν αυτές τις πιέσεις χρειάζεται να κατανοηθούν καλύτερα.

Ένας από τους παράγοντες αυτούς θα μπορούσε να είναι η αύξηση της ανασφάλειας όσον αφορά την απασχόληση. Το 16% περίπου των ευρωπαϊκών εργαζομένων είναι αυτοαπασχολούμενοι, συμπεριλαμβανομένων πολλών κατόχων μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων: εκτός του τομέα της γεωργίας, ο αριθμός αυτός ανέρχεται στο 13% περίπου, δηλαδή στο διπλάσιο περίπου του αντίστοιχου ποσοστού στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η αυτοαπασχόληση προτιμάται από τους ηλικιωμένους άνδρες που εργάζονται ως 'ανεξάρτητοι επιχειρηματίες' σε δραστηριότητες χονδρικού και λιανικού εμπορίου, σε επισκευαστικές δραστηριότητες, στον κατασκευαστικό τομέα και σε δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών στις επιχειρήσεις. Αυτό το ποσοστό είναι σταθερό και δεν αποτελεί κατ' ανάγκη δείκτη στρες ή ανασφάλειας.

Η μερική απασχόληση αντιπροσωπεύει το 18% όλων των θέσεων απασχόλησης στην ΕΕ, με σημαντική συγκέντρωση στον γυναικείο πληθυσμό. Οι θέσεις μερικής απασχόλησης μπορεί να προτιμούνται όταν βοηθούν τις οικογένειες στις οποίες εργάζονται αμφότεροι οι σύζυγοι να συμφιλώνουν τις απαιτήσεις της μέριμνας των παιδιών, όμως η προτίμηση αυτή επηρεάζεται κοινωνικά, δεδομένου ότι η μερική απασχόληση είναι πολύ λιγότερο συνηθισμένο φαινόμενο στις χώρες στις οποίες η μέριμνα των παιδιών είναι πιο οργανωμένη, όπως συμβαίνει στις σκανδιναβικές και βόρειες χώρες και στις χώρες στις οποίες τα δικαιώματα των εργαζομένων ευνοούν περισσότερο την οικογένεια. Μόνο το 18% των μερικώς απασχολούμενων στην ΕΕ 15 δηλώνουν ότι απασχολούνται μερικώς χωρίς τη θέλησή τους, παρόλο που το επίπεδο αυτών των παραπόνων είναι πιο υψηλό στη Γαλλία, όπου υπάρχουν καλύτερες δυνατότητες φροντίδας των παιδιών. Η μερική απασχόληση είναι πολύ λιγότερο συνηθισμένη σε ορισμένες περιοχές της Νότιας Ευρώπης, στις οποίες η απουσία δυνατοτήτων μερικής απασχόλησης μπορεί να αυξάνει το στρες της υποχρέωσης της

29 *Η εργασία και η υγεία στην ΕΕ: ένα στατιστικό πορτραίτο* ISBN 92-894-7006-2.

30 *Οι εργασιακές σχέσεις στην Ευρώπη*, σελίδα 166.

ταυτόχρονης αντιμετώπισης των καθηκόντων της επαγγελματικής απασχόλησης και της οικογενειακής μέριμνας, μειώνοντας την ευημερία.

Μια πιο προφανής αιτία ανασφάλειας είναι ο αυξανόμενος αριθμός - περίπου 14% - απασχολούμενων με καθεστώς περιορισμένης διάρκειας. Οι εργαζόμενοι αυτοί απαντώνται σε ολόκληρο το φάσμα της απασχόλησης και δεν συγκεντρώνονται μόνο στις θέσεις απασχόλησης χαμηλών αποδοχών. Περισσότερο από το 50% των απασχολούμενων με σύμβαση περιορισμένης διάρκειας θα προτιμούσαν σύμβαση απεριόριστης διάρκειας αν είχαν αυτή τη δυνατότητα. Οι συμβάσεις περιορισμένης διάρκειας αντιπροσωπεύουν το ένα πέμπτο των θέσεων απασχόλησης στην Πορτογαλία, το ένα τρίτο στην Ισπανία - και έχουν αυξηθεί με ταχύ ρυθμό σε ορισμένα νέα κράτη μέλη - στην Πολωνία αντιπροσωπεύουν πλέον του 25% του συνόλου των θέσεων απασχόλησης. Στη Γερμανία, έχουν επίσης αυξηθεί η μερική απασχόληση, καθώς επίσης και η άτυπη, εκτός των γενικών κανόνων του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, απασχόληση.

Αυτή η εξάπλωση μη συνηθισμένων μορφών απασχόλησης, εκ παραλλήλου με τα υψηλά επίπεδα ανεργίας που αφορούν κυρίως τους νέους και τους ηλικιωμένους, αποτελεί δείκτη αγορών εργασίας δύο ταχυτήτων, με σημαντικές διαφορές μεταξύ των 'εντός' και των 'εκτός'. Το αναπάντητο ερώτημα της απαραίτητης μεταρρύθμισης της αγοράς της εργασίας σε πολλά κράτη μέλη είναι πώς οι διάφορες μορφές προστασίας της αγοράς της εργασίας μπορούν να μετεξελιχθούν από την εγγύηση της ασφάλειας για τον κύριο πυρήνα των εργαζομένων σε προσφορά πραγματικών ευκαιριών, σε συνδυασμό με μια 'ελαστική-ασφάλεια' για όλους όπως υποστηρίζεται στο πρόσφατο κείμενο της Επιτροπής για τον 'Εκσυγχρονισμό του Εργατικού Δικαίου'.

Γενικότερα, η μετεξέλιξη προς την οικονομία της γνώσης μπορεί να ενισχύει τα αισθήματα ανασφάλειας. Οι παλιές θέσεις απασχόλησης χάνονται και δημιουργούνται νέες, με ρυθμό διαρκώς αυξανόμενο. Μια δημοσκόπηση του Ευρωβαρομέτρου δείχνει ότι, ενώ το 23% των συνταξιοδοτούμενων εργαζομένων και το 21% των άνω των 55 ουδέποτε είχαν αλλάξει εργοδότη, το ποσοστό αυτό έχει μειωθεί στο 16% μόνο, για όλες τις νεότερες ηλικιακές ομάδες³¹ - ενώ, λογικά, το ποσοστό αυτό θα έπρεπε να είναι υψηλότερο αν δεν είχε μεσολαβήσει η μεταβολή της τάσης προς αύξηση της αλλαγής απασχόλησης με την πάροδο του χρόνου. Ορισμένοι εκτιμούν ότι το 10-15% του υφισταμένου αποθέματος θέσεων απασχόλησης χάνεται κάθε έτος. Οι 'καλές' βιομηχανικές θέσεις απασχόλησης εργατών, συχνά σε μεγάλες επιχειρήσεις στις οποίες υπάρχουν οργανωμένα συνδικάτα, εξαφανίζονται και τείνουν να αντικαθίστανται από θέσεις απασχόλησης παροχής υπηρεσιών τύπου 'Μακ Ντόναλντ' οι οποίες έχουν την τάση να προσφέρουν μη ικανοποιητικό καθεστώς ή προοπτικές. Χρειάζεται να αλλάξουν αυτές οι εντυπώσεις, βάσει τεκμηριωμένων επιχειρημάτων σύμφωνα με τα οποία η αποδοχή αυτής της κατηγορίας των χαμηλότερων στην αγορά της εργασίας θέσεων απασχόλησης μπορεί να είναι το πρώτο βήμα μιας πραγματικής κλίμακας ευκαιριών.

Το ποσοστό των συνδικαλισμένων απασχολούμενων μειώθηκε κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας - στη Βρετανία και στη Γερμανία, κατά 25% περίπου· στην Ιταλία και στις Κάτω Χώρες, κατά πλέον του 10%. Στα νέα κράτη μέλη, έχει μειωθεί κατά περισσότερο από το 50%. Μόνο στις σκανδιναβικές και βόρειες χώρες έχει παραμείνει σταθερό το ποσοστό των συνδικαλισμένων. Αποτελεί τεράστιο ζήτημα για τα συνδικάτα το πώς θα μετεξελιχθούν έτσι ώστε να προσελκύουν το ενδιαφέρον των απασχολούμενων στις

31 *Ειδική έκδοση του ευρωβαρομέτρου 261 (2005).*

υπηρεσίες του ιδιωτικού τομέα και των εργαζόμενων σε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, καθώς επίσης και των νεότερων απασχολούμενων.

Καθώς η Ευρώπη εξελίσσεται σε οικονομία της γνώσης και αυξάνεται ο βαθμός εκπαίδευσης και ικανοτήτων των εργαζομένων, η πλειονότητα των θέσεων απασχόλησης θα πρέπει να γίνουν πιο ικανοποιητικές, πιο αυτόνομες και λιγότερο ανιαρές, με μεγαλύτερη έμφαση στην ομαδική εργασία και μικρότερη στην ιεραρχία. Αυτό θα πρέπει να οδηγήσει σε σταδιακή μετάβαση από τα περιστασιακά σε ουσιαστικά κίνητρα όσον αφορά την εργασία. Από ορισμένες μελέτες, φαίνεται ότι οι καλύτερα εκπαιδευμένοι και υψηλότερων εισοδημάτων εργαζόμενοι έχουν πράγματι πιο ουσιαστικά κίνητρα, παρόλο που τα περιστασιακά κίνητρα τείνουν να είναι σημαντικότερα για τους νεότερους, οι οποίοι προσπαθούν να θεμελιώσουν τη σταδιοδρομία και την οικογένεια τους. Όμως, όλες οι θέσεις απασχόλησης δεν μπορούν να γίνουν ικανοποιητικές από ουσιαστική άποψη. Στις κοινωνίες μας, υφίσταται το ζήτημα του 'σεβασμού' για αυτούς που εργάζονται σε θέσεις απασχόλησης χαμηλής ποιότητας. Επίσης, αν η εκπαίδευση αποτελεί όλο και περισσότερο το 'κλειδί' για μια αξιοπρεπή απασχόληση, το μήνυμα αυτό ενδέχεται να φαίνεται εξαιρετικά απειλητικό για τις κοινωνικές ομάδες οι οποίες κατά παράδοση αποτυγχάνουν στο εκπαιδευτικό σύστημα.

3.3. Η πρόσβαση στις ευκαιρίες εκπαίδευσης

Στην οικονομία της γνώσης και των υπηρεσιών, η εκπαίδευση διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο από την άποψη των διαφόρων προοπτικών απασχόλησης.

- Όσο καλύτερα εκπαιδευμένος είσαι, τόσο λιγότερο κινδυνεύεις να βρεθείς άνεργος. Το 2004, το ποσοστό ανεργίας για την ηλικία των 25-64 με προσόντα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν μόνο 4,7%, έναντι του 8,3% αυτών που είχαν σταματήσει την εκπαίδευσή τους στο τέλος της δευτεροβάθμιας και του 11,2% αυτών που δεν είχαν υπερβεί το στάδιο του πρώτου επιπέδου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.
- Οι διπλωματούχοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κερδίζουν 120% του μέσου όρου των αποδοχών στο εθνικό τους επίπεδο. Μόνο το 7% ήταν εκτεθειμένοι στον κίνδυνο της φτώχειας, έναντι του 20% αυτών των οποίων το επίπεδο εκπαίδευσης ήταν χαμηλό.

Στο προηγούμενο οικονομικό σύστημα, τα άτομα που εγκατέλειπαν πρόωρα το σχολείο μπορούσαν να τα καταφέρουν: στο σημερινό οικονομικό σύστημα, είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα είναι χαμένοι. Παρόλο που έχουν προσφάτως πραγματοποιηθεί κάποιες βελτιώσεις, ο ένας στους έξι νέους μεταξύ 18 και 24 ετών έχει εγκαταλείψει πρόωρα το σχολείο και δεν λαμβάνει καμία μορφή εκπαίδευσης ή κατάρτισης. Μεταξύ των κρατών μελών υφίστανται εντυπωσιακές διαφορές:

- Το ποσοστό των ατόμων που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο ανέρχεται μόλις στο 50% του μέσου όρου της ΕΕ στην Αυστρία, τη Δανία, τη Φινλανδία και τη Σουηδία.
- Η Μεγάλη Βρετανία βρίσκεται περίπου στο μέσον όρο, ενώ η Γαλλία, η Γερμανία και 16 άλλα κράτη μέλη της ΕΕ 25 βρίσκονται κάτω από τον μέσο όρο.
- Αυτός ο μέσος όρος τροφοδοτείται από τις πολύ χαμηλές επιδόσεις της Νότιας Ευρώπης: 22% στην Ιταλία, 32% στην Ισπανία και 39% στην Πορτογαλία.

- Οι επιδόσεις των νέων κρατών μελών είναι ιδιαίτερος ικανοποιητικές: το 88% των νέων τους ηλικίας 20-24 ετών έχουν τουλάχιστον πτυχίο λυκείου, σε σύγκριση με το 62% στην Ισπανία, το 73% στη Γερμανία και την Ιταλία, το 76% στο ΗΒ και το 80% στη Γαλλία.
- Σε κάθε ένα από τα κράτη της ΕΕ 25, τα αγόρια εγκαταλείπουν το σχολείο νωρίτερα από ό,τι τα κορίτσια.

Από γενικότερη άποψη, τα προσόντα που διαθέτει η νέα γενιά είναι καλύτερα από αυτά των προηγούμενων: το 77% όλων των νέων ηλικίας 20-24 ετών στην ΕΕ έχουν φθάσει τουλάχιστον στο επίπεδο του λυκείου, έναντι του 57% μόνο για την ηλικία των 50-64 ετών. Όμως, αυτό σημαίνει ότι το ένα τέταρτο των νέων εξακολουθούν να μην φθάνουν ως το επίπεδο του λυκείου.

Παρόλα όσα χρειάζεται ακόμα να επιτευχθούν, στη Νότια Ευρώπη έχουν σημειωθεί οι ταχύτεροι ρυθμοί προόδου. Ας πάρουμε τον αριθμό των νέων που τελειώνουν το λύκειο. Αν συγκρίνουμε την ηλικιακή κατηγορία των 50-54 ετών με αυτή των 25-29 ετών, το ποσοστό στην Πορτογαλία έχει εκτιναχθεί από το 12% στο 32%· στην Ισπανία από το 19% στο 58%· στην Ιταλία από το 30% στο 58% και στην Ελλάδα από το 32% στο 70%.

Εντούτοις, σε ορισμένα κράτη μέλη, οι εκπαιδευτικές επιδόσεις φαίνονται να παραμένουν στάσιμες, ή ακόμα και να υποχωρούν³². Μειώθηκε ο αριθμός των νέων που έφθασαν στο τέλος του λυκείου στη Γαλλία και στη Σουηδία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας '90, σε σύγκριση με τη δεκαετία του '80. Τα στοιχεία της Δανίας, της Γερμανίας, της Ιρλανδίας, της Πολωνίας και του ΗΒ δείχνουν μικρή πρόοδο, όπως δείχνει το Γράφημα 3.

Τα αριθμητικά στοιχεία των πανεπιστημιακών πτυχιούχων αυξάνονται στα περισσότερα κράτη μέλη, όμως μεταξύ των δύο δεκαετιών οι αριθμοί αυτών που απέκτησαν προσόντα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μειώθηκαν στην πραγματικότητα σε τρία κράτη μέλη – στην Αυστρία, στη Δημοκρατία της Τσεχίας και τη Γερμανία, όπως δείχνει το Γράφημα 4.

Ένα άλλο πρόβλημα φαίνεται από κάποια δεδομένα σύμφωνα με τα οποία οι νέοι ευρωπαίοι που πηγαίνουν στο πανεπιστήμιο αποφεύγουν τους δύσκολους τεχνικούς τομείς όπως είναι τα μαθηματικά, η φυσική και οι σπουδές μηχανικού – ίσως επειδή σκέφτονται ότι η χρηματική ανταμοιβή της κοινωνίας της γνώσης είναι πιο εύκολα διαθέσιμη σε άλλους, λιγότερο απαιτητικούς τομείς.

Οι πόροι που διατίθενται για την εκπαίδευση μπορεί να αποτελούν πρόβλημα σε ορισμένα κράτη μέλη. Αυτό ισχύει κυρίως για τα πανεπιστήμια, όπου ο αριθμός των σπουδαστών έχει σημειώσει εκρηκτική αύξηση, ενώ η δημόσια χρηματοδότηση δεν έχει ακολουθήσει τις εξελίξεις και υφίσταται μια σθεναρή αντίσταση κατά της πληρωμής των διδάκτρων. Η μείωση των ποσοστών γονιμότητας επιτρέπει ενδεχομένως την αύξηση των κατά κεφαλήν εκπαιδευτικών δαπανών, όμως είναι μεγάλος ο κίνδυνος για την Ευρώπη οι πιέσεις που ασκούνται από τη γηράσκουσα κοινωνία όσον αφορά τις δημόσιες δαπάνες να 'υπερκεράσουν' τις επενδύσεις στην εκπαίδευση που είναι απαραίτητες για την εγγύηση της πρόσβασης και της ισότητας των ευκαιριών στην κοινωνία της γνώσης.

32 Frans van Vught: «Οι νέοι, η εκπαίδευση και η αγορά της εργασίας»: έγγραφο που παρουσιάστηκε στην ομάδα των κοινωνικών συμβούλων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Σεπτέμβριος 2006).

Τα εκπαιδευτικά συστήματα στην Ευρώπη είχαν σχεδιαστεί αποσκοπώντας στη σχετική ομοιογένεια και την κοινωνική τάξη της μεταπολεμικής βιομηχανικής κοινωνίας. Σήμερα, σε πολλές μεγαλουπόλεις, τα συστήματα αυτά αντιμετωπίζουν την πρόκληση της ποικιλομορφίας των εθνοτήτων και των γλωσσών ενώ, ταυτοχρόνως, σε ορισμένα κράτη μέλη, πρέπει να αντεπεξέλθουν στις επιπτώσεις της 'φυγής των λευκών', πρόβλημα το οποίο οι Κάτω Χώρες αναγνωρίζουν ανοιχτά ότι αποτελεί ζήτημα μείζονος σημασίας³³. Επιπλέον, τα σχολεία έχουν σήμερα εξελιχθεί σε χώρους εναπόθεσης για πολλά από τα κακά της κοινωνίας: σε ορισμένες συνοικίες, τα σχολεία είναι αναγκασμένα να υφίστανται το κύριο βάρος των συνεπειών της ανεπάρκειας του γονικού ρόλου, των προβληματικών παιδιών, της πολιτισμικής ρήξης ως προς τις αρχές και της έλλειψης σεβασμού. Όταν η εκπαίδευση έχει τόση σημασία, είναι φυσικό οι γονείς να αναζητούν απεγνωσμένα να βρουν καλά σχολεία για τα παιδιά τους, όμως η άσκηση του θεμιτού δικαιώματος της επιλογής αποτελεί τεράστια πρόκληση από την άποψη της επίτευξης υψηλών επιδόσεων για όλους.

Ορισμένοι απαισιόδοξοι θα υποστηρίξουν ότι, στην κοινωνία της γνώσης, ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού είναι καταδικασμένο να αντιμετωπίζει τη μείωση της προσφοράς ανειδίκευτων θέσεων απασχόλησης, επειδή δεν έχουν τις ικανότητες να αποκτήσουν δεξιότητες. Αυτό μπορεί να ισχύει για μια μικρή μειονότητα ατόμων που είναι πράγματι προβληματικά όσον αφορά τη μάθηση (εκτός εάν η κοινωνία καταβάλλει αποφασιστική προσπάθεια για να τους προσφέρει στοχοθετημένη στήριξη και να διευκολύνει την ενσωμάτωσή τους στην αγορά της εργασίας). Όμως τα γεγονότα δεν δικαιολογούν την απαισιοδοξία. Ας εξετάσουμε συγκριτικά τις επιδόσεις των κρατών μελών για την επίτευξη της βασικής εκμάθησης της ανάγνωσης, επί τη βάση της διεθνώς συγκρίσιμης κλίμακας PISA. Γιατί κατάφεραν οι Φιλανδοί να μειώσουν τον αριθμό των μαθητών που δεν έχουν βασικές ικανότητες ανάγνωσης στο 5,7% (και στο 2,4% μόνο για τα κορίτσια) και οι Ολλανδοί μαζί με τους Ιρλανδούς στο 11%, όταν ο μέσος όρος για το σύνολο της ΕΕ εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από ένα απαράδεκτο 19,8%; Τα αριθμητικά στοιχεία δεν μπορούν να εξηγηθούν από διαφορές ευφυΐας, αλλά μόνο από τις διαφορές των επιδόσεων των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων, τα οποία θα όφειλαν καταρχήν να είναι ικανά να αλληλο-διδάσκονται και να βρίσκουν λύσεις για τα προβλήματά τους σε αμοιβαία βάση³⁴.

3.4. Η κοινωνική κινητικότητα: η μεταβίβαση των ευκαιριών για τη ζωή στις επόμενες γενεές

Οι περισσότεροι από εμάς πιστεύουμε ότι, στις κοινωνίες μας, ήταν εκπληκτική η κοινωνική κινητικότητα που σημειώθηκε κατά τη διάρκεια των προηγούμενων δύο γενεών, ως αποτέλεσμα της μαζικής εξάπλωσης της εκπαίδευσης και των εξελίξεων της επαγγελματικής διάρθρωσης. Το ζήτημα είναι κατά πόσον θα μειωθεί η κοινωνική κινητικότητα για την επόμενη γενεά.

Η εκπαίδευση είναι η πύλη εισόδου στην κοινωνική κινητικότητα. Όμως, η έρευνα δείχνει ότι το οικογενειακό περιβάλλον διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο για την επιτυχία στο σχολείο. Αυτό αφορά περισσότερο το πολιτιστικό κεφάλαιο της οικογένειας από το εισοδηματικό της επίπεδο. Η χώρα στην οποία τα συγκριτικά αποτελέσματα στα μαθηματικά

33 Βλέπε «Η επιλογή μεταξύ του διαχωρισμού των εθνοτήτων και της κοινωνικής ενσωμάτωσης: η έκταση και οι συνέπειες του διαχωρισμού με βάση την εθνότητα στις ολλανδικές μεγαλουπόλεις» Sjoerd Karsten, Charles Felix, Guusje Ledoux, Wim Meijnen, Japp Rooleveld και Erik Van Schooten. Εκπαίδευση και κοινωνία, τόμος 38 αριθ.2 (Φεβρουάριος 2006). Η έρευνα αυτή αποδεικνύει ότι το ένα τέταρτο των σχολείων στο Άμστερνταμ δεν είναι αντιπροσωπευτικά των εθνοτήτων που ζουν στις γειτονιές τις οποίες τα σχολεία αυτά υποτίθεται ότι εξυπηρετούν.

34 Σχετικά με αυτό το σημείο, μου επιστάθη η προσοχή σε ένα εξαιρετικό κείμενο του Gosta Esping Andersen: «Οικογένειες, κυβέρνηση και η κατανομή των ικανοτήτων». Διάλεξη NETSPAR- CPB (Απρίλιος 2006).

και στις φυσικές επιστήμες επηρεάζονται περισσότερο από τα βιβλία στο σπίτι είναι η Αγγλία· η χώρα στην οποία το στοιχείο αυτό έχει τη μικρότερη σημασία είναι η Γαλλία, πράγμα που είναι προς τιμήν του γαλλικού σχολικού συστήματος που επιτρέπει την αντιστάθμιση των επιπτώσεων του οικογενειακού περιβάλλοντος.³⁵

Αυτό όμως ισχύει όλο και λιγότερο καθώς ανεβαίνουμε στα επίπεδα του εκπαιδευτικού συστήματος. Αν συγκρίνουμε το ποσοστό των σπουδαστών που προέρχονται από οικογένειες διπλωματούχων με αυτό των σπουδαστών που προέρχονται από οικογένειες χωρίς εκπαιδευτικά προσόντα, παρατηρούμε ένα τεράστιο χάσμα που δεν μπορεί να εξηγηθεί από τον παράγοντα της ευφυΐας³⁶. Στη Γαλλία, το ποσοστό για την περίοδο 1994-95 ήταν 66% έναντι 20%· στην Ιταλία, 60% έναντι 18%· στις Κάτω Χώρες, 40% έναντι 18%· στη Σουηδία, 55% έναντι 15%. Στο Γράφημα 5 παρατίθενται αριθμητικά τα στοιχεία σχετικά με τα ποσοστά συμμετοχής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση των νέων σε σύγκριση με το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων τους.

Η διαδικασία της δια βίου μάθησης 'μεροληπτεί' επίσης υπέρ αυτών οι οποίοι ήδη είναι περισσότερο εκπαιδευμένοι, πράγμα που ενισχύει τις εκπαιδευτικές ανισότητες, όπως δείχνει το Γράφημα 6.

Υπάρχουν μελέτες που συγκρίνουν τις σταδιοδρομίες γιων που γεννήθηκαν στο τέλος της δεκαετίας του '50 και στην αρχή της δεκαετίας του '60. Από την άποψη του συσχετισμού με τα εισοδήματα των πατέρων τους, μεταξύ των χωρών της Ευρώπης, το ΗΒ παρουσιάζει τον υψηλότερο βαθμό συσχετισμού, οι σκανδιναβικές χώρες τον χαμηλότερο, ενώ η Γερμανία βρίσκεται στη μέση³⁷. Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται ορισμένα αριθμητικά στοιχεία όσον αφορά τις διεθνώς συγκρίσιμες προβλέψεις σχετικά με την κινητικότητα μεταξύ γενεών

Υπάρχουν επίσης δεδομένα από το Ηνωμένο Βασίλειο που τείνουν να αποδείξουν ότι η κινητικότητα μεταξύ γενεών μειώνεται με την πάροδο του χρόνου. Οι γιοι που γεννήθηκαν το 1958 των οποίων οι πατέρες ανήκαν στο ανώτατο τέταρτο της εισοδηματικής κατανομής είχαν 35% πιθανότητες να βρεθούν και αυτοί στο ανώτατο τέταρτο στην ηλικία των 30. Όμως οι γιοι που γεννήθηκαν το 1970, είχαν 42% πιθανότητες να βρεθούν σ' αυτή την κατηγορία στην ηλικία των 30. Αντιστρόφως, αν εξετάσουμε το κατώτατο τέταρτο της εισοδηματικής κατανομής, οι γιοι που γεννήθηκαν το 1958 με πατέρες που βρίσκονταν στο κατώτατο τέταρτο, είχαν 31% πιθανότητες να βρεθούν εκεί στην ηλικία των 33. Όμως, για αυτούς που γεννήθηκαν το 1970, οι πιθανότητες αυτές είχαν αυξηθεί στο 38%³⁸. Έχει σημασία να δούμε κατά πόσον υπάρχουν δεδομένα που να δείχνουν μείωση της κινητικότητας μεταξύ γενεών και σε άλλα κράτη μέλη.

Ορισμένοι κοινωνικοί επιστήμονες πιστεύουν ότι αυτή η μείωση μπορεί πράγματι να αποτελεί χαρακτηριστικό των σύγχρονων κοινωνιών, δεδομένης της αυξανόμενης σημασίας της εκπαίδευσης για τις ευκαιρίες στη ζωή, της αυξανόμενης τάσης των ατόμων υψηλής εκπαίδευσης να παντρεύονται και να συζούν μεταξύ τους, και του μεγαλύτερου χρόνου που

35 G Scheutz, H Ursprung, και L Woessman «Εκπαιδευτική πολιτική και ισότητα ευκαιριών» έγγραφο εργασίας του CESifo 1518 (2005).

36 Stephen Machin «Κοινωνικό μειονέκτημα και εκπαιδευτικές εμπειρίες» έγγραφο εργασίας του ΟΟΣΑ σχετικά με θέματα κοινωνικά απασχόλησης και μετανάστευσης (2006) εικόνα 2, σ.12.

37 Jo Blanden, Paul Gregg και Stephen Machin «Κινητικότητα μεταξύ γενεών στην Ευρώπη και στη Βόρειο Αμερική» LSE Centre for Economic Performance (Απρίλιος 2005).

38 Blanden, Gregg και Machin ως ανωτέρω σελίδα 8.

αφιερώνουν σήμερα στα παιδιά τους οι εργαζόμενοι γονείς³⁹. Καμία από τις τάσεις αυτές δεν είναι αυτή καθεαυτή ανεπιθύμητη, δηλώνουν όμως ότι, στην οικονομία της γνώσης, αν δεν δημιουργηθούν διορθωτικοί μηχανισμοί, ενδέχεται να επιδεινωθεί η ανισότητα και η πόλωση των κοινωνιών μας.

3.5. Η δημογραφία και η 'γηράσκουσα κοινωνία'

Η πρόσφατη ανακοίνωση της Επιτροπής για τη δημογραφία περιγράφει την τρίπτυχη πρόκληση που αντιμετωπίζει η Ευρώπη: η γενιά της θεαματικής αύξησης των γεννήσεων ('baby boom') φθάνει στην ηλικία της συνταξιοδότησης, το προσδόκιμο επιβίωσης έχει αυξηθεί και τα ποσοστά των γεννήσεων έχουν μειωθεί, ενισχύοντας ακόμα περισσότερο τον βαθμό της εξάρτησης μεταξύ του ενεργού πληθυσμού και των συνταξιούχων.

Προβλέπεται ότι το ποσοστό του πληθυσμού της ΕΕ 25 άνω των 65 θα αυξηθεί από το 15,7% το 2000 στο 22,5% το 2025 και στο 29,9% το 2050, έναντι του 9,1% μόνο έναν αιώνα νωρίτερα, δηλαδή το 1950. Το ποσοστό των άνω των 80 αναμένεται ότι θα τριπλασιαστεί, φθάνοντας στο 11,4% το 2050. Ο γηράσκων πληθυσμός θέτει μείζονος σημασίας ζητήματα δημόσιας πολιτικής όσον αφορά τη βιωσιμότητα των συντάξεων, την αύξηση των δαπανών της υγειονομικής περίθαλψης και μέριμνας για τους ηλικιωμένους και την τροχοπέδη στο αναπτυξιακό δυναμικό στην Ευρώπη καθώς αναμένεται να αυξηθούν τα κοινωνικά βάρη. Σύμφωνα με τις πιο αξιόπιστες εκτιμήσεις που έχουν πραγματοποιηθεί λαμβάνοντας υπόψη όλους τους παράγοντες από την 'Επιτροπή Οικονομικής Πολιτικής' και την ΓΔ ECFIN, από τώρα ως το 2030 οι δημόσιες δαπάνες που συνδέονται με την ηλικία και αφορούν τις συντάξεις, την υγεία και τη μέριμνα μακράς διάρκειας προβλέπεται ότι θα αυξηθούν από το 17,9% του ΑΕΠ σήμερα, στο 20,4% στην ΕΕ 25 και στο 20,7% στην ΕΕ 15. Ως το 2050, θα έχει προστεθεί ένα 1,8% επιπλέον. Μεταξύ των μεγαλύτερων κρατών μελών, υπάρχει ένα ευρύ φάσμα προβλέψεων. Αν δεν αλλάξουν οι πολιτικές, το δημόσιο κόστος των συντάξεων θα εκραγεί στην Ισπανία και θα βυθιστεί στην Πολωνία. Στην Ιταλία, το σύνολο των δημόσιων δαπανών που οφείλονται στη γήρανση αναμένεται ότι θα αυξηθούν (κατά 2,4% του ΑΕΠ), λιγότερο από ό,τι στη Γαλλία (3,8%), στη Γερμανία (3,9%) ή στο ΗΒ (4,7%).

Έναντι αυτών των απειλητικών οικονομικών προκλήσεων, η κοινωνική πραγματικότητα του παρόντος είναι ότι οι ηλικιωμένοι, στην ΕΕ 15 τουλάχιστον, έχουν τη βάσιμη ελπίδα μιας μακρόχρονης και σχετικά άνετης συνταξιοδότησης. Υπάρχουν όμως ζητήματα φτώχειας για μια μειονότητα, κυρίως γυναίκες. Ένας στους έξι άνω των 65 στην ΕΕ εξακολουθεί να συγκαταλέγεται μεταξύ των φτωχών - περίπου 12 εκατομμύρια πρόσωπα και πλέον του ενός τετάρτου των ηλικιωμένων που ζουν μόνοι είναι φτωχοί. Δεδομένου ότι η φτώχεια υπολογίζεται σε σχετική βάση εντός κάθε κράτους μέλους, τα ποσοστά των φτωχών ηλικιωμένων είναι μικρότερα σε ορισμένα από τα νέα κράτη μέλη (παραδείγματος χάριν, μόνο 6% στην Πολωνία) από ό,τι στην Ιρλανδία (44%), στην Ελλάδα (33%), στην Πορτογαλία (30%), στο Βέλγιο (26%) και στο ΗΒ (24%).

Μια πολύ πιο εκτεταμένη ομάδα πλήττεται από προβλήματα απομόνωσης και ανάγκης μέριμνας. Το 28% των ανθρώπων ηλικίας 70 ετών ζουν ήδη μόνοι και το ποσοστό αυτό υπερβαίνει το 40% των ανθρώπων ηλικίας 80 ετών ή περισσότερο. Μεταξύ του ενός και των δύο τρίτων των ατόμων ηλικίας άνω των 75 είναι ήδη άτομα εξαρτώμενα, με κάποια μορφή, από άτυπη μέριμνα, με διαφορές μεταξύ κρατών μελών.

39 Ο Gosta Esping Andersen (ως ανωτέρω, σελίδα 13) παραπέμπει σε εργασίες που υποστηρίζουν αυτή την άποψη του S Bianchi στο *Demography* 37 (2000) και στο «Κοινωνική ανισότητα» εκδόσεις K Neckerman (2004) καθώς επίσης και στο κείμενο των M Deding και M Lausten «Η επιλογή μεταξύ του δικού του και του δικού της χρόνου» Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών της Δανίας (Μάρτιος 2004).

Αυτό ασκεί πίεση στην οικογένεια με την ευρύτερη έννοια, η οποία ενδέχεται να μην είναι ικανή να αντέξει αυτό το βάρος. Καθώς αυξάνεται η ζήτηση μέριμνας, τα παιδιά των ηλικιωμένων μεγάλης ηλικίας, (τα οποία είναι ήδη πενήντάρηδες ή εξηντάρηδες και έχουν λιγότερα αδέρφια για να μοιραστούν την ευθύνη της μέριμνας) θα είναι ταυτοχρόνως υποχρεωμένα να εξακολουθήσουν να απασχολούνται επί μακρότερο διάστημα για να βελτιώσουν τη βιωσιμότητα της σύνταξης. Αυτό είναι πιθανό ότι θα αποτελέσει νέα πηγή πίεσης, κυρίως στις μεγαλύτερες ηλικίες των μεσήλικων γυναικών. Εντούτοις, η εμπορευματοποίηση της μέριμνας δεν υποκαθιστά την οικογενειακή μέριμνα η οποία ανταποκρίνεται στις συναισθηματικές ανάγκες αυτού που λαμβάνει και αυτού που παρέχει τη μέριμνα⁴⁰.

Η οικογένεια με την ευρύτερη έννοια είναι ακόμα ισχυρή στη Νότια Ευρώπη, όπου περίπου το ένα πέμπτο όλων των νοικοκυριών περιλαμβάνει ακόμα τρεις γενεές, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τη Φινλανδία και τη Σουηδία μετά βίας υπερβαίνει το 1%. Θα αντισταθεί, όμως, ακόμα για πολύ στις πιέσεις για αύξηση του ορίου συνταξιοδότησης και της κινητικότητας, στις απαιτήσεις ισότητας των φύλων και στη μετεξέλιξη των αξιών προς την κατεύθυνση του ατομικισμού. Όσον αφορά τη μέριμνα των ηλικιωμένων, χρειαζόμαστε μια πιο πλούσια συζήτηση σχετικά με τις αντίστοιχες ευθύνες και τους ρόλους της οικογένειας, της τοπικής κοινότητας και του κράτους.

3.6. Οικογενειακή ζωή και ευημερία

Στην ΕΕ 15, το ποσοστό των γεννήσεων έχει συγκρατηθεί περισσότερο και είναι υψηλότερα τα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας στις χώρες στις οποίες είναι ευκολότερη η πρόσβαση στη μέριμνα των παιδιών.

- Στη Γαλλία, το Βέλγιο και το ΗΒ, η μείωση ήταν ήσσονος σημασίας, ενώ τα ποσοστά γεννητικότητας αυξήθηκαν λίγο στο Λουξεμβούργο και στις Κάτω Χώρες.
- Στις σκανδιναβικές και βόρειες χώρες, τα ποσοστά αυτά αυξήθηκαν στη Δανία και τη Φινλανδία αλλά μειώθηκαν λίγο στη Σουηδία.

Αυτά τα κράτη μέλη προσφέρουν έναν συνδυασμό οικογενειακών επιδομάτων, μέριμνας των παιδιών και ευέλικτης ασφάλισης για την προώθηση των δυνατοτήτων μερικής απασχόλησης, που φαίνεται ότι δίνει τη δυνατότητα στις γυναίκες να έχουν περισσότερα παιδιά ευκολότερα. Οι Κάτω Χώρες παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά στην Ένωση γυναικών που απασχολούνται μερικά. Όσον αφορά τα παιδιά ηλικίας από 0-3, τα κράτη μέλη που παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά κοινωνικής μέριμνας των παιδιών είναι το Βέλγιο, η Δανία, η Γαλλία, οι Κάτω Χώρες και η Σουηδία - όλα άνω του 35%. Τα κράτη μέλη με τις μεγαλύτερες δημόσιες δαπάνες για παροχή μέριμνας κατά τη διάρκεια της ημέρας είναι η Δανία (1,7% του ΑΕΠ), η Σουηδία (1,3%), η Φινλανδία (1,2%), η Γαλλία (0,7%) και ακολουθούν η Αυστρία, η Γερμανία και η Ελλάδα με 0,4%. Στα περισσότερα από τα υπόλοιπα κράτη μέλη, η κατάσταση χαρακτηρίζεται από προχειρότητα και φαίνεται ότι οι δημόσιες δαπάνες είναι ελάχιστες.⁴¹ Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι, αναμφισβήτητα, οι δημόσιες πολιτικές μπορούν να επηρεάσουν τη γεννητικότητα.

⁴⁰ Susy Guillari και Jane Lewis «Το πρότυπο του ενήλικα εργαζόμενου, ισότητα των φύλων και μέριμνα». Έγγραφο αριθ. 19 του προγράμματος κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης, Ερευνητικό Ινστιτούτο των Ηνωμένων Εθνών για την κοινωνική ανάπτυξη (Απρίλιος 2005).

⁴¹ ΓΔ EMPLOY «Συμφιλίωση της απασχόλησης και της οικογενειακής ζωής» (Σεπτέμβριος 2005).

Τα νοικοκυριά στα οποία εργάζονται και οι δύο σύζυγοι αποτελούν όλο και περισσότερο τον κοινωνικό κανόνα ο οποίος καθορίζει τις αποφάσεις για το κατά πόσον και πότε θα έχουν παιδιά. Το να μπορεί αυτό το κοινωνικό πρότυπο να λειτουργεί επιτυχώς, μαζί με όλα τα ζητήματα γύρω απ' αυτό, όπως η εξισορρόπηση μεταξύ της απασχόλησης και της προσωπικής ζωής και ο καταμερισμός των ευθυνών στην οικογένεια, αποτελεί σήμερα ζήτημα καθοριστικής σημασίας για την οικογενειακή ευημερία στην Ευρώπη - από την άποψη της σταθερότητας των σχέσεων, της ισότητας των φύλων και της μείωσης της παιδικής φτώχειας. Το πρόβλημα αυτό θέτει ιδίως το σημαντικότερο ζήτημα της οικονομικής και δημογραφικής βιωσιμότητας των ευρωπαϊκών κοινωνιών.

3.7. Η φτώχεια και οι επιπτώσεις της στην πρόσβαση στις ευκαιρίες ζωής

Κατά παράδοξο τρόπο, δεδομένης της πρόκλησης της βιωσιμότητας η οποία μόλις περιγράφηκε ως άνω, σε όλη την ΕΕ τα νοικοκυριά με παιδιά βρίσκονται κατά γενικό κανόνα σε χειρότερη θέση από τα νοικοκυριά χωρίς παιδιά. Ο μέσος όρος του ισοδύναμου εισοδήματος δύο ενηλίκων ηλικίας κάτω των 65 που συζούν χωρίς παιδιά είναι γύρω στο 25% άνω του γενικού μέσου όρου.

Και η φτώχεια πλήττει τα παιδιά περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη κοινωνική ομάδα. Βεβαίως, συνεχίζεται η συζήτηση σχετικά με το τι εννοούμε όταν κάνουμε λόγο για φτώχεια, πράγμα το οποίο επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο ενδέχεται να χαράσσονται οι πολιτικές για την αντιμετώπισή της. Για πολλούς, φτώχεια σημαίνει κάποια μορφή απόλυτης στέρησης. Γνωρίζουμε τι σημαίνει φτώχεια όταν τη βλέπουμε στην πραγματική μας ζωή ή στις τηλεοπτικές μας οθόνες στην Αφρική και στην Ινδία. Στην ΕΕ, όμως, δεν υπάρχει απόλυτος ορισμός για τη φτώχεια σε όλα τα κράτη μέλη – παρόλο που γνωρίζουμε ότι σε ορισμένα από τα νέα κράτη μέλη, ιδίως στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, υπάρχει υψηλό επίπεδο απόλυτης στέρησης που πλήττει τουλάχιστον το ένα τέταρτο του πληθυσμού. Η μέθοδος μέτρησης της φτώχειας που εφαρμόζει η ΕΕ είναι σχετική: το 60% του μέσου όρου εισοδήματος σε κάθε κράτος μέλος σε ισοδύναμο αναλόγως του οικογενειακού μεγέθους. Κάποιοι που ζει στη φτώχεια στη Σουηδία ενδέχεται να ζει καλύτερα με απόλυτους όρους, σε σύγκριση με κάποιον του οποίου το εισόδημα βρίσκεται στο επίπεδο του γενικού μέσου όρου στην Εσθονία. Και μάλιστα, ένας φτωχός που υπολογίζεται ως φτωχός από στατιστική άποψη σε ένα κράτος μέλος όπως η Ιρλανδία το βιοτικό επίπεδο της οποίας αυξάνεται με ταχείς ρυθμούς, ενδέχεται να μην αισθάνεται φτωχός επειδή είναι πιθανό ότι τώρα ζει πολύ καλύτερα από ό,τι στο παρελθόν.

Παρόλες αυτές τις επιφυλάξεις, έχει σημασία η σχετική φτώχεια, ιδίως όταν δεν είναι πρόσκαιρη. Αυτή η μορφή φτώχειας συνεπάγεται ανικανότητα κοινωνικής ένταξης επί τη βάση κριτηρίων τα οποία θεωρούνται αυτονόητα από την πλειονότητα των μελών της εν λόγω κοινωνίας. Για έναν γονέα, ενδέχεται να σημαίνει τη λύπη τους επειδή δεν είναι σε θέση να προσφέρουν στα παιδιά τους πράγματα που θεωρούνται αυτονόητα για άλλα συνομήλικα τους παιδιά. Για όλους τους «σχετικά φτωχούς», μπορεί να σημαίνει κοινωνική απομόνωση σε σχέση με τα πρότυπα και τις συνήθειες της καθημερινής κοινωνικής ζωής.

Για όλους αυτούς τους λόγους, οι στατιστικές δείχνουν ότι η Ευρώπη αντιμετωπίζει σοβαρό πρόβλημα φτώχειας. Συνολικά, 72 εκατ. πολιτών της ΕΕ25 – το 15% - είναι εκτεθειμένοι σε κίνδυνο φτώχειας ενώ 36 εκατ. βρίσκονται στο χείλος αυτού του κινδύνου⁴². Το 50% των ανθρώπων που ζουν σε νοικοκυριό χαμηλού εισοδήματος είχε εισόδημα το οποίο βρισκόταν

42 Χρησιμοποιώντας ως κατώφλι φτώχειας το 60% του μέσου όρου εισοδήματος. Αν ορίσουμε αυτό το κατώφλι στο 70%, τότε αυτό το 15% θα αυξηθεί σε 24%. Η κοινωνική κατάσταση στην Ευρώπη (2004).

κάτω από το κατώφλι της φτώχειας σε ποσοστό που υπερέβαινε το 23%. Στον πίνακα 4, παρουσιάζονται τα «ποσοστά των κινδύνων φτώχειας» ανά κατηγορία νοικοκυριού.

- 12 εκατομμύρια επί συνόλου 72 εκατομμυρίων φτωχών είναι ηλικιωμένοι.
- Η φτώχεια πλήττει επίσης σε σημαντικό βαθμό, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των στατιστικών σχετικά με τα εισοδήματα, τους εργένηδες κάτω των 30 ετών που ζουν μόνοι. Το φαινόμενο αυτό είναι επικεντρωμένο στη Βόρεια Ευρώπη – παραδείγματος χάριν, μεταξύ των κάτω των 30 ετών, το 37% στο ΗΒ, το 42% στη Γερμανία και το 49% στις Κάτω Χώρες υπολογίζονται ως φτωχοί. Αυτό, όμως, είναι μια 'φωτογραφία ενσταντανέ' της φτώχειας που δεν μας λέει πολλά σχετικά με τη δυναμική της. Η φτώχεια, αν είναι βραχύβια εμπειρία, έχει λιγότερη σημασία σε σύγκριση με τη φτώχεια που διαρκεί. Ένα μέρος της φτώχειας μεταξύ των νέων εργένηδων μπορεί να αφορά τους σπουδαστές και τους πρώην σπουδαστές που έχουν εγκαταλείψει τη γονική εστία, οι περισσότεροι από τους οποίους θα βρουν αργότερα τον δρόμο τους στη ζωή.
- Το 9% του πληθυσμού της ΕΕ – δηλαδή 35 εκατομμύρια ανθρώπων – έχουν ζήσει σε νοικοκυριό χαμηλού εισοδήματος επί δύο τουλάχιστον από τα προηγούμενα τρία έτη. Αυτό περιλαμβάνει πολλούς από τους ηλικιωμένους φτωχούς.
- Ο κίνδυνος της φτώχειας, εντούτοις, επικεντρώνεται κυρίως στις οικογένειες με παιδιά. Περίπου το 20%, δηλαδή 18 εκατομμύρια από τα 94 εκατομμύρια των ευρωπαϊών ηλικίας κάτω των 18, είναι εκτεθειμένα στον κίνδυνο της φτώχειας: και σ' αυτά τα παιδιά πρέπει να προσθέσουμε τους γονείς τους. Οι τρεις τελευταίες δεκαετίες χαρακτηρίστηκαν από γενική αύξηση των ποσοστών φτώχειας των παιδιών, τα οποία, σε όλα τα κράτη μέλη, είναι υψηλότερα από τα ποσοστά του πληθυσμού στο σύνολό του.

Τα παιδιά που κινδυνεύουν περισσότερο από τη φτώχεια ζουν σε *μονογονεϊκές οικογένειες*. Οι οικογένειες αυτές αντιπροσωπεύουν μόνο το 4,4% όλων των νοικοκυριών στην ΕΕ, όμως το ένα τρίτο αυτών των οικογενειών είναι εκτεθειμένες στον κίνδυνο της φτώχειας. Στο ΗΒ βρίσκεται το κατά πολύ υψηλότερο ποσοστό μονογονεϊκών νοικοκυριών (8,4%) σε σύγκριση με οποιαδήποτε άλλη χώρα στην Ευρώπη. Στο ΗΒ, οι κίνδυνοι της μονογονεϊκότητας επιδεινώνονται από τα υψηλά ποσοστά εγκυμοσύνης εφήβων, η οποία αποτελεί τεράστιο εμπόδιο για τις ευκαιρίες ζωής και οδηγεί σε μεγάλους αριθμούς εγκατάλειψης των σπουδών. Μόνο το 10% των εφήβων μητέρων εξακολουθούν να σπουδάζουν πέραν της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, έναντι του 50% για τις υπόλοιπες εφήβους⁴³.

Η παιδική φτώχεια πλήττει επίσης τα *νοικοκυριά ανέργων*. Σε ολόκληρη την ΕΕ, το 10% του συνολικού αριθμού των παιδιών ζουν σε νοικοκυριά ανέργων. Για μια ακόμα φορά, το ΗΒ παρουσιάζει τα υψηλότερα διαπιστωμένα ποσοστά από οποιοδήποτε άλλο κράτος μέλος. 1 στα 6 παιδιά μεγαλώνει σε νοικοκυριό ανέργων. Σε ολόκληρη την ΕΕ 15, το 60% αυτών των παιδιών είναι εκτεθειμένα στον κίνδυνο της φτώχειας. Όμως, στο Βέλγιο, στη Γερμανία, στην Ιρλανδία, στην Πορτογαλία και στο ΗΒ, ο κίνδυνος αυτός υπερβαίνει το 70%.

Το ποσοστό της παιδικής φτώχειας είναι επίσης υψηλό στις *οικογένειες πολυτέκνων* στις οποίες οι μητέρες απασχολούνται πλήρως με τη μέριμνα των παιδιών τους ενώ ο άντρας-

43 Εθνική έρευνα για την ανάπτυξη των παιδιών.

οικογενειακό στήριγμα έχει χαμηλό εισόδημα. Το 6% περίπου όλων των υπαλλήλων στην ΕΕ 25 είναι εκτεθειμένοι στον κίνδυνο της φτώχειας. Η φτώχεια των οικογενειών πολυτέκνων έχει την τάση να επικεντρώνεται στις χώρες στις οποίες οι οικογένειες πολυτέκνων σήμερα σπανίζουν περισσότερο: Ελλάδα, Πορτογαλία, Σλοβακία και Ισπανία. Τα φτωχά παιδιά έχουν επίσης την τάση να ζουν σε νοικοκυριά με γονείς που απασχολούνται χωρίς ασφάλιση, προσωρινά και με χαμηλή αμοιβή ή που είναι παιδιά μεταναστών ή ανήκουν σε εθνότητες-μειονότητες, ιδίως τσιγγάνων.

Τα φτωχά παιδιά υποφέρουν από ένα δυσανάλογο 'μερίδιο' στερήσεων, μειονεκτημάτων, προβληματικής υγείας και ανεπαρκών σχολικών αποτελεσμάτων. Όταν μεγαλώνουν, έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να βρεθούν άνεργοι, να απασχολούνται με χαμηλή αμοιβή, να ζουν σε εργατικές κατοικίες, να έχουν προβλήματα με την αστυνομία, και είναι περισσότερο εκτεθειμένα στον κίνδυνο της κατάχρησης αλκοολούχων ποτών και ναρκωτικών ως νέοι ενήλικες. Επιπλέον, στις περισσότερες χώρες, έχουν πολλές πιθανότητες να 'μεταβιβάσουν' τη φτώχεια των ευκαιριών τους στα παιδιά τους. Αυτό έχει οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό κόστος το οποίο, σε έναν κόσμο ορθολογικό, θα έπρεπε να συγκριθεί με τις δημόσιες δαπάνες των έγκαιρων παρεμβάσεων (αν υποθέσουμε ότι οι παρεμβάσεις αυτές μπορούν να είναι αποτελεσματικές) που αποσκοπούν στη μείωση των κινδύνων μελλοντικών αρνητικών αποτελεσμάτων και κοινωνικού αποκλεισμού⁴⁴.

Είναι υπερβολικά μεγάλος ο αριθμός των ευρωπαίων οι οποίοι, σε ολόκληρη την ΕΕ 25, ζουν μέσα στη φτώχεια, βρίσκονται στο χείλος της φτώχειας και παραμένουν φτωχοί επί μακρύ διάστημα. Από τις δημοσκοπήσεις φαίνεται ότι υπάρχει, σε κάποιο βαθμό, επιθυμία για να αλλάξει αυτή η κατάσταση. Το 40% των ευρωπαίων πιστεύουν ότι η φτώχεια είναι είτε αναπόφευκτη είτε αποτέλεσμα κακοτυχίας, το 18% πιστεύουν ότι οφείλεται στην οκνηρία, όμως το 31% πιστεύουν ότι είναι αποτέλεσμα αδικίας (10% επιπλέον στη Γαλλία και στη Σουηδία, 10% λιγότεροι στο ΗΒ). Όσον αφορά τη φτώχεια των παιδιών, είναι αποδεδειγμένος ο συσχετισμός μεταξύ των ευκαιριών στη ζωή και του αυξανόμενου κινδύνου η μειονεκτικότητα να 'ριζώσει' δια μέσω των γενεών. Το ερώτημα είναι ποιος συνδυασμός παραδοσιακής εισοδηματικής κατανομής και στοχοθετημένων παρεμβάσεων είναι ο καλύτερος για να αντιστραφούν αυτές οι τάσεις.

3.8. Έχει σημασία η ανισότητα;

Όσο η σχετική φτώχεια είναι περιορισμένη σε σύγκριση με τον γενικό εισοδηματικό μέσο όρο, έχει σημασία αν τα μεγαλύτερα εισοδήματα εκτινάσσονται στα ύψη; Με άλλα λόγια, έχει σημασία η ανισότητα αυτή καθαυτή;

Τα υψηλά επίπεδα ανισότητας και φτώχειας συμβαδίζουν. Στην Ευρώπη, οι κοινωνίες που χαρακτηρίζονται περισσότερο από ισότητα έχουν τον λιγότερο αριθμό φτωχών: οι κοινωνίες με τη μεγαλύτερη ανισότητα παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά κινδύνου φτώχειας. Αν μετρήσουμε την ανισότητα μέσω του λόγου μεταξύ των εισοδημάτων του ανώτατου ενός πέμπτου και του κατώτατου ενός πέμπτου, το κράτος μέλος που παρουσιάζει το υψηλότερο επίπεδο ανισότητας στην ΕΕ 15 είναι η Πορτογαλία (με λόγο 7,2 έναντι του 4,4 που είναι ο μέσος όρος της ΕΕ), την οποία ακολουθούν η Ελλάδα, η Ισπανία, η Ιρλανδία, η Ιταλία και το ΗΒ: συμβαίνει τα κράτη μέλη αυτά να παρουσιάζουν επίσης τα υψηλότερα ποσοστά 'κινδύνου φτώχειας μετά από κοινωνικές μεταβιβάσεις'⁴⁵. Μεταξύ των νέων κρατών μελών, οι

⁴⁴ Βλέπε την πρόσφατη μελέτη του ΣΣΕΠ: «Πολιτικές αρωγής σε μειονεκτούντες νέους» (Οκτώβριος 2006).

⁴⁵ Τα ποσοστά του πληθυσμού που είναι εκτεθειμένοι σε κίνδυνο φτώχειας είναι 16% στην ΕΕ, αλλά 20% στην Πορτογαλία και στην Ελλάδα, 19% στην Ισπανία, 21% στην Ιρλανδία, 19% στην Ιταλία και 17% στο ΗΒ.

χώρες με τα υψηλότερα επίπεδα φτώχειας είναι επίσης αυτές - Εσθονία, Λετονία και Σλοβακία - στις οποίες τα ποσοστά της ανισότητας βρίσκονται άνω του μέσου όρου.

Τι γνωρίζουμε σχετικά με τις τάσεις της ανισότητας; Η μαζική επιδείνωση της ανισότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι σαφής και αναμφισβήτητη. Στην Ευρώπη, όμως, χρησιμοποιώντας δεδομένα επιλεκτικά⁴⁶, οι διαφορές των μισθών (όπως υπολογίζονται μέσω της διαφοράς μεταξύ του ανώτατου και του κατώτατου ενός δεκάτου της κλίμακας των μισθών) φαίνεται ότι έχουν διευρυνθεί μεταξύ του 1980 περίπου και του τέλους της δεκαετίας του '90 στο ΗΒ, στη Γερμανία, στις Κάτω Χώρες και στη Σουηδία. Εντούτοις, οι διαφορές αυτές έχουν μειωθεί στη Γαλλία και τη Φινλανδία. Μια επιλογή των συντελεστών Gini για ορισμένες επιλεγμένες χώρες της ΕΕ σχετικά με τις οποίες πραγματοποιείται σύγκριση μεταξύ του μέσου της δεκαετίας του '80 και του μέσου όρου της δεκαετίας του '90, δείχνει ότι οι ανισότητες έχουν επιδεινωθεί σημαντικά στη Βρετανία, την Ιταλία, την Αυστρία και το Βέλγιο· ένας ορισμένος βαθμός επιδείνωσής τους παρατηρείται επίσης στην Ιρλανδία, τη Δανία, τη Γερμανία, τη Σουηδία και τη Φινλανδία· όμως κάποιος βαθμός βελτίωσής τους στη Γαλλία, τις Κάτω Χώρες και το Λουξεμβούργο.

Ο Gosta Esping Andersen πιστεύει ότι οι νέοι υποφέρουν περισσότερο εξαιτίας της επιδείνωσης της ανισότητας, *'αντιμετωπίζοντας τη διάβρωση των σχετικών μισθών σε όλα τα επίπεδα προσόντων, ενώ ταυτοχρόνως υπερ-εκπροσωπούνται σε τεράστιο βαθμό μεταξύ των ανέργων και των απασχολούμενων με επισφαλείς, βραχυπρόθεσμες συμβάσεις εργασίας'*. Από τα δεδομένα του ΟΟΣΑ φαίνεται μείωση κατά 7% των σχετικών διαθέσιμων εισοδημάτων των νέων ενηλίκων, εκ των οποίων το 60% είναι χαμηλόμισθοι στις Κάτω Χώρες, το ΗΒ και στις ΗΠΑ, και το 40% στη Γαλλία και στη Γερμανία⁴⁷.

Αυτά τα δεδομένα σχετικά με την ανισότητα στην Ευρώπη δεν είναι πλήρη ή τυποποιημένα και δεν παρουσιάζουν κανένα συνεκτικό πρότυπο. Όμως, θα ήταν βεβαίως λάθος αν πίστευε κανείς ότι οι ανισότητες διευρύνονται μόνο στον αγγλο-σαξονικό κόσμο. Από διάφορες μελέτες, φαίνεται ότι σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες η αναμφισβήτητη πλειονότητα των πολιτών πιστεύουν ότι η διαφορά μεταξύ των πλουσίων και των φτωχών είναι υπερβολικά μεγάλη.

Διάφορα ανεκδοτικά στοιχεία δείχνουν ότι τα υψηλότερα εισοδήματα έχουν εκτιναχθεί σε ορισμένα κράτη μέλη⁴⁸. Ο γενικός διευθυντής μιας σημαντικής βρετανικής επιχείρησης αμείβεται σήμερα εκατό φορές περισσότερο από τους εργατές του. Πριν από είκοσι χρόνια, η αναλογία αυτή ήταν τριάντα φορές περισσότερο· τα στοιχεία αυτά τροφοδοτούν τη δημόσια συζήτηση και θέτουν ερωτήματα. Είναι η παρούσα κατάσταση δικαιολογημένη επειδή υπάρχει σήμερα μια διεθνής αγορά για τα στελέχη με τις καλύτερες επιδόσεις; Έχουν ζημιωθεί οι επιχειρήσεις με έδρα σε άλλα κράτη μέλη επειδή δεν αμείβουν τα διευθυντικά τους στελέχη τόσο πολύ;

Το κλασικό επιχείρημα του Rawls είναι ότι η ανισότητα είναι ανεκτή όσο τα λιγότερο ευνοημένα κοινωνικά στρώματα επωφελούνται από τα μέτρα που ευνοούν μια μεγαλύτερη δημιουργία πλούτου τον οποίο θεωρείται ότι παρέχει η ανισότητα. Αυτή είναι η κλασική προοδευτική δικαιολογία για έναν ορισμένο βαθμό ανισότητας, Ορισμένοι πιο συντηρητικοί

46 John Hills, LSE Centre for the Analysis of Social Exclusion, διάλεξη του Ralph Miliband για τις ανισότητες. (Οκτώβριος 2004).

47 Gosta Esping Andersen ως ανωτέρω, σελίδα 6.

48 Υπάρχουν ορισμένα εμπειρικά στοιχεία που το υποστηρίζουν στο «Αλλαγές στη δομή των μισθών και στην ανισότητα των αμοιβών» των L Katz και D Autor, στο: εγχειρίδιο της οικονομίας της εργασίας, εκδόσεις Ashenfelter and Card (1999) και στο «Διεθνικές συγκρίσεις της ανισότητας των αμοιβών και του εισοδήματος» των P Gottschalk και T Smeeding, Journal of Economic Literature XXXV (1997).

θεωρητικοί του κοινωνικού τομέα θα τόνιζαν επίσης τα πλεονεκτήματα που παρουσιάζει για την κοινωνική συνοχή και για τον πολιτισμό μια καθορισμένη τάξη πλούτου.

Εντούτοις, αν αποδεχθούμε ως σημείο αναφοράς το επιχείρημα του Rawls, ανισότητα δικαιολογείται στον βαθμό που βοηθά τη δημιουργία επιπλέον πλούτου ο οποίος μπορεί να βελτιώσει τη θέση των φτωχότερων μελών της κοινωνίας. Οι μελέτες «ποιοι είναι οι πλουσιότεροι στη Βρετανία;» (η οποία δεν είναι ίσως αντιπροσωπευτική των υπολοίπων κρατών μελών σ' αυτόν τον τομέα) δείχνουν ότι η πηγή των μεγάλων περιουσιών έχει αλλάξει από το 1979, όταν οι μεγάλες περιουσίες οφείλονταν κυρίως σε κληρονομιά. Σήμερα, τα τρία τέταρτα αυτών των περιουσιών οφείλονται σε κέρδη που πραγματοποιούνται στο χρηματιστηριακό κέντρο του Λονδίνου, σε εμπλουτισμό που αποτελεί συνέπεια δημιουργίας νέας επιχείρησης και σε πλούσιους από άλλες χώρες που έρχονται να ζήσουν στο ΗΒ⁴⁹. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι από τα κέρδη αυτά επωφελείται ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο – και αυξάνει τις δυνατότητες για μεγαλύτερο άμεσο όφελος για τους φτωχότερους ως αποτέλεσμα πολιτικών επιλογών ανακατανομής των δημόσιων πόρων, πράγμα που καθίσταται εφικτό μέσω της αύξησης των φορολογήσιμων πόρων.

Εντούτοις, η επιδείνωση των ανισοτήτων στην Ευρώπη μπορεί να ανησυχεί τους οπαδούς του Rawls για έναν ορισμένο αριθμό λόγων. Πρώτον, συζητείται έντονα ο βαθμός στον οποίο ο πλούτος «στερεύει» προς τα κάτω. Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, φαίνεται πλέον καθαρά ότι από τα οφέλη της πρόσφατης οικονομικής μεγέθυνσης έχουν κυρίως επωφεληθεί οι πλουσιότεροι, και ιδίως το 1% που βρίσκονται στην κορυφή της πυραμίδας. Δεν είναι σαφές κατά πόσον οι ίδιες εξελίξεις επαναλαμβάνονται ή πρόκειται να επαναληφθούν στην Ευρώπη. Εντούτοις, είναι αναμφίβολο ότι σε ορισμένα κράτη μέλη, παραδείγματος χάρι στη Γερμανία, οι μεσαίοι μισθοί έχουν μειωθεί σημαντικά κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας.

Δεύτερον, αν η συνέπεια των υφιστάμενων ανισοτήτων είναι να ριζώνει η μειονεκτικότητα διαμέσου των γενεών, τότε η κοινωνία θα είναι ζημιωμένη εξαιτίας της μείωσης της κινητικότητας και όλων των προσόντων των ανθρώπων που δεν αναπτύσσονται πλήρως. Αυτό το σημείο έχει ιδιαίτερα καθοριστική σημασία στην οικονομία της γνώσης, όπου η δυνατότητα των γονιών να αγοράζουν εκπαιδευτικά πλεονεκτήματα για τα παιδιά τους, παραδείγματος χάρι μετακομίζοντας σε περιοχές με καλά σχολεία, εξελίσσεται σε παράγοντα πιο αποφασιστικής σημασίας.

Τρίτον, πολλοί κοινωνιολόγοι πιστεύουν⁵⁰ (επί τη βάση, παραδείγματος χάρι, συγκρίσεων μεταξύ διαφόρων πολιτειών των ΗΠΑ με διαφορετικά επίπεδα ανισότητας) ότι όσο πιο άνιση είναι μια κοινωνία, τόσο περισσότερο ψυχο-κοινωνικό στρες υφίστανται οι άνθρωποι όταν βρίσκονται χαμένοι σε διάφορες αντιπαραθέσεις λόγω θέσης, ως απόρροια της αυξημένης προσωπικής ανασφάλειας και της απώλειας της αυτοεκτίμησης που αισθάνονται. Επομένως, στις πιο άνισες κοινωνίες, επιδεινώνονται τα προβλήματα της αστάθειας των σχέσεων, όσον αφορά τις ευκαιρίες ζωής των παιδιών· οι κίνδυνοι της χρήσης ναρκωτικών και των ψυχικών ασθενειών· η τάση των ανθρώπων να διαπράττουν εγκληματικές ενέργειες· και η επικράτηση των νόσων που συνδέονται με τον πλούτο, όπως ο αλκοολισμός και η παχυσαρκία.

49 *The Economist*, 21 Οκτωβρίου 2006, παραπομπή σε εργασία του Philip Beresford.

50 Οι απόψεις αυτές συνοψίζονται ευφύεστατα στο «Οι επιπτώσεις της ανισότητας» του Richard Wilkinson (*Routledge*, 2005) και στο «Η πρόκληση του πλούτου» του Avner Offer (*OUP* 2006).

3.9. Η πρόσβαση στην καλή υγεία

Η αύξηση του προσδόκιμου επιβίωσης αποτελεί δείκτη καλής υγείας – ίσως όμως καλύτερος ακόμα δείκτης είναι ο αριθμός των 'υγιών' ετών ζωής που απολαμβάνουν οι άνθρωποι. Τα 'έτη ζωής με υγεία' είναι συνάρτηση, αφενός του προσδόκιμου επιβίωσης και, αφετέρου, του αριθμού των ετών κατά τη διάρκεια των οποίων η πλήρης απόλαυση της ζωής παρεμποδίζεται από κάποια σοβαρή ασθένεια.

Εντός της ΕΕ, υπάρχουν μεγάλες διαφορές του προσδόκιμου επιβίωσης μεταξύ των κρατών μελών και των κοινωνικών κατηγοριών. Μεταξύ των κρατών μελών, η Σουηδία παρουσιάζει τις καλύτερες επιδόσεις για τους άντρες: 77,9· για τις γυναίκες, η Ισπανία: 83,7. Υπάρχει μια σχετικά ισχυρή σχέση μεταξύ της αύξησης του εθνικού εισοδήματος και του προσδόκιμου επιβίωσης. Η Ισπανία τα καταφέρνει καλύτερα από ό,τι το ΑΕΠ της θα μπορούσε να υποδείξει, ενώ η Δανία πολύ χειρότερα. Η Ουγγαρία παρουσιάζει τις χειρότερες επιδόσεις, τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες – 68,4 και 76,7 αντιστοίχως. Στην Ουγγαρία, το 40% των αντρών πεθαίνουν σε ηλικία κάτω των 65, ενώ το προσδόκιμο επιβίωσης των τσιγγάνων είναι κατά δέκα έτη μικρότερο από τον εθνικό μέσον όρο.

Σχετικά με τα έτη ζωής σε καλή κατάσταση υγείας, η Ιταλία έρχεται πρώτη – 92,2% ζωής για τους άντρες και 89,7% για τις γυναίκες. Η Φινλανδία βρίσκεται από την άποψη αυτή στον πάτο της παρέας, με 76,3% και 69,1% αντιστοίχως. Για τη μεγιστοποίηση της καλής κατάστασης υγείας, η μείωση των ανθυγιεινών συμπεριφορών είναι σαφές ότι διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Παραδείγματος χάριν, οι Δανοί καπνίζουν πολύ περισσότερο από τους Σουηδούς: το 34% των Δανών καπνίζουν καθημερινά έναντι 18% των Σουηδών.

Οι δαπάνες για την υγειονομική περίθαλψη έχουν αυξηθεί σταθερά σε όλη την Ένωση κατά τη διάρκεια των προσφάτων δεκαετιών, παρόλο που σημειώθηκε μια προσωρινή επιβράδυνση του ρυθμού της ανάπτυξης κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80. Το συνολικό ποσό των δαπανών για την υγειονομική περίθαλψη στην ΕΕ διαφέρει σήμερα από το 5,0% του ΑΕΠ στη Λετονία ως το 10,9% στη Γερμανία, όμως οι διαφορές των ποσοστών των δαπανών μειώνονται, αντικατοπτρίζοντας ίσως τον 'εναρμονισμό των προσδοκιών'.

Πολλοί σχολιαστές εκφράζουν αμφιβολίες ως προς την ικανότητα των χωρών της ΕΕ να διατηρήσουν αυτά τα συστήματα υγειονομικής περίθαλψης κάτω από την πίεση της δημογραφικής γήρανσης. Και όμως, οι προβλέψεις σχετικά με την αύξηση των δαπανών της υγειονομικής περίθαλψης αφορούν μόνο μεταξύ του 1 και των 2 ποσοστιαίων μονάδων του ΑΕΠ εξαιτίας της γήρανσης στα περισσότερα κράτη μέλη από τώρα ως το 2050 – πρόκειται δηλαδή για ένα σχετικά μικρό ποσό σε σύγκριση με τις συνολικές αυξήσεις από το 1950. Αν η αναλογία των ετών ζωής με καλή υγεία μπορεί να διατηρηθεί καθώς αυξάνεται το συνολικό προσδόκιμο επιβίωσης, αυτές οι επιπρόσθετες δαπάνες θα μπορούσαν να μειωθούν στο ήμισυ – υπογραμμίζοντας τη σημασία της επικέντρωσης στα έτη ζωής σε καλή κατάσταση υγείας.

Επιπλέον, η βελτίωση της ποιότητας της υγειονομικής περίθαλψης προσφέρει τη δυνατότητα βελτίωσης κατά παρόμοιο τρόπο των προβλεπόμενων αυξήσεων που οφείλονται στη γήρανση. Τα αποτελέσματα της υγειονομικής περίθαλψης διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό στην ΕΕ – παραδείγματος χάριν, τα ποσοστά της πενταετούς επιβίωσης από καρκίνο της ουροδόχου κύστης κυμαίνονται από το 78% στην Αυστρία στο 47% στην Πολωνία και την Εσθονία. Εντούτοις, για να γίνουν πραγματικότητα αυτές οι δυναμικές βελτιώσεις, θα χρειαζόταν μεγαλύτερο 'άνοιγμα' και συνεργασία μεταξύ των διαφόρων υγειονομικών συστημάτων των χωρών της ΕΕ από ό,τι συμβαίνει σήμερα.

Δυνατότητες βελτίωσης υπάρχουν επίσης όσον αφορά τη μείωση των συνεπειών των κοινωνικών ανισοτήτων στα αποτελέσματα σχετικά με την υγεία. Μια πρόσφατη μελέτη για το προσδόκιμο επιβίωσης στην Ιταλία κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, σε περιφέρειες με μεγάλες εισοδηματικές ανισότητες, όπως η Καμπανία και η Σικελία, το προσδόκιμο επιβίωσης είναι σημαντικά χαμηλότερο σε σύγκριση με περιφέρειες στις οποίες η εισοδηματική ανισότητα είναι συγκριτικά χαμηλή, παραδείγματος χάριν στις περιφέρειες Marche και Umbria. Επιπλέον, οι συντάκτες αυτής της μελέτης συμπεραίνουν ότι η εισοδηματική ανισότητα έχει ανεξάρτητες και ισχυρότερες συνέπειες για το προσδόκιμο επιβίωσης από ό,τι το κατά κεφαλήν εισόδημα και η εκπαίδευση⁵¹.

Όπως και τον 19^ο αιώνα κατά τη διάρκεια του οποίου σημειώθηκαν εντυπωσιακές βελτιώσεις στον τομέα της υγείας ως αποτέλεσμα της μέριμνας για τη δημόσια υγεία και την εξυγίανση, το γεγονός ότι σήμερα αυξάνεται συνεχώς η σημασία που αποδίδεται στο συσχετισμό μεταξύ του περιβάλλοντος και της υγείας - δεν πρόκειται απλώς και μόνο για ζητήματα της ποιότητας του αέρα και των υδάτων, αλλά επίσης για τις συνέπειες της συσσώρευσης χημικών προϊόντων και του συνδυασμού των επιπτώσεων τους καθώς επίσης και για άλλους περιβαλλοντικούς κινδύνους. Αυτά τα τελευταία χρόνια, παρατηρήθηκε απότομη αύξηση των επονομαζόμενων 'νόσων του πλούτου'. Σύμφωνα με μια έρευνα του Ευρωβαρομέτρου, το 7% των ευρωπαίων είχαν πάρει φάρμακα με συνταγή κατά τη διάρκεια των 12 τελευταίων μηνών για προβλήματα υγείας ψυχολογικής ή συναισθηματικής φύσης, ενώ το 3% βρισκόταν σε ψυχοθεραπεία κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου (στις Κάτω Χώρες, το 7%)⁵². Ο καθηγητής Richard Layard πιστεύει ότι μικρές δαπάνες για τη βελτίωση της ψυχικής υγείας (ιδίως μέσω μεγαλύτερης διαθεσιμότητας της γνωστικής συμπεριφορικής θεραπείας) θα είχαν σημαντικές επιπτώσεις από την άποψη της ευτυχίας των ανθρώπων⁵³.

Όσον αφορά την παχυσαρκία, οι κίνδυνοι για την υγεία μπορεί να είναι το ίδιο σημαντικοί με αυτούς που οφείλονται στο κάπνισμα. Και όμως, μια έρευνα του Ευρωβαρομέτρου έδειξε ότι το 50% των ανθρώπων ηλικίας 15-44 ετών δεν είχαν επιδοθεί σε καμία έντονη σωματική άσκηση κατά τη διάρκεια των προηγούμενων επτά ημερών, ενώ το 40% δεν είχαν καν επιδοθεί σε κάποια ήπια σωματική άσκηση όπως το περπάτημα για διάστημα πλέον των 30 λεπτών⁵⁴. Για τα ζητήματα του καπνίσματος και της παχυσαρκίας, και του κόστους που έχουν για τα συστήματα υγειονομικής περίθαλψης, ποιος είναι ο ρόλος που θα πρέπει να διαδραματίζει η προσωπική ευθύνη;

Ορισμένοι εμπειρογνώμονες πιστεύουν ότι η αύξηση αυτών των προβλημάτων υγείας είναι συνέπεια του ψυχολογικού στρες που αισθάνονται οι άνθρωποι οι οποίοι βρίσκονται στη βάση της κοινωνικής πυραμίδας στις σύγχρονες κοινωνίες. Παραδείγματος χάριν, είναι τριπλάσιος ο αριθμός των φτωχών παιδιών στο ΗΒ που υποφέρουν από ψυχικές διαταραχές σε σύγκριση με τα παιδιά των οποίων οι οικογένειες βρίσκονται στο ανώτατο πέμπτο από εισοδηματική άποψη⁵⁵. Σε ποιον βαθμό οι επονομαζόμενες νόσοι του πλούτου είναι στην πραγματικότητα νόσοι που οφείλονται στην ανισότητα στις σύγχρονες κοινωνίες;

51 Roberto de Vogli, Ritesh Mistry, Roberto Gnesotto, και Giovanni Andrea Cornia: «Έχει εξαφανιστεί ο συσχετισμός μεταξύ του εισοδήματος και της ανισότητας, αφενός και, αφετέρου, του προσδόκιμου επιβίωσης;» *J. Epidemiol. Community Health* (2005).

52 Ειδικό ευρωβαρόμετρο για την ψυχολογική ευημερία (Ιούνιος 2006).

53 Richard Layard: «Η ευτυχία» (2004).

54 Ειδικό ευρωβαρόμετρο για τις σωματικές δραστηριότητες (Δεκέμβριος 2003).

55 Η ψυχική υγεία των παιδιών, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία του ΗΒ, (1999).

3.10. Η ποιότητα της ζωής

Αν οι περισσότεροι πολίτες της Δυτικής Ευρώπης είχαν ερωτηθεί αμέσως μετά από το 1945 τι τους στενοχωρούσε περισσότερο σχετικά με την ποιότητα της ζωής τους, είναι πολύ πιθανό ότι η πλειονότητά τους θα είχε αναφέρει τις συνθήκες κατοικίας τους ως το κυριότερο μέλημά τους, ιδίως στις αστικές περιοχές. (Σε πολλές αγροτικές περιοχές, είναι πιθανό ότι η απάντηση θα ήταν η έλλειψη πρόσβασης στα κυριότερα συστήματα υδροδότησης και ηλεκτροδότησης, πρόβλημα το οποίο επιλύθηκε θριαμβευτικά κατά τη διάρκεια των επακόλουθων δεκαετιών χάρη στην εξάπλωση των «δημόσιων υπηρεσιών»). Ο συνδυασμός των επιπτώσεων των καταστροφών του πολέμου και της επακόλουθης θεαματικής αύξησης των γεννήσεων οδήγησε σε σοβαρή κρίση στέγης. Επιπλέον, ένα μεγάλο μέρος των κατοικιών που είχαν αντέξει ήταν ανθυγιεινές και έπασχαν από έλλειψη βασικών ανέσεων. Κατά τη διάρκεια της επόμενης εικοσιπενταετίας, η εξάπλωση σε μαζική κλίμακα των ενοικιαζόμενων «εργατικών κατοικιών» ήταν μια συνιτισμένη ομοιόμορφη απάντηση σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες σ' αυτό το πρόβλημα στέγης. Επρόκειτο για αξιοπρεπείς όρους στέγασης σε τιμές τις οποίες οι άνθρωποι μπορούσαν να αντέξουν, εξασφαλίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο έναν από τους βασικούς θεμέλιους λίθους της οικογενειακής ζωής: παρόλα τα προβλήματα που θα εμφανίζονταν μεταγενέστερα εξαιτίας της υποβάθμισης των κτιρίων και των ιδιαίτερων προβλημάτων των υποβαθμισμένων περιαστικών συνοικισμών, οι εργατικές κατοικίες ήταν ένα σημαντικό κοινωνικό επίτευγμα.

Σήμερα, η προβολή της κατοικίας ως ουσιαστικού παράγοντα της «ποιότητας της ζωής» είναι κατά πολύ μικρότερη, παρόλο που εξακολουθούν να υπάρχουν σοβαρά προβλήματα πρόσβασης στη στέγαση σε ορισμένα κράτη μέλη ή σε περιοχές ταχείας ανάπτυξης ορισμένων κρατών μελών (όπως το Λονδίνο και το νοτιοανατολικό τμήμα του ΗΒ ή η περιοχή της Μαδρίτης στην Ισπανία) εξαιτίας σημαντικών ροών εσωτερικής μετανάστευσης κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών. Η ταχύτητα της αύξησης των τιμών των ακινήτων εξακολουθεί να αποτελεί κίνδυνο ενδεχόμενων σημαντικών κοινωνικών κρίσεων.

Το 75% των Ευρωπαίων ζουν σήμερα σε αστικές περιοχές, ποσοστό το οποίο προβλέπεται ότι θα φτάσει στο 80% το 2020. Η αστικοποίηση εξαπλώνεται καλπάζοντας, ταχύτερα από τη μεγέθυνση των αστικών πληθυσμών. Υπολογίζεται ότι το συνολικό μέγεθος των αστικοποιημένων περιοχών αυξήθηκε κατά το ένα πέμπτο κατά τη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας, ενώ ο πληθυσμός της ΕΕ κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου αυξήθηκε μόνο κατά 6%⁵⁶. Κατά τη διάρκεια της τελευταίας πεντηκονταετίας, διπλασιάστηκε το ανά κάτοικο εμβαδόν κατοικίας ως αποτέλεσμα της ανόδου του βιοτικού επιπέδου, της μείωσης του μεγέθους των οικογενειών και της αυξανόμενης τάσης των Ευρωπαίων να ζουν μόνοι. Η αύξηση της πυκνότητας των κατοικιών ως αποτέλεσμα πυκνότερης δόμησης και της ανέγερσης περισσότερων κτιρίων μεγάλου ύψους, θα μπορούσε καταρχήν να αντισταθμίσει τις επιπτώσεις της αστικοποίησης από την άποψη της χρήσης της γης. Όμως, κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας και μόνο, η εξάπλωση της αστικοποίησης χωρίς ρυμοτομία αυξήθηκε στην Ευρώπη καταλαμβάνοντας έκταση τριπλάσια από την επικράτεια του Λουξεμβούργου. Η τάση αυτή ήταν ιδιαίτερος εμφανής στις τέσσερις χώρες - αποδέκτες του Ταμείου Συνοχής. Η κατασκευή νέων υποδομών όπως είναι οι οδικές υποδομές και οι βασικές υπηρεσίες, που χρηματοδοτήθηκαν εν μέρει από τα διαρθρωτικά ταμεία, επέτρεψε την επέκταση κατοικημένων περιοχών «εκτός των πόλεων». Είναι πολύ πιθανό ότι οι εξελίξεις αυτές θα επαναληθούν τώρα στα νέα κράτη μέλη.

Οι κατοικημένες περιοχές «εκτός των πόλεων» προσφέρουν στις οικογένειες βελτιωμένη ποιότητα ζωής σε περιβάλλον πιο πράσινο, πιο απλόχωρο και πιο ασφαλές. Οι Βρετανοί φημίζονται για το ότι προτιμούν να ζουν σε προάστια, όμως, είναι πλέον συνηθισμένο φαινόμενο οι άνθρωποι που διανύουν καθημερινά μεγάλες αποστάσεις για να πάνε στη δουλειά τους, ξεκινώντας από τις μικρές πόλεις, τα χωριά και τις εξοχές των «αγρο-προαστίων» που εξαπλώνονται γύρω από πολλές από τις σημαντικότερες ευρωπαϊκές αστικές περιοχές. Παρόλο που αυτοί που μπορούν να επωφελούνται από τα προνόμια αυτά πιστεύουν συχνά ότι είναι τυχεροί, οι τάσεις αυτές δεν βελτιώνουν κατ' ανάγκη την ποιότητα της ζωής της κοινωνίας στο σύνολό της. Η εξάπλωση των προαστίων χωρίς ρυμοτομία έχει ως συνέπεια την αύξηση του αριθμού των αυτοκινήτων που οδηγούν τους ανθρώπους στον τόπο της εργασίας τους, τους γονείς για να πάρουν τα παιδιά τους από το σχολείο, για να πάνε σε εμπορικά κέντρα «έξω από την πόλη», και για να επισκέπτονται απομακρυσμένους συγγενείς και φίλους, πράγμα που συνεπάγεται επιδείνωση της κυκλοφοριακής συμφόρησης η οποία οδηγεί σε οικονομικές απώλειες, αύξηση της ενεργειακής κατανάλωσης, των εκπομπών που είναι επιβλαβείς για την ποιότητα του αέρα και του διοξειδίου του άνθρακα, επιταχύνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη μεταβολή του κλίματος. Επιπλέον, η αύξηση της οικονομικής ευημερίας εξακολουθεί να συμβάλλει στην αύξηση του ποσοστού ιδιοκτησίας αυτοκινήτων, ιδίως στα νέα κράτη μέλη στα οποία υπάρχει μεγάλη επιθυμία να καλυφθεί η καθυστέρησή τους σ' αυτόν τον τομέα. Κατά συνέπεια, η ζήτηση όσον αφορά τις μετακινήσεις στις αστικές περιοχές της ΕΕ προβλέπεται ότι θα αυξηθεί τουλάχιστον κατά 40% μεταξύ του 1995 και του 2030⁵⁷.

Εκτός από αυτή την τάση προς την αστικοποίηση και την αύξηση της κυκλοφορίας, υπάρχει μια άλλη παράλληλη τάση που τείνει προς την «τσιμεντοποίηση» των ακτών της Ευρώπης. Αν κοιτάξουμε το ποσοστό της κάλυψης του εδάφους της παράκτιας ζώνης των δέκα χιλιομέτρων από τεχνητές δομές φτιαγμένες από ανθρώπους σε σχέση με τους φυσικούς οικοτόπους ή τις γεωργικές εκτάσεις, η αναλογία αυτή αυξήθηκε κατά 7,5% κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 και μόνο (στα 17 κράτη μέλη για τα οποία διαθέτουμε στοιχεία)⁵⁸.

Η συζήτηση σχετικά με την ποιότητα της ζωής στην Ευρώπη χαρακτηρίζεται από πλήθος αντιφάσεων και παραδόξων. Η κατανοητή επιθυμία των ανθρώπων να βελτιώσουν το περιβάλλον διαβίωσης για τον εαυτό τους και την οικογένειά τους επιταχύνει τον ρυθμό της αστικοποίησης χωρίς ρυμοτομία και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης των ακτών μας. Παρόλα αυτά, διαπιστώνεται παράλληλα μια πραγματική αυξανόμενη συνειδητοποίηση της κοινής γνώμης για τα θέματα του περιβάλλοντος και της «ποιότητας της ζωής». Αυτά τα «μετά-υλικά μελήματα» απέκτησαν για πρώτη φορά μεγάλη πολιτική σημασία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70. Διάφορα γεγονότα και υποθέσεις είχαν τότε συγκινήσει τη φαντασία του κόσμου σε διάφορα κράτη μέλη και σε διάφορες χρονικές στιγμές. Οι δημόσιες συζητήσεις είχαν ωστόσο ως άξονα τη θέση της «Λέσχης της Ρώμης» σύμφωνα με την οποία ο πλανήτης γη έφθανε κοντά στα όρια της εξάντλησης των φυσικών ορυκτών και ενεργειακών πόρων του· την αναγνώριση της ταχύρυθμης εξαφάνισης της παγκόσμιας άγριας πανίδας και χλωρίδας, των δασών και των άλλων φυσικών οικοτόπων· τη συνειδητοποίηση ότι θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί κατά το παρελθόν ορισμένες επιπτώσεις της οικονομικής μεγέθυνσης από την άποψη της ρύπανσης και των αποβλήτων· την απώλεια της εμπιστοσύνης στην επιστήμη και στην ιδέα σύμφωνα με την οποία κάθε νέα ανακάλυψη συνιστά αυτομάτως πρόοδο· και την αυξανόμενη κινητοποίηση διαμαρτυρίας κατά της πυρηνικής ενέργειας.

57 Quoted in European Environment Agency Briefing 04/2006, ως ανωτέρω

58 European Environment Agency Briefing 03/2006 σχετικά με τις «Ακτές της Ευρώπης»

Καθώς τα κράτη μέλη βρίσκονταν αντιμέτωπα με μια εσωτερική πολιτική πίεση για να ανταποκριθούν σ' αυτά τα μελήματα που εμφανίζονταν όσον αφορά την «ποιότητα της ζωής», στο επίπεδο της ΕΕ επετεύχθη πολιτική συναίνεση, από τα μέσα της δεκαετίας του 80, για να αφιερωθεί στο περιβάλλον ένα σημαντικό μέρος των ευρωπαϊκών δραστηριοτήτων, με αποτέλεσμα να αντικρουστούν δυναμικά οι πολέμοι της ΕΕ. Ας πάρουμε για παράδειγμα την «όξινη βροχή» και την «τρύπα στη στοιβάδα του όζοντος» - που είναι δύο από τα σοβαρότερα περιβαλλοντικά μελήματα της δεκαετίας του '80. Από το 1990 ως το 2002, οι εκπομπές οξινίζοντων αερίων μειώθηκαν κατά 43% στην ΕΕ15 και κατά 58% στην ΕΕ10, κατά το ήμισυ χάρη στη μείωση των εκπομπών των παραγωγών ενέργειας, με μειώσεις άνω του μέσου όρου στη Γερμανία, στο ΗΒ και στη Φινλανδία μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ15, καθώς επίσης και στην Τσεχική Δημοκρατία, στη Σλοβακία και στα Βαλτικά κράτη μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ10. Όσον αφορά τις ουσίες που καταστρέφουν το όζον, ιδίως τους χλωροφθοράνθρακες (ΧΦΑ) μετά από τη Σύμβαση Βιέννης το 1985 και το πρωτόκολλο του Μόντρεαλ το 1987, η Ευρώπη μείωσε την ετήσια παραγωγή της ΧΦΑ στην ατμόσφαιρα κατά τρόπο θεαματικό, από το επίπεδο 460 το 1989 στη σταθεροποίηση γύρω από το '50 στα μέσα της δεκαετίας του '90⁵⁹.

Αυτές οι επιτυχίες όσον αφορά τη βελτίωση του περιβάλλοντος και της ποιότητας της ζωής έχουν αντίκτυπο σε έναν μεγάλο αριθμό τομέων: ποιότητα του πόσιμου ύδατος, καθαρότητα των ποταμών και των ακτών, επεξεργασία των υγρών αποβλήτων, ανακύκλωση και διαχείριση των αποβλήτων και ατμοσφαιρική ρύπανση. Παρόλα αυτά, κανένα από αυτά τα επιτεύγματα δεν σημαίνει ότι δεν χρειάζεται ακόμα να επιτευχθεί περαιτέρω πρόοδος. Παραδείγματος χάρη, η ποιότητα των υδάτων έχει βελτιωθεί χάρη στη βελτίωση της επεξεργασίας των αστικών υγρών λυμάτων, την εισαγωγή απορρυπαντικών χωρίς φωσφορικά άλατα και τη μείωση των λιπασμάτων με φωσφορικά άλατα: όμως, τα νιτρικά άλατα που χρησιμοποιούνται στην εντατική γεωργία εξακολουθούν να αποτελούν σοβαρό πρόβλημα. Επίσης, η πρόσβαση και η διαχείριση των υδάτινων πόρων στη Νότια Ευρώπη ενδέχεται να εξελιχθούν σε φλέγοντα ζητήματα ως συνέπεια της μεταβολής του κλίματος. Επίσης, η Ευρώπη εξακολουθεί να παράγει υπερβολικές ποσότητες αποβλήτων, πράγμα που συνεπάγεται προβλήματα εξαγωγής αποβλήτων σε λιγότερο ευνοημένα μέρη του κόσμου.

Η πρόσφατη θεματική μελέτη της Επιτροπής για την ποιότητα του αέρα έδειξε ότι ως το 2030 θα ανέρχεται σε 311.000 ο αριθμός των ανθρώπων που θα έχουν πρόωρο θάνατο ως συνέπεια της ατμοσφαιρικής ρύπανσης, κυρίως από οξειδία του αζώτου, διοξειδία του θείου και αιωρούμενα σωματίδια. Η προτεινόμενη δράση αναμένεται ότι θα μειώσει τον αριθμό των πρόωρων θανάτων κατά 20.000 περίπου ετησίως σε σχέση με το τι θα συνέβαινε διαφορετικά, όμως η τάση παραμένει ανοδική. Ο αριθμός των θανάτων που προξενούνται από τη ρύπανση αναμένεται ότι θα εξακολουθήσει να αυξάνεται εξαιτίας της αύξησης των επιπέδων των εκπομπών. Αυτή η ανοδική τάση θα ανατραπεί μόνο αν η ΕΕ πετύχει τους στόχους της από την άποψη της αύξησης της θερμοκρασίας του πλανήτη και εφόσον θα έχουν μειωθεί οι ατμοσφαιρικοί ρυπαντές τους οποίους συνεπάγονται οι εκπομπές οξειδίων του άνθρακα, ιδίως ως επίπτωση της οδικής κυκλοφορίας.

Η αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη θα αποτελέσει μια από τις κυριότερες οικονομικές και κοινωνικές προκλήσεις για την Ευρώπη κατά τη διάρκεια των επερχόμενων δεκαετιών. Ορισμένοι πλανώνται όταν σκέφτονται ότι οι συνέπειες της μεταβολής του κλίματος στην Ευρώπη θα είναι έμμεσες, ενώ θα επιδεινώνεται η απερίμωση ηπείρων όπως η Αφρική και

59

Τα στοιχεία που αναφέρονται σ' αυτή την παράγραφο προέρχονται από τη δημοσίευση της European Environment Agency του 2005: «Το περιβάλλον της Ευρώπης – Τρίτη Αξιολόγηση».

θα αυξάνεται το επίπεδο των ωκεανών, απειλώντας την ίδια την ύπαρξη νησιών και χωρών όπως το Μπαγκλαντές που βρίσκονται σε χαμηλό υψόμετρο. Με αυτή τη λογική, η μεταβολή του κλίματος αντιμετωπίζεται ως αναπτυξιακό πρόβλημα, όπως η φτώχεια στον κόσμο, όπου η δράση της ΕΕ συνίσταται στο να δίνει έμφαση στους κινδύνους πολιτικών και στρατιωτικών συγκρούσεων για τους υδάτινους πόρους στον υπόλοιπο κόσμο, στην πίεση της μαζικής μετανάστευσης και στις συνέπειες της οικονομικής μετεγκατάστασης που θα είναι ιδιαίτερα σοβαρές για την Ευρώπη. Οι άμεσες επιπτώσεις στην Ευρώπη, παρόλο που δεν μπορούμε να πούμε ότι θα ήταν καταστροφικές, θα ήταν πάντως τρομερές: μείωση του χειμερινού τουρισμού λόγω της μείωσης της προβλεψιμότητας των χιονοπτώσεων στις Άλπεις· αφόρητα κύματα θερινού καύσωνα και αύξηση των κινδύνων πυρκαγιάς στα δάση της Νότιας Ευρώπης με μείωση του τουρισμού και της τάσης εγκατάστασης στην «ηλιόλουστη ζώνη» της Ευρώπης· προβλήματα παράκτιων περιοχών στη Βαλτική, τη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα· αύξηση της συχνότητας των έντονων βροχοπτώσεων και των κινδύνων πλημμύρας στον βορά της Ευρώπης· εξαφάνιση των παραδοσιακών αλιευτικών περιοχών στα ύδατα της ΕΕ· εξάπλωση των νοσημάτων που προξενούνται από ακάρεα· και ενδεχόμενη αύξηση της ενεργειακής κατανάλωσης ως αποτέλεσμα της αυξημένης ζήτησης κλιματισμού στον Νότο.⁶⁰

Επίσης, δεδομένης της σημερινής πολιτικής πραγματικότητας, αν η Ευρώπη δεν αναλάβει πρωτοβουλία δράσης όσον αφορά την μεταβολή του κλίματος, κανείς άλλος στον κόσμο δεν μπορεί να το κάνει. Εντούτοις, η ανάληψη μιας τέτοιας πρωτοβουλίας είναι πολύ πιθανό ότι θα έχει ως συνέπεια την ανάληψη υποχρέωσης μιας βαθιάς οικονομικής αναδιάρθρωσης στην Ευρώπη, τόσο σημαντικής όσο σημαντική υπήρξε η εξέλιξη από τη μαζική βιομηχανία στην οικονομία της γνώσης και των υπηρεσιών. Παραδείγματος χάρη, η εισαγωγή τιμολογικών σημάτων για τον περιορισμό των εκπομπών άνθρακα χάρη σε ανταλλαγές ποσοτώσεων εκπομπής θα μπορούσε, εν καιρώ, να επηρεάσει σε βάθος τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων και των καταναλωτών. Οι τομείς που εξαρτώνται από την εντατική ενεργειακή παραγωγή θα λάβουν υπόψη τους τις σχετικές αυξήσεις των τιμών που θα έχουν ανυπολόγιστες συνέπειες για τη ζήτηση και την προμήθεια. Όπως συμβαίνει και με κάθε άλλη σημαντική οικονομική προσαρμογή, οι κοινωνικές επιπτώσεις ενδέχεται να είναι πολύ σημαντικές.

Η ανταλλαγή των δικαιωμάτων ανθρακούχων εκπομπών είναι, καταρχήν, μια μη διακριτική παρέμβαση η οποία εξασφαλίζει, αφενός, ότι η συνολική ποσότητα των σημαντικών ανθρακούχων εκπομπών μπορεί να ελέγχεται και να μειώνεται και, αφετέρου, ότι οι λόγοι για τους οποίους πραγματοποιούνται αυτές οι ανθρακούχες εκπομπές έχουν ύψιστη αξία αγοράς. Όμως, το σύστημα των ανταλλαγών λειτουργεί σε μια ενεργειακή αγορά στην οποία τα τιμολογικά σήματα έχουν ήδη υποστεί σοβαρές στρεβλώσεις ως συνέπεια της παρέμβασης των δημόσιων αρχών που αποσκοπεί στη στήριξη επιλεγμένων τεχνολογιών. Το 2001, οι κυβερνήσεις της ΕΕ επιδότησαν, άμεσα και έμμεσα, την ενέργεια για ποσό που υπερέβαινε τα 29 δισεκατ. ευρώ. Μόνο τα 5,3 δισεκατ. ευρώ αφορούσαν τις ανανεώσιμες μορφές ενέργειας, ενώ 13 εκατ. ευρώ αφορούσαν τα στερεά καύσιμα και 8,7 εκατ. ευρώ το πετρέλαιο και το αέριο⁶¹.

Εκτός από την παραγωγή ενέργειας, ο τομέας των μεταφορών είναι αυτός που συμβάλλει κατά το μεγαλύτερο μέρος στις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα. Η ΕΕ έχει συμφωνήσει να θέσει ως στόχο την απεξάρτηση της ζήτησης όσον αφορά τις μεταφορές από την οικονομική

60 European Environment Agency. «Συντελεστές της αλλαγής του κλίματος στην Ευρώπη». ΕΕΑ έκθεση αριθ. 2/2004.

61 European Environment Agency Briefing «Ενεργειακές επιδοτήσεις και ανανεώσιμες μορφές ενέργειας το 2001» 02/2004

μεγέθυνση. Μέχρι τώρα, εντούτοις, αυτός ο ουσιαστικής σημασίας στόχος δεν έχει επιτευχθεί. Στην αγορά των μεταφορών, τα μερίδια που αφορούν τις οδικές και τις εναέριες μεταφορές έχουν συνεχίσει να αυξάνονται εις βάρος του σιδηροδρόμου και των πλωτών μεταφορών, οι οποίες επηρεάζουν σχετικά λίγο την μεταβολή του κλίματος. Οι εναέριες μεταφορές σημειώνουν ετήσια αύξηση κατά 5%. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, εγκαινιάστηκαν 12.000 χιλιόμετρα νέων αυτοκινητοδρόμων στην ΕΕ 15. Στα νέα κράτη μέλη εγκαινιάστηκαν 1000 χιλιόμετρα – αριθμός ο οποίος είναι πολύ πιθανόν ότι θα αυξηθεί ως συνέπεια των αυξημένων χρηματοδοτικών δυνατοτήτων των διαρθρωτικών ταμείων στο πλαίσιο της χρηματοδοτικής προοπτικής 2007-13. Παρόλο που η ΕΕ έχει επιτύχει να μειώσει σημαντικά από το ένα τέταρτο στο ένα τρίτο τους ρυπαντές που υπόκεινται σε κανονιστική ρύθμιση, χάρη στην αυστηρότερη κανονιστική ρύθμιση όσον αφορά τον σχεδιασμό των οχημάτων και τις εκπομπές, η αύξηση της κυκλοφορίας είχε ως αποτέλεσμα συνολική αύξηση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα κατά ένα πέμπτο⁶².

Για την επίλυση του προβλήματος της υπερβολικής χρήσης του αυτοκινήτου, οι οικονομολόγοι προτιμούν την επιβολή τελών κυκλοφορίας ή κάποιες παραλλαγές αυτής της λύσης για τις αστικές περιοχές, όπως είναι η επιβολή τέλους συμφόρησης. Η λογική αυτή είναι άψογη και, δεδομένης της τεχνολογικής προόδου, φαίνεται εφικτή η γενικευμένη εφαρμογή της. Όμως, οι απαραίτητες κοινωνικές προσαρμογές ενδέχεται να χρειαστούν χρόνο και να πάνε σε βάθος, ιδίως από την άποψη της απασχόλησης στην αυτοκινητοβιομηχανία και στους προμηθευτές της καθώς επίσης και στο επίπεδο της λιανικής πώλησης και της αλυσίδας εφοδιασμού της, όπως και από την άποψη της ανάγκης να χρηματοδοτηθεί μια νέα γενεά επενδύσεων υποδομής για την παροχή εναλλακτικών λύσεων δημόσιων συγκοινωνιών προς αντικατάσταση του ιδιωτικού αυτοκινήτου. Και δεν είναι μικρότερος ο κίνδυνος των οικονομικών προβλημάτων για τις οικογένειες, δεδομένων των προσφάτων γεωγραφικών προτύπων εγκατάστασης των κατοικιών που δεν παρεμποδίστηκαν. Η «ευφυής», περιβαλλοντικά βιώσιμη ανάπτυξη, αποτελεί τεράστια οικονομική ευκαιρία για την Ευρώπη δεδομένων των τεχνολογικών μας δυνατοτήτων και των αναγκών σε παγκόσμιο επίπεδο - όμως, η «κοινωνική πραγματικότητα» αυτών των εξελίξεων θα αποτελέσει ένα νέο σχήμα «κερδισμένων» και «χαμένων», εκτός εάν προβλεφθούν εγκαίρως οι συνέπειες των εξελίξεων και ληφθούν μέτρα από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών.

3.11. Η επιδείνωση της εγκληματικότητας και της ανασφάλειας

Είναι δύσκολο να διαχωρίσουμε τα γεγονότα από τις εντυπώσεις, σχετικά με την εγκληματικότητα. Επειδή είναι διαφορετικοί οι ορισμοί της εγκληματικότητας, είναι δύσκολη η πραγματοποίηση συγκρίσεων μεταξύ κρατών μελών. Φαίνεται όμως ότι η εγκληματικότητα αυξήθηκε συνολικά στην ΕΕ 15 από το 1950. Τα ποσοστά της εγκληματικότητας αυξήθηκαν με ταχύτερους ρυθμούς μετά από το 1970, όμως, από το 1990, η διαπιστωμένη εγκληματικότητα κατ' ουσίαν έχει παραμείνει σταθερή. Σε ορισμένες χώρες, τα ποσοστά της εγκληματικότητας μειώθηκαν συνολικά (λαμβάνοντας υπόψη συνηθισμένα αδικήματα όπως κλοπές αυτοκινήτων και διαρρήξεις κατοικιών), όμως ορισμένες κατηγορίες βίαιης εγκληματικότητας παρουσίασαν ανησυχητική αύξηση.

Σύμφωνα με τα πρότυπα του υπόλοιπου κόσμου, η βία των ευρωπαϊκών κοινωνιών δεν είναι πολύ σοβαρή. Το 1995 στη Δυτική Ευρώπη (ΕΕ 15, συν Νορβηγία και Ελβετία) οι ανθρωποκτονίες συνέβαλαν στην κατά 0,1 έτη μείωση του προσδόκιμου επιβίωσης και κατά 0,4 έτη στην ΕΕ 8 και στις πρώην συνιστώσες της Σοβιετικής Ένωσης, έναντι 0,3 ετών στις

62 *European Environment Agency Briefing «Οι μεταφορές και το περιβάλλον» 03/2004.*

Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (τρεις φορές περισσότερο από ό,τι στην ΕΕ 15)· 0,6 στη Λατινική Αμερική και 0,9 στη Ρωσία. Ο χειρότερος αντίκτυπος στο προσδόκιμο επιβίωσης στον κόσμο αφορούσε την Κολομβία: οι ανθρωποκτονίες μειώνουν εκεί το προσδόκιμο επιβίωσης κατά 2,2 έτη⁶³.

Εντούτοις, σύμφωνα με το Ευρωβαρόμετρο, η εγκληματικότητα καταλαμβάνει τακτικά τη δεύτερη ή την τρίτη θέση μεταξύ των σοβαρότερων ζητημάτων που αντιμετωπίζουν οι χώρες της Ευρώπης, σύμφωνα με το ένα τέταρτο περίπου των ενηλίκων. Οι γυναίκες και οι ηλικιωμένοι είναι οι δημογραφικές ομάδες που έχουν τις περισσότερες πιθανότητες να αισθάνονται ανασφαλείς. Παρόλα αυτά, η κατάσταση διαφέρει σε μεγάλο βαθμό μεταξύ των κρατών μελών. Το κράτος μέλος στο οποίο οι πολίτες ανησυχούν περισσότερο σχετικά με την εγκληματικότητα είναι η Ιρλανδία (54%) και ακολουθούν η Κύπρος (49%), η Εσθονία (48%), η Λετονία (43%), το ΗΒ (41%), η Δανία (34%), οι Κάτω Χώρες (31%), η Γαλλία (28%) και η Σουηδία (27%). Ο μέσος όρος έχει μειωθεί λόγω του χαμηλού επιπέδου των ανησυχιών σχετικά με την εγκληματικότητα στη Γερμανία (11%). Από την άλλη μεριά, σχεδόν εννέα στους δέκα πολίτες σε όλη την Ένωση δηλώνουν ότι ο συνδυασμός της εγκληματικότητας, της τρομοκρατίας και του λαθρεμπορίου ναρκωτικών είναι μια από τις μεγαλύτερες ανησυχίες τους και επιθυμούν η ΕΕ να διαδραματίζει σημαντικότερο ρόλο για την αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων.

Ένα μεγάλο ποσοστό όλων των εγκληματικών ενεργειών που διαπράττονται στην ΕΕ έχει σχέση με τα ναρκωτικά. Οι πράξεις αυτές διαπράττονται είτε υπό την επήρεια των ναρκωτικών, είτε για τον προσπορισμό χρημάτων για να αγοραστούν ναρκωτικά· είτε στο πλαίσιο των δοσοληψιών μιας παράνομης αγοράς ναρκωτικών, είτε για να καταστρατηγηθεί η νομοθεσία σχετικά με τα ναρκωτικά και να παρεμποδιστεί η επιβολή του νόμου. Κατά τη διάρκεια της πενταετίας που έληξε το 2003, ο αριθμός των καταγεγραμμένων αδικημάτων που είχαν σχέση με ναρκωτικά αυξήθηκε στα περισσότερα κράτη μέλη και διπλασιάστηκε στην Εσθονία και στην Πολωνία – όμως, κατά τη διάρκεια μόνο του 2003, οι καταγεγραμμένες εγκληματικές ενέργειες μειώθηκαν στην Αυστρία, το Βέλγιο, την Ουγγαρία, την Ιταλία, τη Μάλτα, τη Σλοβενία και την Ισπανία.

Η εντύπωση σύμφωνα με την οποία αυξήθηκαν οι βίαιες εγκληματικές ενέργειες, συχνά σε σχέση με ναρκωτικά, συνοδεύτηκε από επιδείνωση της αντικοινωνικής συμπεριφοράς: ήσσοнос σημασίας εγκληματικότητα, όπως ο βανδαλισμός ακινήτων ή η ακραία αγένεια και η έλλειψη αλληλοσεβασμού. Υπάρχουν βρετανικές έρευνες σύμφωνα με τις οποίες αυτό είναι ένα πολύ σημαντικό ζήτημα κοινωνικής δικαιοσύνης. 1 στους 3 ανθρώπους με χαμηλά εισοδήματα, που ζει σε εργατικές κατοικίες ή σε υποβαθμισμένους συνοικισμούς παραπονείται σχετικά με αντικοινωνική συμπεριφορά, έναντι μόνο 1 στα 20 άτομα που ζουν σε πλουσιότερες περιοχές⁶⁴. Οι ηλικιωμένοι βρίσκουν ότι οι συμπεριφορές αυτές είναι ιδιαίτερος ανησυχητικές. Μεταξύ των ανθρώπων ηλικίας 65 ετών και άνω, το 31% στην ΕΕ 15 και το 42% στα νέα κράτη μέλη πιστεύουν ότι δεν είναι ασφαλές να περπατούν τη νύχτα στην περιοχή που ζουν⁶⁵.

Οι μελλοντικές τάσεις της εγκληματικότητας είναι δύσκολο να προβλεφθούν. Η εγκληματικότητα εξελίσσεται καθώς εξελίσσεται η κοινωνία. Οι κοινωνικές, οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις θα οδηγήσουν, εντούτοις, σε μια κοινωνία πιο ποικιλόμορφη, δικτυωμένη, καλύτερα εκπαιδευμένη, πλουσιότερη και καλύτερα ενημερωμένη, αλλά η οποία

63 *Rodrigo Soares «Το κόστος της βίας από την άποψη της ενημερίας», πανεπιστήμιο του Maryland (Σεπτέμβριος 2004).*

64 *"Ο κοινωνικός αποκλεισμός στο ΗΒ". Αναφορά της μονάδας στρατηγικής του πρωθυπουργού (2005).*

65 *Robert Anderson, «Ποιότητα της ζωής και μέριμνα για τους ηλικιωμένους στην Ευρώπη». Ευρωπαϊκό ίδρυμα για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής και εργασίας.*

θα περιλαμβάνει στους κόλπους της μεγαλύτερο αριθμό ατόμων εκτεθειμένων σε κινδύνους. Η αύξηση του αριθμού των μετακινήσεων των ανθρώπων, των υπηρεσιών, των αγαθών, καθώς επίσης και οι νέες τεχνολογίες συνοδεύονται από τεράστιες ευκαιρίες πλούτου και ανάπτυξης, ενδεχομένως όμως επίσης και από νέες ευκαιρίες για διάπραξη εγκληματικών πράξεων.

Το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης προσπαθεί να αντιμετωπίσει αυτά τα προβλήματα. Στην Ευρώπη, οι δομές και η ποιότητα της διακυβέρνησης της ποινικής δικαιοσύνης έχουν καθοριστική σημασία. Η διαφθορά, η οποία μπορεί σε γενικές γραμμές να οριστεί ως η κατάχρηση εξουσίας για προσωπικό συμφέρον, υπονομεύει τη δημοκρατία και το κράτος δικαίου, επειδή κάνει τους ανθρώπους να χάσουν την εμπιστοσύνη τους στους δημόσιους θεσμούς. Η πρόκληση συνίσταται στο να αποδειχτεί στους πολίτες η επιτυχία των καινοτόμων στρατηγικών της ποινικής δικαιοσύνης οι οποίες μπορούν να πατάξουν τόσο τις 'αιτίες' των εγκληματικών πράξεων, όσο και αυτές καθεαυτές τις εγκληματικές πράξεις.

3.12. Μετανάστευση, ποικιλομορφία διαφόρων εθνοτήτων και κοινωνική ενσωμάτωση

Η μετανάστευση αποτελεί εδώ και πολύ καιρό μέρος της ευρωπαϊκής εμπειρίας. Οι πιέσεις που οδήγησαν στη μεγάλη μετανάστευση προς τον νέο κόσμο, οδήγησαν επίσης σε μετακινήσεις πληθυσμών εντός της Ευρώπης. Ας θυμηθούμε τους Ιρλανδούς στη Βρετανία ή τον μεγάλο βαθμό εθνοτικής ποικιλομορφίας μεγάλων μεγαλουπόλεων όπως ήταν η Πράγα πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η μετανάστευση στην Ευρώπη εξακολουθεί να αποτελεί φαινόμενο πολύπλοκο και πολύμορφο.

- Οι καταναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών στο τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου περιλάμβαναν ένα εκτεταμένο πρόγραμμα εγκατάστασης Ρώσων στην Εσθονία και τη Λετονία.
- Από τη δεκαετία του '50 ως τον πρώτο πετρελαϊκό κλονισμό του 1974, οι ταχύρρυθμα αναπτυσσόμενες χώρες της Δυτικής Ευρώπης επεδίωκαν να προσελκύσουν μετανάστες για να ικανοποιήσουν τις ακόρεστες ανάγκες τους σε εργατικό δυναμικό. Σήμερα, οι ανειδίκευτες θέσεις απασχόλησης για τις οποίες οι περισσότεροι από αυτούς τους μετανάστες είχαν προσληφθεί, εξαφανίζονται με ταχείς ρυθμούς, παρόλο που υπάρχουν ελλείψεις σε ορισμένους τομείς, συμπεριλαμβανομένων των θέσεων απασχόλησης υψηλών προσόντων. Η ικανότητα της δεύτερης και της τρίτης μεταναστευτικής γενιάς (όπως και πολλών άλλων πολιτών) να ενσωματωθούν επιτυχώς στην οικονομία της γνώσης είναι, στην καλύτερη περίπτωση, ανομοιογενής.
- Η μετανάστευση αναπτύχθηκε ξανά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, ως αποτέλεσμα της αύξησης των ελλείψεων εργατικού δυναμικού. Ο αριθμός των αιτήσεων για παροχή ασύλου, οι οποίες αρχικά ήταν αποτέλεσμα της διάλυσης της πρώην Γιουγκοσλαβίας, αυξήθηκε, όπως αυξήθηκε επίσης και η παράνομη λαθραία μετανάστευση. Αυτά τα μεταγενέστερα μεταναστευτικά κύματα προσέκρουσαν σε κράτη μέλη τα οποία προηγουμένως είχαν μικρή εμπειρία της μετανάστευσης. Το 2004, το 12% του πληθυσμού της Σουηδίας και το 6% της Δανίας είχαν γεννηθεί στο εξωτερικό.
- Η Νότια Ευρώπη έχει προσφάτως εξελιχθεί σε προορισμό που προτιμούν οι μετανάστες για πρώτη φορά: στην Ελλάδα από τα Βαλκάνια και την εγγύς Ανατολή· στην Ιταλία από την Αλβανία και τη Βόρεια Αφρική· στην Ισπανία και

την Πορτογαλία από τη Νότια Αμερική και την Αφρική. Ο καθαρός αριθμός της νόμιμης μετανάστευσης στην ΕΕ ανήλθε συνολικά σε πλέον του 1,5 εκατομμυρίου ετησίως εντός της τριετίας που έληξε το 2005.

- Στα νέα κράτη μέλη, κατά τη διάρκεια της κομμουνιστικής περιόδου, πολλοί άνθρωποι επιθυμούσαν να φύγουν, όμως αυτό τους απαγορευόταν. Μετά από τη μεταβατική περίοδο, ο πληθυσμός αυτών των χωρών, αφού διήλθε μια περίοδο συρρίκνωσης, άρχισε ξανά να αυξάνεται και, μετά από την προσχώρηση των χωρών αυτών το 2004, οι μεταναστευτικές ροές υπερέβησαν κατά πολύ τις προβλέψεις, παρόλο που ενδέχεται ένα σημαντικό στοιχείο τους να είναι προσωρινό.

Τα πρόσφατα μεταναστευτικά κύματα μεταβάλλουν τη μορφή πολλών ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων. Ο πληθυσμός πόλεων τόσο διαφορετικών όπως είναι το Μπέρμιγχαμ, η Μασσαλία και το Μάλμο, αποτελείται από μειονότητες εθνοτήτων σε αναλογία που υπερβαίνει το ένα τρίτο⁶⁶. Σύμφωνα με τις μελέτες του δημόσιου οργανισμού της Ολλανδίας που είναι επιφορτισμένος με την αξιολόγηση των κοινωνικών τάσεων, το 1973 ο 'μη αυτόχθων ολλανδικός πληθυσμός' στο Άμστερνταμ και το Ρότερνταμ αντιπροσώπευε το 6%, ενώ σήμερα το 34% και προβλέπεται ότι θα έχει υπερβεί το 50% ως το 2020. Υπάρχουν επίσης σήμερα συγκεντρώσεις μη αυτόχθωνων ολλανδών στις άλλες δύο μεγαλύτερες πόλεις της Ολλανδίας – τη Χάγη (30%) και την Ουτρέχτη (20%). Τα ποσοστά αυτά διαφέρουν πολύ από το ποσοστό του 'μη αυτόχθονος ολλανδικού πληθυσμού' στο σύνολο των Κάτω Χωρών, το οποίο ανερχόταν στο 9,7% το 2003, ενώ προβλέπεται ποσοστό 14,1% για το 2020⁶⁷.

Η μετανάστευση δικαιολογείται οπωσδήποτε από οικονομική άποψη - σ' αυτό το έγγραφο, όμως, οφείλουμε να τονίσουμε τα κοινωνικά της πλεονεκτήματα. Η ποικιλομορφία έχει εμπλουτίσει πολιτισμικά την Ευρώπη. Για να αναγνωρίσουμε αυτό το γεγονός, δεν έχουμε παρά να σκεφτούμε τη διατροφή, τη μουσική και τους πρωταθλητές και τις πρωταθλήτριές μας. Και, βεβαίως, παρόλο που συχνά δεν αναγνωρίζεται, η κοινωνική συμβολή των μεταναστών στα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας των κοινωνιών μας ήταν τεράστια - στις υπηρεσίες περίθαλψης και μέριμνας και στις ουσιαστικής σημασίας θέσεις απασχόλησης των δημόσιων υπηρεσιών οι οποίες, διαφορετικά, θα είχαν ίσως μείνει χωρίς επαρκές προσωπικό.

Όταν περιγράφουμε την κοινωνική πραγματικότητα της σημερινής Ευρώπης, είναι επίσης σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι, από τη σκοπιά των κοινοτήτων των μεταναστών, πολλοί από τους οποίους είναι σήμερα πολίτες με πλήρη δικαιώματα των κρατών μελών της ΕΕ, η μεταχείριση που αντιμετωπίζουν στις κοινωνίες μας δεν είναι καθόλου ικανοποιητική. Παρόλο που έχει σημειωθεί πρόοδος όσον αφορά την αντιμετώπιση του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας, εξακολουθούν να υφίστανται τεράστια προβλήματα διακριτικής μεταχείρισης, ανεργίας και πρόσβασης σε αξιοπρεπείς δημόσιες υπηρεσίες, όπως υπηρεσίες στέγασης, υγειονομικές και καλά σχολεία. Μεταξύ ορισμένων μειονοτικών ομάδων τα ποσοστά της ανεργίας είναι υψηλά, ενώ τα ποσοστά σχετικά με τη σχολική επιτυχία είναι χαμηλά⁶⁸. Παραδείγματος χάριν, στις Κάτω Χώρες, απασχολούνται τα δύο τρίτα του

66 Alessandra Buonfino «Μετανάστευση και ενσωμάτωση», *The Young Foundation*, Λονδίνο (2006). Το 16% του σημερινού πληθυσμού του Μπέρμιγχαμ και το 24% της Μασσαλίας έχει γεννηθεί στο εξωτερικό.

67 Merove Gijssberts "Ethnic Minorities and Integration" *Social and Cultural Planning Office, The Hague* (Σεπτ. 2004).

68 O Gosta Esping Andersen, ως ανωτέρω, πίνακας 2, σελίδα 10 παραπέμπει σε δεδομένα που αφορούν το έλλειμμα όσον αφορά τη σχολική επιτυχία μεταξύ των ομάδων μεταναστών σε διάφορα (όχι όμως σε όλα) κράτη μέλη. Εφαρμόζοντας συντελεστές στο «ακαθάριστο» έλλειμμα αναλόγως του φύλου, της εκπαίδευσης της μητέρας, της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης των γονέων και του πολιτιστικού κεφαλαίου της οικογένειας, δείχνει ότι το κράτος μέλος του οποίου το εκπαιδευτικό σύστημα παρουσιάζει τις χειρότερες επιδόσεις είναι το Βέλγιο, ακολουθούμενο κατά σειρά από τις Κάτω Χώρες, τη Γερμανία, την Αυστρία, τη

συνολικού πληθυσμού των ενηλίκων, όμως το ποσοστό αυτό πέφτει στο 40% μόνο όταν πρόκειται για τους μαροκινούς-ολλανδούς. Το 60% των μαροκινών-ολλανδών αποχωρούν από το σχολείο με λίγες ή καθόλου ειδικεύσεις, πράγμα που ισχύει μόνο για το 10% των 'αυτοχθόνων ολλανδών'⁶⁹. Στη Γερμανία, λιγότερος από ένας στους δέκα τούρκους-γερμανούς πάει στο πανεπιστήμιο, έναντι τέσσερις στους δέκα 'αυτόχθονες γερμανούς'. Ακόμα και στη Σουηδία, όπου το εκπαιδευτικό σύστημα προσφέρει στους μετανάστες δεύτερης γενιάς επιδόσεις παρόμοιες με αυτές των 'αυτοχθόνων σουηδών', τα μέλη των μεταναστευτικών κοινοτήτων βρίσκουν ότι είναι πολύ πιο δύσκολο να βρουν αξιοπρεπείς θέσεις απασχόλησης. Και στα νέα κράτη μέλη, υπάρχει ένας αυτόχθον πληθυσμός τουλάχιστον 10 εκατομμυρίων τσιγγάνων που μειονεκτούν σε μόνιμη βάση. Για όλους αυτούς τους σοβαρούς λόγους, η ΕΕ έχει αναλάβει πρωτοβουλίες για την καταπολέμηση της διακριτικής μεταχείρισης.

Υπάρχει όμως επίσης και μια άλλη, ακόμα λιγότερο επιθυμητή, πτυχή της κοινωνικής πραγματικότητας της Ευρώπης, η οποία πρέπει πρώτα να αναγνωριστεί προτού να μπορέσει να αντιμετωπιστεί: σοβαρά προβλήματα ενσωμάτωσης στην κοινότητα υποδοχής⁷⁰. Το 25% των πολιτών της ΕΕ 15 απορρίπτουν την ιδέα ότι για κάθε κοινωνία είναι καλό να συντίθεται από διαφορετικές φυλές, θρησκείες και πολιτισμούς· το 48% πιστεύουν ότι είναι προτιμότερο για μια χώρα όλος ο κόσμος σχεδόν να μετέχει στα ίδια ήθη και έθιμα· το 60% πιστεύουν ότι υπάρχουν όρια για τον αριθμό των ανθρώπων άλλων φυλών, θρησκείων και πολιτισμών τον οποίο μια κοινωνία μπορεί να αποδεχτεί⁷¹.

Οι απόψεις των πολιτών παρουσιάζουν διαφορές μεταξύ κρατών μελών, αλλά η πλειονότητα του πληθυσμού, στην καλύτερη περίπτωση εκφράζει μια ορισμένη επιφυλακτικότητα έναντι των μεταναστών, ενώ μια μειονότητα εκφράζει πραγματική εχθρικότητα. Το 50% των 'αυτοχθόνων ολλανδών' αντιμετώπιζε επί μία εικοσαετία επιφυλακτικά ή εχθρικά την προοπτική να έχουν δίπλα τους γείτονες που κατάγονταν από διαφορετική εθνότητα: το ποσοστό αυτό είχε μειωθεί στο 40% περίπου στα μέσα της δεκαετίας του '90, αλλά αυξήθηκε υπερβαίνοντας το 55% ως συνέπεια της υπόθεσης Pim Fortuyn⁷². Η εικόνα που έχουν για τους μουσουλμάνους οι 'αυτόχθονες ολλανδοί' είναι κατά γενικό κανόνα αρνητική. Οι βρετανοί ισχυρίζονται ότι είναι λιγότερο μισαλλόδοξοι ως προς το Ισλάμ, εκφράζουν όμως εξαιρετικά έντονη αγανάκτηση σχετικά με την κατά την άποψή τους αθέμιτη 'κατάχρηση' του κράτους πρόνοιας εκ μέρους των αιτούντων άσυλο και άλλων μεταναστών⁷³.

Σε όλη την Ευρώπη, οι πιο έντονες ανησυχίες σχετικά με την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών δεν εκφράζονται από τους νεότερους αυτόχθονες αλλά από τους ηλικιωμένους, καθώς επίσης και από τους λιγότερο καλά εκπαιδευμένους, τους χειρώνακτες και τα άτομα με χαμηλά εισοδήματα. Αυτές οι συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες έχουν την εντύπωση ότι η μετανάστευση είχε σημαντικές αρνητικές συνέπειες για την ευημερία τους: ανειδίκευτοι εργαζόμενοι που αντιμετωπίζουν νέο ανταγωνισμό για την απασχόληση εξαιτίας του οποίου ενδέχεται να μειωθούν οι μισθοί· νέα ζευγάρια που αναζητούν να νοικιάσουν διαμέρισμα σε υποβαθμισμένους συνοικισμούς· γονείς που διαπιστώνουν ότι τα παιδιά τους διδάσκονται σε

Σουηδία, την Ισπανία, τη Φινλανδία, το ΗΒ, τη Γαλλία και τη Δανία. Το μοναδικό κράτος μέλος στο οποίο οι μετανάστες τα καταφέρνουν καλύτερα σ' αυτόν τον τομέα από τον αυτόχθονα πληθυσμό, είναι η Ιρλανδία, της οποίας το επίπεδο επιτευγμάτων είναι παρόμοιο με αυτό των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. ΠληθυσφοΓαλλία

69 *Merove Gijssberts ως ανωτέρω.*

70 *Τα ζητήματα αυτά παρουσιάζονται ενδελεχέστερα στο έγγραφο του ΣΣΕΠ «Η εικόνα της μετανάστευσης στην κοινή γνώμη» των Marcel Canoy, Ricklef Beutin, Anna Horvath, Agnes Hubert, Frederic Lerais, Peter Smith και Miriam Sochacki. (Οκτώβριος 2006).*

71 *Ευρωβαρόμετρο.*

72 *Βλέπε γράφημα στη σελίδα 34 της δημοσίευσης του Merove Gijssberts ως ανωτέρω.*

73 *Δημοσκόπηση MORI για το Υπουργείο των Εσωτερικών του ΗΒ (2006).*

μια τάξη στην οποία μιλιούνται διάφορες γλώσσες: υπερβολικός αριθμός ασθενών που αναμένουν σε ιατρεία και χειρουργεία: ηλικιωμένοι που ζουν μόνοι τους και που έχουν δυσκολίες συμβίωσης με νέους γείτονες οι οποίοι προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς.

Οι ανησυχίες αυτές συνδέονται συχνά με την κλίμακα και την ταχύτητα της ανάπτυξης του φαινομένου, καθώς επίσης και με το επίπεδο προσωπικής επαφής του ατόμου. Σε περιοχές με εθνοτική πολυμορφία, υπάρχει η τάση οι αυτόχθονες να έχουν θετικότερη εικόνα των μεταναστών από ό,τι αυτοί που ζουν σε περιοχές στις οποίες ζει μικρός αριθμός μεταναστών. Έχει σημασία να αναγνωρίζεται ότι υπάρχουν αυτές οι απόψεις, ακόμα και όταν βασίζονται σε παρεξηγήσεις και λανθασμένες εντυπώσεις: δεν θα πρέπει όμως ποτέ να αποτελούν δικαιολογία για προκαταλήψεις ή για υπερβολικές εκτιμήσεις των επιπτώσεων της μετανάστευσης σε κοινωνικά προβλήματα που υπήρχαν πριν από αυτήν. Τα γεγονότα πρέπει να αναγνωρίζονται και τα προβλήματα να αντιμετωπίζονται ορθολογικά, χωρίς να γίνονται αφορμή για υστερικές αντιδράσεις. Παραδείγματος χάριν, η πείρα που έχει αποκτηθεί σε χώρες όπως η Δανία, δείχνει ότι οι καλές οικονομικές επιδόσεις και ένα πρότυπο κοινωνικής πρόνοιας που λειτουργεί ικανοποιητικά είναι στοιχεία τα οποία δεν αποτελούν αυτά καθαυτά εγγύηση ταχείας ενσωμάτωσης των μεταναστών και των εθνοτικών μειονοτήτων. Χρειάζεται στοχοθέτηση προγραμμάτων ενσωμάτωσης των παιδιών των μεταναστών στα σχολεία και καταπολέμηση της διακριτικής μεταχείρισης. Οι 'εθνοτικές μειονότητες' δεν μπορούν πλέον να αντιμετωπίζονται σαν ομοιογενής συμπαγής μάζα. Παραδείγματος χάριν, τα παιδιά ινδικής καταγωγής έχουν σήμερα κατά μέσον όρο καλύτερες επιδόσεις από τα παιδιά των λευκών στα βρετανικά σχολεία, αυτό όμως δεν ισχύει κατά μέσον όρο για τα παιδιά των οποίων οι γονείς κατάγονται από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές.

Η πολιτιστική πρόκληση είναι ακόμα μεγαλύτερη. Σε πολλά κράτη μέλη, φαίνεται ότι υπάρχει αυξανόμενη συναίνεση σχετικά με το ότι η εκμάθηση της 'αυτόχθονος' γλώσσας θα πρέπει να αποτελεί κοινωνική υποχρέωση. Όμως, όσον αφορά τις αξίες και τις συνήθειες, υπάρχει κίνδυνος πολλά ζητήματα να εξελιχθούν σε φλέγοντα. Επεισόδια όπως, πρόσφατως, οι γελοιογραφίες του Μωάμεθ στη Δανία δείχνουν το επίπεδο των διακυβευόμενων ευαισθησιών. Υπάρχουν κίνδυνοι ενδεχόμενων συγκρούσεων σχετικά με τη στάση έναντι των γυναικών, τους προσυμφωνημένους γάμους, τις ισλαμικές καλύπτρες και την ίση μεταχείριση των ομοφυλοφίλων. Υπάρχει κίνδυνος όλα αυτά τα ζητήματα να εξελιχθούν σε πηγές εντάσεων και αντιπαραθέσεων. Η ανάγκη διαλόγου και αμοιβαίας κατανόησης είναι επιτακτική, ιδίως όσον αφορά τα όρια μεταξύ των προσωπικών απόψεων και των δημοσίων δικαιωμάτων, επί τη βάση του σεβασμού των θεμελιωδών αξιών και του κράτους δικαίου.

Οι βομβιστές της 7^{ης} Ιουλίου στο Λονδίνο ήταν επιφανειακά μόνο ενσωματωμένοι ως βρετανοί πολίτες. Τα αισθήματα της απόρριψης εκ μέρους της κοινωνίας υποδοχής είναι πάρα πολύ περίπλοκα, όμως η κατανόησή τους αποτελεί ζωτική ανάγκη. Δεν πρόκειται για προβλήματα μετανάστευσης, αλλά για κοινωνικά προβλήματα που δημιουργούνται μεταξύ πολιτών. Οι περισσότερες από τις ευρωπαϊκές κοινωνίες είχαν μέχρι πρόσφατα αποφύγει τον διάλογο σχετικά με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την ιδιότητα του πολίτη - τόσο για τους μετανάστες και για τις εθνοτικές μειονότητες, όσο και για τον αυτόχθονα πληθυσμό. Χρειάζεται να υπάρχει κατανόηση, αποδοχή της 'διαφορετικότητας' και διάλογος - όχι μεγάλα λόγια.

Οι ανεπίλυτες εντάσεις που κατοφορμίζουν και τα υψηλά επίπεδα αρνητικότητας έναντι ανθρώπων δίπλα στους οποίους ζουν οι ευρωπαίοι, αποτελούν πρόκληση στα ιδανικά της κοινωνικής συνοχής και του πνεύματος της συλλογικότητας που αποτελούν παραδοσιακά μέρος των αξιών και του πολιτικού μας λόγου. Πράγματι, η σύνδεση της μετανάστευσης με

ζητήματα φυλετικά, εθνοτικά και θρησκευτικά αφυπνίζει ορισμένους από τους παλαιούς δαίμονες του παρελθόντος της Ευρώπης, οι οποίοι, όπως πολλοί ιστορικοί έχουν επισημάνει, ήταν διαδεδομένοι άλλοτε σε πολλούς ευρωπαϊκούς πολιτισμούς, αλλά απορρίπτονται από την ΕΕ σήμερα.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Κάθε εγχείρημα αυτού του είδους είναι αναπόφευκτο να υπογραμμίζει διάφορα 'προβλήματα': αν τα απέφυγε, δεν θα είχε καμία αξιοπιστία. Οι ευρωπαϊκές κοινωνίες αντιμετωπίζουν κοινωνικές προκλήσεις μείζονος σημασίας. Η οικονομία της γνώσης μπορεί να φαίνεται απειλητική σε όσους έχουν ανεπαρκή προσόντα και οι φιλοδοξίες τους είναι κατά παράδοση περιορισμένες. Η ανεργία και η αδράνεια εξακολουθούν να καταστρέφουν τη ζωή ενός υπερβολικά μεγάλου αριθμού ανθρώπων, όπως επίσης και τα ανεπίλυτα προβλήματα της ευρέως διαδεδομένης φτώχειας. Τα γενεαλογικά μειονεκτήματα μπορεί να ριζώσουν ακόμα περισσότερο και η κοινωνική κινητικότητα να γίνει πιο προβληματική. Οι κοινωνικές συνέπειες της αίσθησης της προσωπικής αποτυχίας στις άνισες κοινωνίες μας μπορεί να αποτελούν νέες πηγές στρες και προβλημάτων από την άποψη της οικογενειακής δυσλειτουργίας, της εγκληματικότητας και της αντικοινωνικής συμπεριφοράς, των ψυχικών ασθενειών και των νέων νόσων του πλούτου. Οι δεσμοί της αλληλεγγύης στους οποίους βασίζεται το ευρωπαϊκό κοινωνικό πρότυπο μπορεί να 'σκουριάσουν', ιδίως ως συνέπεια της εξάρτησης από την κοινωνική πρόνοια και των προβλημάτων που συνδέονται με την ενσωμάτωση των μειονοτικών κοινοτήτων στις κοινωνίες μας.

Αυτών λεχθέντων, έχουμε πολλούς λόγους για να είμαστε αισιόδοξοι. Τα ποσοστά της ικανοποίησης των ανθρώπων από τη ζωή τους και της ευτυχίας είναι μεγαλύτερα στην Ευρώπη από ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο μέρος του κόσμου. Το προσδόκιμο επιβίωσης έχει αυξηθεί και θα μπορούσε να αυξηθεί ακόμα πολύ περισσότερο, όπως θα μπορούσαν να αυξηθούν και οι δυνατότητες πιο υγιεινής ζωής και μεγαλύτερης μακροβιότητας. Οι θέσεις απασχόλησης των ανθρώπων στην οικονομία της γνώσης έχουν μεγαλύτερες δυνατότητες να τους δίνουν μεγαλύτερες ικανοποιήσεις. Οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες επεκτείνονται. Οι γυναίκες είναι πιο ανεξάρτητες και έχουν τον έλεγχο της ζωής τους. Η ποικιλομορφία έχει τη δυνατότητα να αποτελέσει μεγαλύτερη πηγή δημιουργικής δύναμης. Η επιτυχής διαχείριση της μετανάστευσης μπορεί να συμβάλει στην ικανοποίηση των οικονομικών και κοινωνικών αναγκών της Ευρώπης.

Οι ευρωπαίοι μπορούν να ατενίζουν το μέλλον με αισιοδοξία, προσδοκώντας έναν κόσμο γεμάτο με νέες ευκαιρίες. Καθήκον των υπευθύνων για τη χάραξη των πολιτικών μας, τόσο στο επίπεδο των κρατών μελών όσο και στο επίπεδο της ΕΕ, είναι να εξασφαλίζουν την κατά το δυνατόν ευρύτερη πρόσβαση σε αυτές τις νέες ευκαιρίες.

4. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

4.1. Οι τάσεις

Το έγγραφο αυτό παρουσίασε έναν ορισμένο αριθμό τάσεων σε διαφόρους τομείς, όπως:

- Η μετάβαση σε μια μεταβιομηχανική οικονομία της γνώσης και των υπηρεσιών
- Το κράτος πρόνοιας
- Η επικέντρωση στον καταναλωτή – οι συνέπειες του πλούτου
- Τα δημογραφικά δεδομένα
- Οι αξίες – το άτομο, η οικογένεια, η κοινότητα, η κοινωνία.

Συμφωνείτε με αυτή την ανάλυση; Έχετε συμπληρωματικά δεδομένα που θα μπορούσαν να υποστηρίξουν (ή να αντικρούσουν) αυτή την ανάλυση;

4.2. Η ευημερία

Τι εννοείτε με τη λέξη ευημερία; Εκτός από τα υλικά υπάρχοντα, τι έχει πραγματική σημασία για να είμαστε ευτυχισμένοι και ικανοποιημένοι από τη ζωή μας;

Πώς θα απαριθμούσατε κατά σειρά σημασίας τους καθοριστικούς παράγοντες που συμβάλλουν στην ευημερία: παραδείγματος χάριν, να έχει κανείς δουλειά, να είναι ικανοποιημένος με τη δουλειά του, να έχει ευκαιρίες για ικανοποιητική οικογενειακή ζωή, κατάλληλες συνθήκες στέγασης, καλή υγεία, πρόσβαση σε ευκαιρίες εκπαίδευσης, ευκαιρίες κοινωνικής κινητικότητας, καλούς γείτονες και φίλους, ισχυρούς δεσμούς με την τοπική κοινότητα, αίσθηση ασφάλειας στους δρόμους και στο σπίτι; Τι άλλο;

Και ποια πιστεύετε ότι είναι τα κυριότερα εμπόδια για την ευημερία στην Ευρώπη σήμερα: όχι αρκετά χρήματα, έλλειψη αξιοπρεπών θέσεων απασχόλησης, υπερβολική πίεση στον χρόνο που αφιερώνεται στην οικογένεια και στον ελεύθερο χρόνο, φτώχεια και ανισότητα, ακατάλληλες δημόσιες υπηρεσίες ιδίως στον τομέα της υγείας και της παιδείας, σημασία της εγκληματικότητας, έλλειψη σεβασμού, προβλήματα μετανάστευσης και πολιτισμικής ποικιλομορφίας;

4.3. Ευκαιρίες και πρόσβαση

Ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες για να 'πάει κανείς μπροστά' στη σημερινή κοινωνία; (Εκπαίδευση, κοινωνική θέση, πλούτος, υγεία, κλπ.)

- Η εκπαίδευση

Τι χρειάζεται να αλλάξει ώστε να επεκταθούν οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες για όλους καθόλη τη διάρκεια της ζωής; Τι θα μπορούσε να αλλάξει ώστε οι συνέπειες των πρώιμων εκπαιδευτικών μειονεκτημάτων να μην ενισχύονται αργότερα κατά τη διάρκεια της ζωής; για να μειωθεί ο αριθμός των παιδιών που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο; για να διευρυνθεί η πρόσβαση στην ανώτερη και την ανώτατη εκπαίδευση, ιδίως για τους κοινωνικά μειονεκτούντες; και για να επεκταθούν οι ευκαιρίες μάθησης καθόλη τη διάρκεια της ζωής;

- Η απασχόληση/ο τόπος εργασίας

Ποια είναι τα κυριότερα εμπόδια για την εξεύρεση μιας αξιοπρεπούς θέσης απασχόλησης και για τη διατήρηση και την επέκταση των επαγγελματικών προσόντων έτσι ώστε, αν χρειαστεί, να βρίσκει κανείς νέα θέση απασχόλησης; Ποια είναι η σωστή ισορροπία μεταξύ της ασφάλειας και των ευκαιριών στη σύγχρονη αγορά της εργασίας;

Αυξάνεται το στρες στην εργασία – και, αν ναι, για ποιους λόγους; παραδείγματος χάριν, νέες απαιτήσεις στην εργασία, ανασφάλεια της απασχόλησης, έλλειψη ισορροπίας μεταξύ της ζωής και της εργασίας;

Τι χρειάζεται για να βοηθούνται τα νοικοκυριά στα οποία εργάζονται αμφότεροι οι σύζυγοι, έτσι ώστε να εξισορροπούν την εργασία, την οικογένεια και τον ελεύθερο χρόνο; Τι μπορεί να αλλάξει για να διευκολυνθούν οι εντάσεις τις οποίες συνεπάγεται η σταδιοδρομία και για να συνδυάζεται η σταδιοδρομία με μια ικανοποιητική οικογενειακή και ιδιωτική ζωή, τόσο για τις γυναίκες όσο και για τους άντρες;

- Κοινωνία και κοινωνικές σχέσεις

Ποιες είναι οι κοινωνικές επιπτώσεις της εξέλιξης των αξιών, της εξέλιξης του ρόλου των γυναικών; του ρόλου των αντρών; Ποια είναι τα κοινωνικά εμπόδια για ευτυχισμένες οικογενειακές ζωές και μπορούν οι κυβερνήσεις να παρέμβουν για να βοηθήσουν στην εξάλειψή τους; Είναι καθαρά ιδιωτικό ζήτημα η μείωση της γεννητικότητας, ή θα πρέπει να αποτελεί ενεργό δημόσια μέριμνα;

Για ποιον λόγο η φτώχεια, ιδίως η φτώχεια των παιδιών, εξακολουθεί να είναι τόσο διαδεδομένη στην Ευρώπη; Ποιος φταίει για αυτό, πόσο σοβαρές είναι οι συνέπειες της φτώχειας για την κοινωνία και τι θα μπορούσε – αν θα μπορούσε – να γίνει για την αντιμετώπισή της;

Έχει σημασία αν οι κοινωνίες μας γίνονται πιο άνισες; Πώς μπορεί μια όλο και πιο ποικιλόμορφη κοινωνία να είναι επίσης συνεκτική; Πώς επηρεάζει η ποικιλομορφία την αλληλεγγύη; Πώς μπορεί να βελτιωθεί η κοινωνική ενσωμάτωση; Πώς μπορεί να είναι εγγυημένη για όλους η πρόσβαση σε (δημόσιες) υπηρεσίες όπως αυτές που έχουν σχέση με τη δικαιοσύνη, τη διοίκηση, τον πολιτισμό, τις κοινωνικές υπηρεσίες (και τη στέγαση σε εργατικές κατοικίες) και την κοινωνική ασφάλιση?

Καθώς αυξάνεται το προσδόκιμο επιβίωσης, πόσο θα αυξηθεί το βάρος της περίθαλψης των ηλικιωμένων και ποιοι θα πρέπει να το επωμίζονται - τόσο από την άποψη του χρηματικού κόστους όσο και από την άποψη του προσωπικού χρόνου; Ποιες είναι οι κοινωνικές επιπτώσεις της αύξησης του αριθμού των ηλικιωμένων που ζουν μόνοι; Πού θα πρέπει να βασίζεται η ισορροπία της ευθύνης μεταξύ της οικογένειας, της κοινότητας και του κράτους; Ποια είναι τα κοινωνικά και οικονομικά εμπόδια για να εργάζονται επί μακρότερο διάστημα οι ηλικιωμένοι;

Ποια είναι η εξήγηση όσον αφορά τη μη υποχώρηση της φτώχειας για 1 στους 6 ηλικιωμένους στην ΕΕ;

Ποια είναι τα σημαντικότερα μέτρα που θα μπορούσαν να ληφθούν για να αυξηθεί ο αριθμός των ετών ικανοποιητικής υγείας που απολαμβάνουν οι άνθρωποι; Μπορούν να μειωθούν οι ανισότητες όσον αφορά την υγεία; Τι μπορεί να γίνει σχετικά με ζητήματα υγείας τα οποία είναι απόρροια επιλογών τρόπου ζωής και πώς μπορούμε να βρούμε τη σωστή ισορροπία

μεταξύ της ατομικής και της κοινωνικής ευθύνης; Πώς μπορεί να είναι εγγυημένη για όλους η πρόσβαση στις υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης;

Πώς έχουν εξελιχθεί οι αντιλήψεις σχετικά με την ποιότητα της ζωής κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών; Ποια είναι η προτεραιότητα την οποία οι Ευρωπαίοι προετοιμάζονται να δώσουν στην περιβαλλοντική βιωσιμότητα, πάνω από άλλους ποιο βραχυπρόθεσμους στόχους; Ποιες θα είναι οι οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες για την Ευρώπη αν καταβληθούν αποφασιστικές προσπάθειες για να αναλάβει η Ευρώπη ηγετική πρωτοβουλία σε παγκόσμιο επίπεδο για το πρόβλημα της μεταβολής του κλίματος;

Πόσο σοβαρές είναι οι επιπτώσεις της εγκληματικότητας και της αντικοινωνικής συμπεριφοράς για την ευημερία και τι μπορεί να γίνει για να αντιμετωπιστεί αυτό το πρόβλημα;

Βιβλιογραφία και παραπομπές

Aldridge Stephen. *Life Chances and Social Mobility: An Overview of the Evidence* Prime Minister's Strategy Unit, Cabinet Office, Λονδίνο. Μαρτ. 2004.

Arte Wil και Loek Halman έκδ.. *European Values at the Turn of the Millennium*. Brill 2004.

Bartkowski Jerzy and Aleksandra Jasinka-Kania. 'Voluntary Organisations and the Development of Civil Society' in *European Values at the Turn of the Millennium* έκδ. Arts and Halman (2004).

Bennett Jim και Mike Dixon. *Single Person Households and Social Policy* Joseph Rowntree Foundation και Institute for Public Policy Research. Λονδίνο 2006.

Bergheim Stefan, Deutsche Bank Research 'Measures of Well-being' (Σεπτ. 2006).

Bertola Giuseppa, Πανεπιστήμιο του Τορίνου. *Social and Labour Market Policies in a Growing EU* Νοέμβρ. 2005

Blanden Jo, Paul Gregg και Stephen Machin. *Intergenerational Mobility in Europe and North America* Centre for Economic Performance, London School of Economics. Απριλ. 2005.

Boarini Romina, Asa Johansson και Marco Mira d'Ercole. 'Alternative Measures of Well-being' Έγγραφο του ΟΟΣΑ για ζητήματα Κοινωνικά, Απασχόλησης και Μετανάστευσης. Έγγρ. εργ. 33 (2006).

Boltho Andrea. 'What is wrong with Europe?' (1993).

Borsch-Supan Axel, Ερευνητικό Ινστιτούτο του Mannheim για την οικονομία της γήρανσης. *Points to structure discussion during cabinet hearing on Demographic Change and Its Implications for Public Policy* Βρυξέλλες. Ιαν. 2006.

Brandt Nicola, Jean Marc Burniaux και Romain Duval. *Assessing the OECD Jobs Strategy: Past Developments and Reforms* ΟΟΣΑ Έγγρ. εργ. 429. Μάιος 2005

Buonfino Alessandra. *Immigration and Integration* The Young Foundation. Οκτ. 2006

Castles Francis. *The Future of the Welfare State: Crisis Myths and Crisis Realities* OUP 2004

Dunford Michael, School of Social Sciences and Cultural Studies, Πανεπιστήμιο του Sussex. *Comparative Economic Performance, Inequality and the Market Led Remaking of Europe*

Ebbinghaus Bernard (Ινστιτούτο Max Plank για τη μελέτη των επιστημών, Κολωνία). *When Labour and Capital Collude: The Varieties of Welfare Capitalism and Early Retirement in Europe, Japan and the USA* Έγγρ. εργ. Αριθ. 00.4 Program for the Study of Germany and Europe, Center for European Studies, Πανεπιστήμιο Harvard.

Ermisch John. *How do Parents affect the Life Chances of their children as adults? An idiosyncratic view*. SEDAP Research Paper Αριθ. 101, Πανεπιστήμιο McMaster, Hamilton, Ontario, Καναδάς, Μάιος 2003

Esping-Andersen Gosta. *Families. Government and the Distribution of Skills* Έγγραφο που συντάχθηκε για λογαριασμό του συνεδρίου NETSPAR –CPB Conference 'Reinventing the Welfare State', Χάγη, 27-28 Απριλ. 2006

Esping-Andersen Gosta με τους Duncan Gallie, Anton Hemerijk και John Myles. *Why we need a New Welfare State* OUP 2002

Ευρωβαρόμετρο 158 *Η συμμετοχή των Ευρωπαίων σε πολιτιστικές δραστηριότητες* Απριλ. 2002

Ευρωβαρόμετρο 223 *Το κοινωνικό κεφάλαιο*. Φεβρ. 2005

Ευρωβαρόμετρο 225 *Κοινωνικές αξίες, Επιστήμη και Τεχνολογία* Ιούν. 2005

Ευρωβαρόμετρο 248 *Η ψυχική υγεία* Ιούν. 2006

Ευρωβαρόμετρο 261 *Η απασχόληση στην Ευρώπη και η κοινωνική πολιτική* Οκτ. 2006

Ευρωβαρόμετρο 54.2 *Η κοινωνική κατάσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης* Φεβρ. 2001.

Ευρωβαρόμετρο *Υγεία, τρόφιμα και οινόπνευμα και ασφάλεια* Δεκέμβρ. 2003

Ευρωβαρόμετρο *Η σωματική άσκηση* Δεκέμβρ. 2003

Ευρωπαϊκή Επιτροπή: *Μια νέα εταιρική σχέση για τη συνοχή*. Τρίτη έκθεση για την οικονομική και κοινωνική συνοχή. ΓΔ Περιφερειακών Υποθέσεων 2004

Ευρωπαϊκή Επιτροπή: *Η απασχόληση στην Ευρώπη 2005* ΓΔ Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων Νοέμβρ. 2006

Ευρωπαϊκή Επιτροπή *Ισότητα γυναικών και ανδρών στην ΕΕ 2005* COM(2005)44

Ευρωπαϊκή Επιτροπή *Κοινή έκθεση για την κοινωνική προστασία και την κοινωνική ενσωμάτωση* ΓΔ Απασχόλησης και κοινωνικών υποθέσεων Μαρτ. 2005

Ευρωπαϊκή Επιτροπή *Modernising Education and Training: a vital contribution to prosperity and social cohesion in Europe* Ανακοίνωση της Επιτροπής Νοέμβρ. 2006

Ευρωπαϊκή Επιτροπή *The 2005 EPC Projections of Age Related Expenditure (2004-2050) for the EU-25 Member States*. Έκθεση που συνέταξαν η Επιτροπή Οικονομικής Πολιτικής και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Ειδική έκθεση Αριθ.4/2005

Ευρωπαϊκή Επιτροπή *The Social Situation in the European Union* 2004

Ευρωπαϊκή Επιτροπή *The Social Situation in the European Union* 2005

Ευρωπαϊκή Επιτροπή *Employment in Europe 2004*, ΓΔ Απασχόλησης και κοινωνικών υποθέσεων Νοέμβρ. 2005

Ευρωπαϊκή Επιτροπή Πράσινο βιβλίο *Confronting demographic change: a new solidarity between the generations* COM (2005) 94 Μαρτ. 2005

Ευρωπαϊκή Επιτροπή *Key data on education in Europe – 2005* Γενική Διεύθυνση Εκπαίδευσης και Πολιτισμού, Eurostat και Eurydice 2005

Ευρωπαϊκή Επιτροπή *Labour Market Participation and the Dynamics of Social Exclusion* ΓΔ Έρευνας, έκθεση του 2000

Ευρωπαϊκή Επιτροπή *Social Strategies in Risk Societies* ΓΔ Έρευνας, έκθεση του 1999

Ευρωπαϊκό ίδρυμα για τη μελέτη των όρων διαβίωσης και εργασίας *Third European Survey on Working Conditions 2000*

Ευρωπαϊκό ίδρυμα για τη μελέτη των όρων διαβίωσης και εργασίας *Quality of work and Employment in Europe*

Ευρωπαϊκό ίδρυμα για τη μελέτη των όρων διαβίωσης και εργασίας *Restructuring and employment in the EU: Concepts, measurement and evidence* 2006

Ευρωπαϊκό ίδρυμα για τη μελέτη των όρων διαβίωσης και εργασίας *Quality of Life and Care for Older people in Europe* 2006

Επίσημη Εφημερίδα για την κοινωνική ποιότητα, τόμος 5, τεύχος 112, 2005. *Indicators of Social Quality : Applications in Fourteen European Countries.*

Eurostat *Education in Europe 2003* 13/2003

Eurostat *Europe in figures: Επετηρίδα 2005 της Eurostat*

Eurostat *European Labour Force Survey – Principal Results 2003* 14/2004

Eurostat *European Social Statistics: Income, Poverty and Social Exclusion* Δεύτερη έκθεση. 2003

Eurostat *General Indicators on transition from school to work* 4/2003

Eurostat *Health Statistics: Atlas of Mortality 2002* έκδ..

Eurostat *In Work poverty* 5/2005

Eurostat *Income poverty and social exclusion in the EU 25* 13/2005

Eurostat *Lifelong learning in Europe* 8/2005

Eurostat *Long term population projections at national level* 3/2006

Eurostat *Material deprivation in EU* 21/2005

Eurostat *Monetary Poverty in New Member States and candidate countries* 12/2004

Eurostat *More Women than Men in Workless Households* 15/2002

- Eurostat *Population in Europe 2004 First Results* 15/2006
- Eurostat *Population Statistics* 2004
- Eurostat *Poverty and Social Exclusion in the EU after Laeken* 8 και 9/2003
- Eurostat *School leavers in Europe and labour market effects of job mismatches* 5/2003
- Eurostat *Work and Health in the EU* 2003
- Eurostat *Youth transitions from education to working life* 6/2003
- Ferrera Maurizio και Martin Rhodes *Recasting European Welfare States* Frank Cass 2000
- Florida Richard *'The Rise of the Creative Class'* Basic Books (2002).
- Florida Richard *'The Flight of the Creative Class: the new global competition for talent'* Harper Collins (2005).
- Fougere Denis, Francis Kramarz και Julien Pouget. *Youth Unemployment and Crime in France* Bonn Institute for the Study of Labour. Μάρτ. 2006.
- Fourastie Jean. *'Les trente glorieuses: ou La Revolution invisible de 1946 à 1975'*. Παρίσι, Fayard. (1979)
- Gerstenberger Barbara. *'The Growth Potential of the Silver Economy'*. Ευρωπαϊκό ίδρυμα για τη βελτίωση των όρων διαβίωσης και εργασίας, (2005).
- Giddens Anthony και Patrick Diamond. έκδ. *The New Egalitarianism* Polity. Ιούν. 2005
- Giddens Anthony, Patrick Diamond και Roger Liddle. έκδ. *Global Europe, Social Europe* Polity. Οκτ. 2006
- Giddens Anthony. *Europe in the Global Age* Polity. Οκτ. 2006
- Gijsberts Merove. *Ethnic Minorities and Integration* Social and Cultural Planning Office, Χάγη. Σεπτ. 2004.
- Giullari Susy και Jane Lewis. *The Adult Worker Model Family, Gender Equality and Care* UN Social Policy and Development Programme: ανακοίνωση αριθ. 19. Απριλ. 2005.
- Gordon Robert J. *Issues in the Comparison of Welfare between Europe and the United States:* ανακοίνωση που παρουσιάστηκε στο Venice Summer Institute Ιούλ. 2006
- Guillemard Anne-Marie *Continental welfare states in Europe confronted with the end of career inactivity trap: a major challenge to social protection in an aging society.* Program for the Study of Germany and Europe Έγγρ. εργ. 01.5; ανακοίνωση που προετοιμάστηκε για το συνέδριο *Rethinking Social Protection* στο Minda de Gunzburg Center for European Studies, Πανεπιστήμιο Harvard, Ιαν. 2001.
- Halman Loek, Ruud Luijkx και Marga van Zundert. *Atlas of European Values.* Πανεπιστήμιο Tilburg 2005.

Institut National D'Etudes Demographiques (Παρίσι) *Face aux changements démographiques, une nouvelle solidarité entre générations* Ακρόαση του Διευθυντή της INED σχετικά με το Πράσινο βιβλίο της ΓΔ Απασχόλησης, Βρυξέλλες Ιαν. 2006

Karsten Sjoerd, Charles Felix, Guuske Ledoux, Wim Meunen, Jaap Rooleveld και Erik van Schooten (Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ). *Choosing Segregation or Integration? The extent and effects of ethnic segregation in Dutch cities*. Education and Urban Society. Τόμος 38. Αριθ.2. Φεβρ. 2006.

Karsten Sjoerd, Guuske Ledoux, Jaap Rooleveld, Charles Felix, και Dorothe Elshof. *School Choice and Ethnic Segregation* Educational Policy Τόμος 17 Αριθ. 4. Σεπτ. 2003.

Kirkegaard Jacob Funk. *Outsourcing and Offshoring: Pushing the European Model Over the Hill, Rather than Off the Cliff* Institute for International Economics, Ουάσιγκτον. Έγγρ. εργ. 05-1. Μαρτ. 2005

Layard Richard. *Happiness* Allen Lane 2005, Penguin 2006.

Machin Stephen. *Social Disadvantage and Education Experiences*. Έγγραφο του ΟΟΣΑ για ζητήματα Κοινωνικά, Απασχόλησης και Μετανάστευσης. Έγγρ. εργ. Αριθ. 32 2006

Maesen (van der) Laurent J G και Alan C Walker. *Outcomes of the European Scientific Network in the European Journal of Social Quality*, Τόμος 5.

Malpas Nicole (NM Consultants). *Employment and Unemployment among Women and Men* ΓΔ Έρευνας. Δεκέμβρ. 2001

Nickell Stephen. *Labour Market Institutions and Unemployment in OECD countries* CE Sifo DICE Έκθεση 1, Αριθ. 2. 2003.

ΟΟΣΑ *Health at a Glance: OECD Indicators, 2005*

ΟΟΣΑ *Pensions at a Glance: Public Policies Across OECD Countries* Δημοσίευση ΟΟΣΑ 2005

ΟΟΣΑ *Society at a Glance: OECD Social Indicators* Δημοσίευση ΟΟΣΑ 2005

ΟΟΣΑ, *Where Immigrant Students Succeed*, 2006.

Offer Avner. *The Challenge of Affluence* OUP 2006

Ogg Jim (Young Foundation) και Catherine Bonvalet (Institut National d'Etudes Démographiques). *The Baby Boomer Generation and the Birth Cohort of 1945-54: A European Perspective* ανακοίνωση για ένα σεμινάριο που διοργανώθηκε από το ερευνητικό πρόγραμμα the Cultures of Consumption (ESRG- AHRC) σε συνεργασία με την ESRC Social Science Week, Μαρτ. 2006

Plantenga Janneke και Chantal Remery. *Reconciliation of work and private life: a comparative review of thirty European countries* Ομάδα εμπειρογνομόνων της ΕΕ για την Ισότητα των φύλων, την κοινωνική ενσωμάτωση και την απασχόληση. ΓΔ Απασχόλησης και κοινωνικών υποθέσεων. Σεπτ. 2005.

Platt Lucinda. *Migration and Social Mobility: The life chances of Britain's ethnic minorities* Joseph Rowntree Foundation. Νοέμβρ. 2005

Prskawetz Alexia, Bernhard Mahlberg, Vegard Skirbekk, Inga Freund και Maria Winkler-Dworak (Vienna Institute of Demography) και Thomas Lindh, Bo Malberg, Ann-Christin Jans, Oskar Skans Nordstrom και Fredrik Andersson (Institute for Future Studies Stockholm). *The Impact of Population Ageing on Innovation and Productivity Growth in Europe* Έκθεση που συντάχθηκε για τη ΓΔ Απασχόλησης και κοινωνικών υποθέσεων VT/ 2004/454

Έκθεση της Empirica (Gesellschaft für Kommunikations- und Technologieforschung mbH, Bonn) and KEE (Κέντρο Εργασιακών Ερευνών, Δουβλίνο) *Demographic Change – Impacts of New Technologies and Information Society* Έκθεση που συντάχθηκε για τη ΓΔ Απασχόλησης και κοινωνικών υποθέσεων Νοέμβρ. 2005

Rychtarikova Jitka (Σχολή Δημογραφίας και Γεωδημογραφίας, Καρόλειο Πανεπιστήμιο, Πράγα). *Population issues matter more* Ιαν. 2006

Schepens Theo, Πανεπιστήμιο Tilburg. *Atlas of European Values* Έκδ. Loek Halman, Ruud Luijkx και Marga van Zundert.(2005

Scheutz G, H Ursprung, και L Woessman. *Education Policy and Equality of Opportunity* CESifo Έγγρ. εργ. 1518 (2005).

Skolnick A. *Change of Heart: Family dynamics in historical perspective* στο "Family, Self and Society" (1993).

Soares Rodrigo (Πανεπιστήμιο Maryland). *Welfare Cost of Violence* Σεπτ. 2004

The Economist *The super-rich* έκδ. Οκτ. 21st,2006 p33

Veenhoven Ruut. *Subjective Measures of Well-being*, United Nations University.

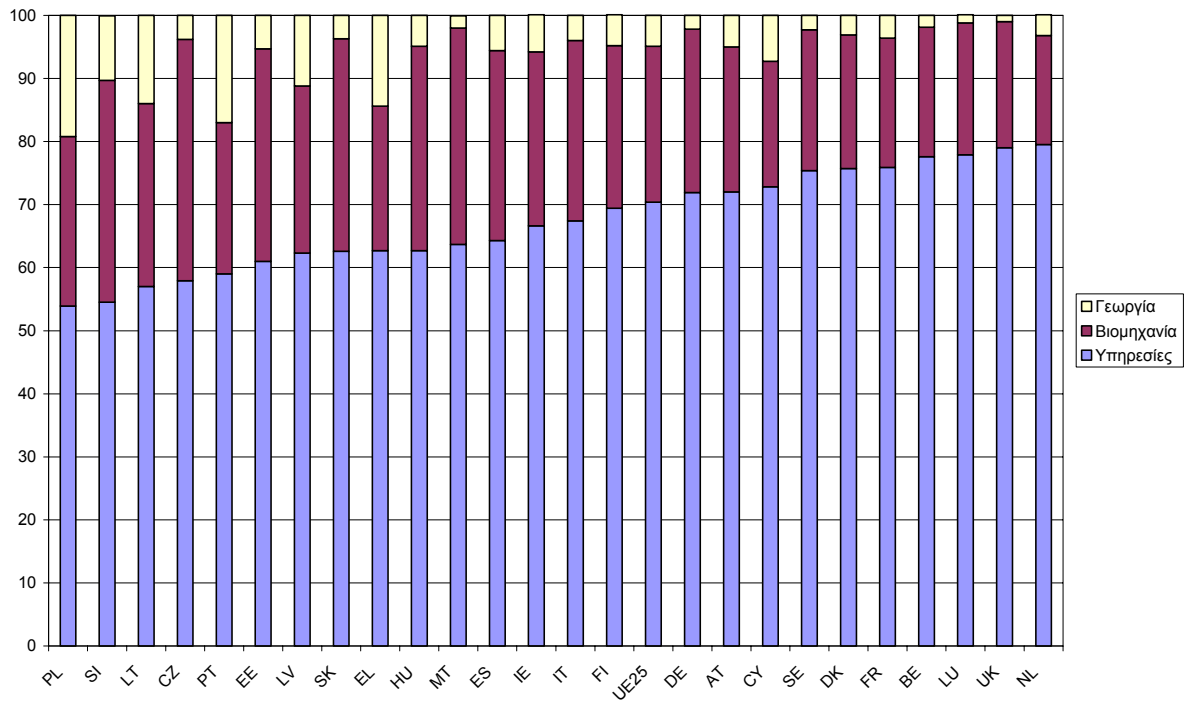
Vught van, Frans. *Youth, Education and the Labour Market*: έγγραφο που παρουσιάστηκε στην Ομάδα Συμβούλων για Κοινωνικά Θέματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Σεπτ. 2006).

Wilkinson Richard G. *The Impact of Inequality*. Routledge 2005.

Women's Equality Unit. *The Part Time Pay Penalty* Cabinet Office, Λονδίνο. 2005.

Παράρτημα : γραφήματα και πίνακες

Γράφημα 1: Συγκριτική δομή της απασχόλησης (ανά κύριο τομέα απασχόλησης) στα κράτη μέλη της ΕΕ, 2005

Πηγή : Eurostat, ΕΕΔ, στο 'Η απασχόληση στην Ευρώπη' 2006

Πίνακας 1: Εξελίξεις της απασχόλησης 1995-2005

	Οικονομικές δραστηριότητες που βασίζονται στη γνώση	Λοιπές οικονομικές δραστηριότητες
Ισπανία	74.6%	42.4%
Ιρλανδία	70.7%	42.9%
Ελλάδα	36.8%	8.3%
Κάτω Χώρες	29.9%	12.3%
Ιταλία	28.4%	4.1%
Βέλγιο	23.3%	3.7%
Φινλανδία	29.6%	13.5%
Αυστρία	18.3%	-5.4%
Γερμανία	17.1%	-8.6%
ΗΒ	16.7%	1.0%
Γαλλία	16.3%	7.3%
Πορτογαλία	11.1%	1.4%
Δανία	11.6%	-0.2%
Σουηδία	12.8%	2.0%
ΕΕ15	23.9%	5.7%

Σημ.: Ορίζονται ως λοιπές οικονομικές δραστηριότητες, που δεν βασίζονται στη γνώση, οι οικονομικές δραστηριότητες του τομέα της μεταποίησης, του κατασκευαστικού τομέα, της γεωργίας, της βιομηχανίας ύδατος και του τομέα της λιανικής πώλησης. Πορτογαλία 1998-2005

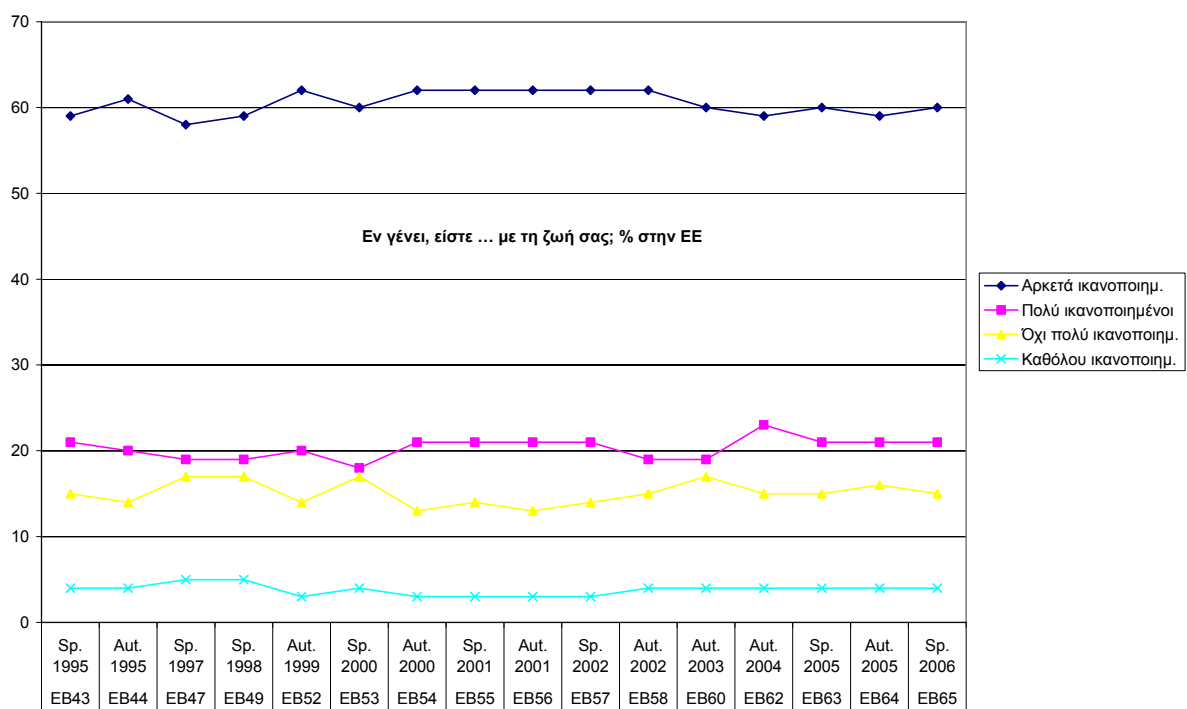
Πηγή: Brinkley and Lee (2006) από τα δεδομένα της Eurostat

Πίνακας 2 : Προβλεπόμενα ποσοστά εξάρτησης (σε %)

	2003	2025	2050	Διαφορά μεταξύ 2003-50
BE	26	36	47	21
DK	22	34	42	20
DE	26	38	52	26
GR	26	36	60	35
ES	25	33	66	41
FR	25	37	46	21
IE	16	25	45	29
IT	28	39	62	34
LU	21	28	36	15
NL	20	33	41	20
AT	23	34	52	30
PT	23	35	59	36
FI	23	41	47	24
SE	26	36	41	14
UK	24	33	45	21
CY	14	29	43	30
CZ	20	35	55	35
EE	23	31	43	20
HU	22	34	48	26
LT	22	29	45	23
LV	23	31	44	21
MT	19	34	41	22
PL	18	33	51	33
SK	16	28	51	34
SI	21	36	56	35
EU25	24	35	51	27
EU15	25	36	52	26
EU10	19	33	50	31

Πηγή : Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2005, Economic Paper αριθ. 236

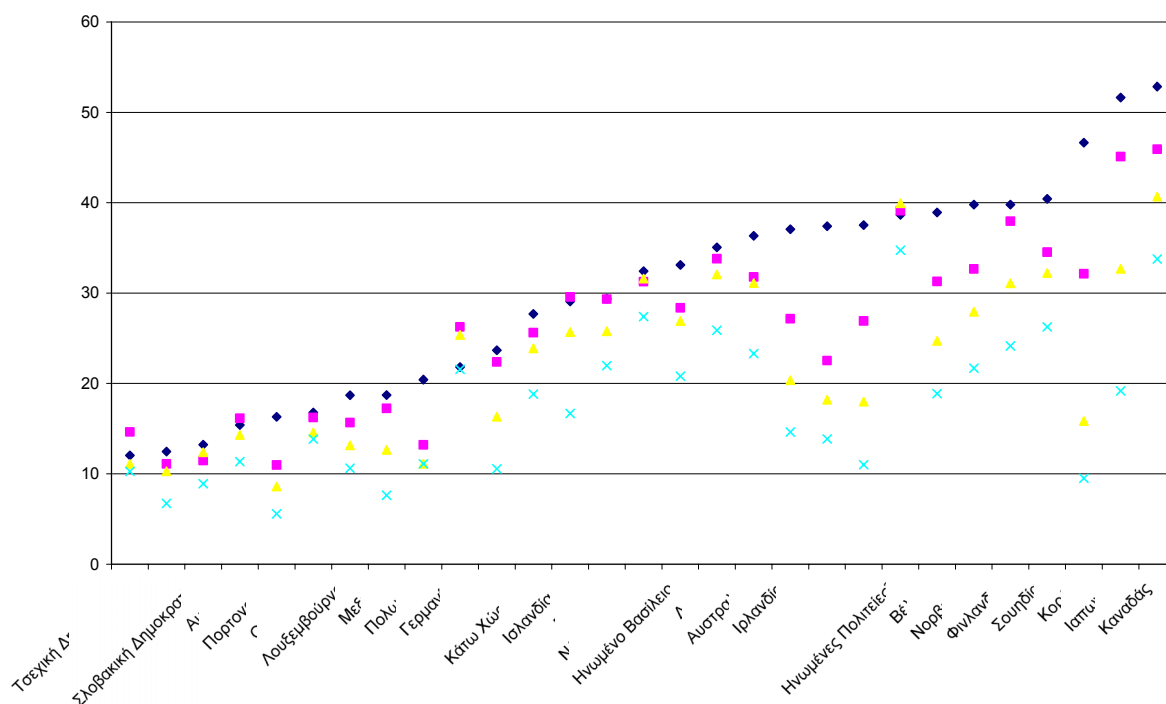
Γράφημα 2: Πόσο ικανοποιημένοι από τη ζωή τους είναι οι άνθρωποι στην ΕΕ

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο 65

Γράφημα 3: Πληθυσμός που έχει φθάσει στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (2003)

Ποσοστά ανά ηλικιακή κατηγορία /δεκαετία

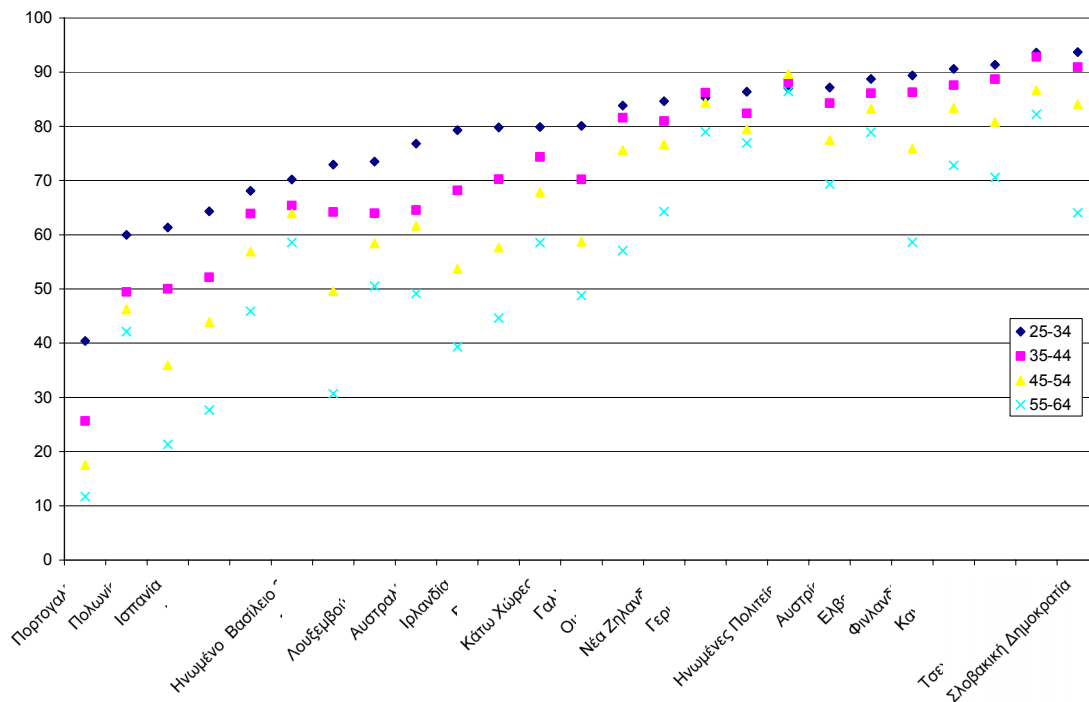

Πηγή: van Vught F. (2006), ΟΟΣΑ, 2005

Σημ.: Η δεκαετία του '90 αντιστοιχεί στην ηλικιακή κατηγορία 25-34

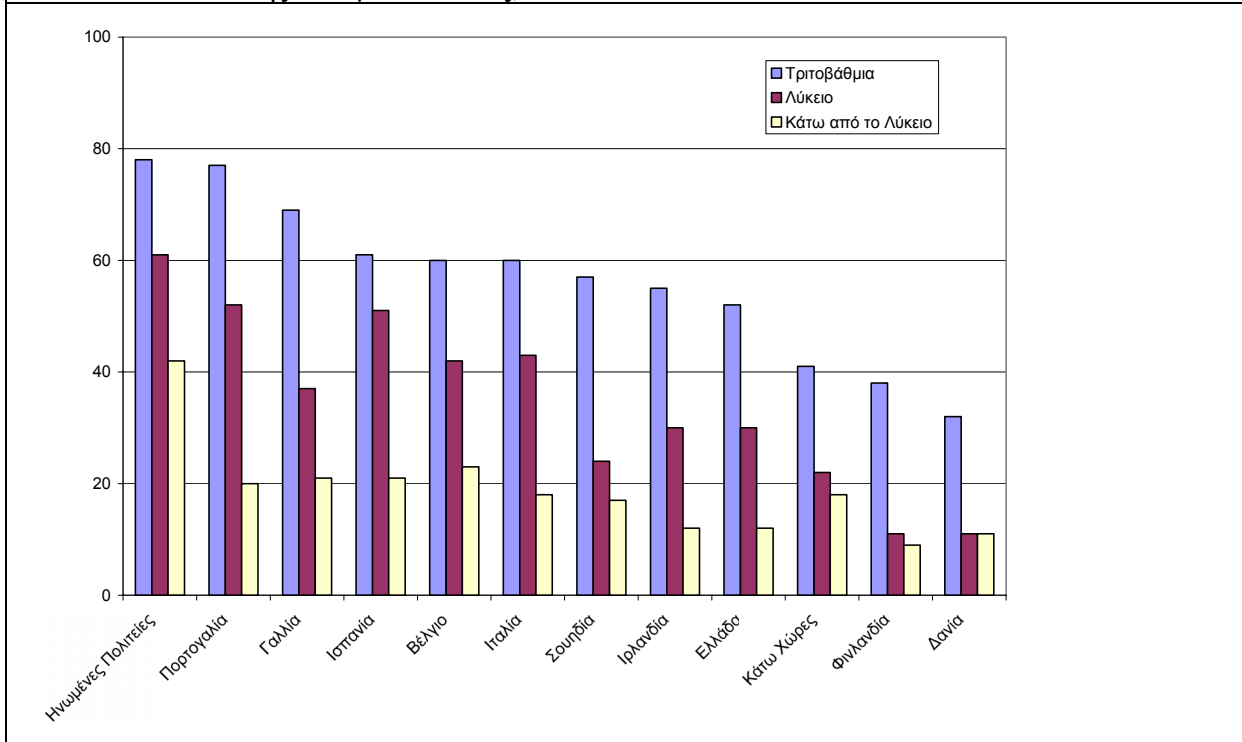
Γράφημα 4: Πληθυσμός που έχει φθάσει στο επίπεδο του Λυκείου (2003)

Ποσοστά ανά ηλικιακή κατηγορία /δεκαετία

Πηγή: van Vught F. (2006) ΟΟΣΑ, 2005 - Σημ.: Η δεκαετία του '90 αντιστοιχεί στην ηλικιακή κατηγορία 25-34

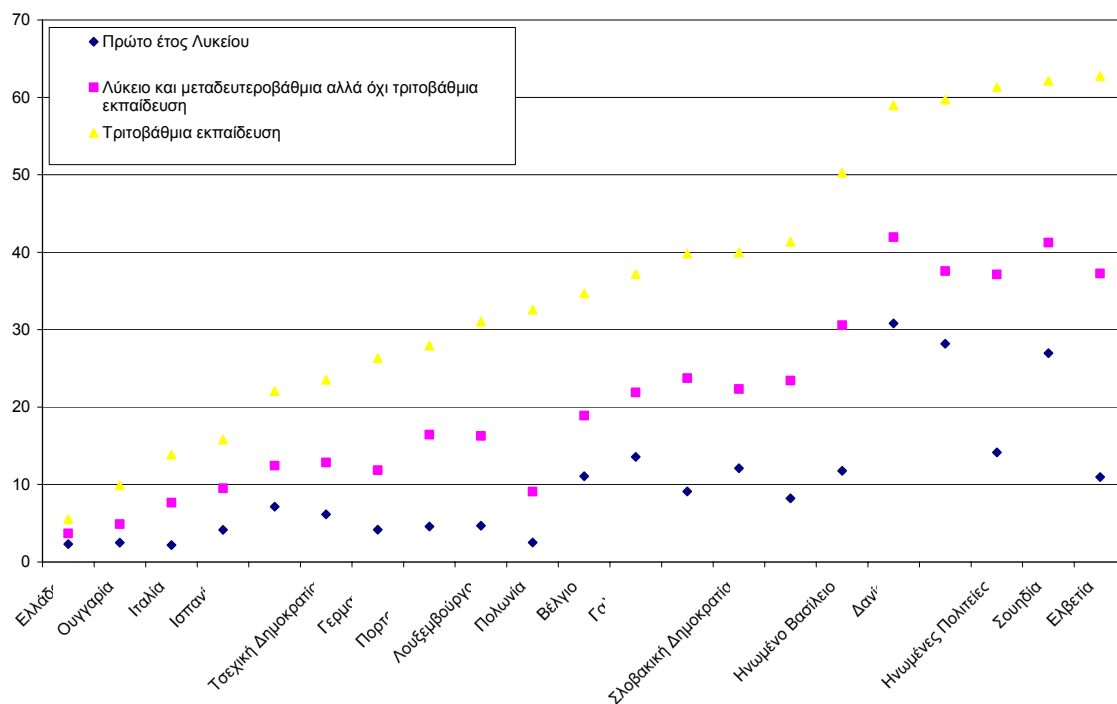
Γράφημα 5: Ποσοστό συμμετοχής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση των νέων σε σύγκριση με το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων τους, 1994-95

Σημ.: Ποσοστά συμμετοχής της ηλικιακής κατηγορίας 18-24.

Πηγή: 'Κοινωνικό μειονέκτημα και εκπαιδευτικές εμπειρίες'. Έγγραφο του ΟΟΣΑ για ζητήματα Κοινωνικά, Απασχόλησης και Μετανάστευσης (2006) από το EURYDICE (1997).

Γράφημα 6: Ποσοστά συμμετοχής σε άτυπες δια βίου εκπαίδευση και κατάρτιση συνδεδεμένες με την απασχόληση του εργατικού δυναμικού ηλικίας 25 έως 64 ετών, ανά επίπεδο εκπαίδευσης, 2003

Σημ. Οι χώρες κατατάσσονται από τα αριστερά στα δεξιά, με αυξάνουσα σειρά αναλόγως των ποσοστών συμμετοχής σε άτυπες δια βίου εκπαίδευση και κατάρτιση, για όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης, εντός μιας δωδεκάμηνης χρονικής περιόδου.

1. Τα δεδομένα που αφορούν τον Καναδά αντιστοιχούν στο έτος 2002.

Πηγή : «Κοινωνικό μειονέκτημα και εκπαιδευτικές εμπειρίες». Έγγραφο εργασίας του ΟΟΣΑ, για ζητήματα Κοινωνικά, Απασχόλησης και Μετανάστευσης ΟΟΣΑ (2005); «Πανόραμα της εκπαίδευσης», Παρίσι

Πίνακας 3 : Διεθνώς συγκρίσιμες προβλέψεις σχετικά με την κινητικότητα μεταξύ γενεών

Χώρα	Σύνολο δεδομένων	Έτος γεννήσεως των γιών	Μέτρο των αποδοχών των γιών	Μέτρο της κοινωνικής κατάστασης των γονέων	Μερική συσχέτιση μεταξύ γενεών ¹
Βρετανία	Μελέτη ομάδας βρετανικής	1970	2000 (Ηλικία: 30)	Εισόδημα γονέων μεταξύ του 1980 και του 1986 (κατά μέσον όρο)	.271 ^a
ΗΠΑ	Μελέτη εμπειρογνομώνων σχετικά με τη δυναμική του εισοδήματος	1954-1970	Ηλικία 30	Εισόδημα γονέων όταν η ηλικία του γιου ήταν μεταξύ 10 και 16 (κατά μέσον όρο)	.289 ^a
Δυτική Γερμανία	Ομάδα εμπειρογνομώνων στον κοινωνικο-οικονομικό τομέα	1960-1973	2000	Εισόδημα γονέων μεταξύ του 1984 και του 1988 (κατά μέσον όρο)	.171 ^a
Καναδάς	Δεδομένα σχετικά με το εισόδημα μεταξύ γενεών (πηγή: φορολογικά μητρώα)	1967-1970	1998	Εισόδημα γονέων όταν η ηλικία του γιου ήταν 16	.143 ^a
Νορβηγία	Δεδομένα μητρώων	1958	Από το 1992 έως το 1999 (κατά μέσον όρο)	Εισοδήματα του πατέρα - 1974	.139 ^b
Δανία	Δεδομένα μητρώων	1958-1960	Από το 1998 έως το 2000 (κατά μέσον όρο)	Εισοδήματα του πατέρα - 1980	.143 ^b
Σουηδία	Δεδομένα μητρώων	1962	Από το 1996 έως το 1999 (κατά μέσον όρο)	Εισοδήματα του πατέρα - 1975	.143 ^b
Φινλανδία	Ομάδα εμπειρογνομώνων για την πενταετή απογραφή	1958-1960	Από το 1995 έως το 2000 (κατά μέσον όρο)	Εισοδήματα του πατέρα - 1975	.147 ^b

^a Blanden (2005) Πίνακας 3.3 · ^b Bjorklund και άλ. (2005) Πίνακας 3.

Η μερική συσχέτιση ισούται με τον συντελεστή β, με κλιμάκωση για να προσαρμόζεται στις εξελίξεις όσον αφορά τις ανισότητες μεταξύ γενεών. Αυτό το στοιχείο είναι σημαντικό, δεδομένου ότι η ανισότητα επιδεινώθηκε με ρυθμούς διαφορετικούς μεταξύ των αναφερόμενων χωρών.

Πηγή: Jo Blanden, Paul Gregg και Stephen Machin 'Κινητικότητα μεταξύ γενεών στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική' LSE Centre for Economic Performance (Απρίλιος 2005)

Πίνακας 4 : Ποσοστά των κινδύνων φτώχειας ανά κατηγορία νοικοκυριού, 2003

	Μονογονεϊκή οικογένεια με εξαρτώμενα παιδιά	Δύο ενήλικες με ένα εξαρτώμενο παιδί	Δύο ενήλικες με δύο εξαρτώμενα παιδιά	Δύο ενήλικες με τρία ή περισσότερα εξαρτώμενα παιδιά	Τρεις ή περισσότεροι ενήλικες με εξαρτώμενα παιδιά
ΕΕ25	33	11	12	24	δ.υ.
Αυστρία	31	9	13	20	9
Βέλγιο	30	11	8	19	13
Κύπρος	22	10	6	15	6
Δημοκρατία Τσεχίας	30	7	8	20	9
Δανία	18	5	4	13	10
Εσθονία	33	15	18	24	16
Φινλανδία	19	5	5	11	8
Γαλλία	29	9	9	16	16
Γερμανία	44	11	11	21	15
Ελλάδα	34	13	16	32	30
Ουγγαρία	16	8	10	23	17
Ιρλανδία	54	16	11	25	12
Ιταλία*	36	15	24	36	δ.υ.
Λετονία	31	13	13	32	18
Λιθουανία	27	11	12	28	14
Λουξεμβούργο	15	9	11	10	12
Κάτω Χώρες	39	8	10	24	12
Πολωνία**	24	11	16	33	19
Πορτογαλία*	30	14	25	34	δ.υ.
Σλοβακία	40	22	26	35	18
Σλοβενία	25	4	8	9	8
Ισπανία	24	12	14	35	22
Σουηδία*	19	8	5	14	δ.υ.
Ηνωμένο Βασίλειο	40	13	12	27	16

*, **

Πηγή : Eurostat